

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЯКОВИХ ЄВГЕН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.137:347.23(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
КОНВЕНЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

спеціальність 081 – Право

галузь знань 08 - Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Є.В. Якових

Науковий керівник -
Підгородинська Анастасія Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса - 2025

АНОТАЦІЯ

Якових Є.В. Конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, галузь знань 08 Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2025.

Підготовка дисертації здійснювалась у Національному університеті «Одеська юридична академія». Захист дисертації відбудеться у Національному університеті «Одеська юридична академія».

Дана дисертація є унікальним комплексним дослідженням конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному провадженні України.

В дисертації наведено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, що полягає у розв’язанні комплексу теоретичних та практичних проблем дотримання конвенційних гарантій в рамках реалізації на національному рівні конвенційного механізму захисту права власності під час здійснення кримінального провадження. За результатами проведеного дослідження здобувачем сформульовано ряд наукових висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні, зокрема, під час застосування таких заходів забезпечення як тимчасове вилучення майна та арешт майна, під час передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю), відшкодування шкоди (компенсації) на кожній його стадії, починаючи з досудового розслідування та закінчуючи виконанням судового рішення.

Висвітлено стан наукового розроблення та законодавчої регламентації проблем дотримання органами досудового розслідування, прокуратури та суду конвенційних гарантій захисту права власності під час застосування законодавчих обмежень майнових прав учасників кримінального провадження. Визначено найбільш важливі (цінні) як на міжнародному, так і на національному рівнях, гарантії захисту права власності, які входять до конвенційного механізму захисту

права власності та забезпечують його ефективне функціонування. Встановлено, що систему правового регулювання конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні складають такі нормативно-правові акти: Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України, закони України та деякі підзаконні акти.

Автором проведено комплексне порівняльно-правове дослідження конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному провадженні через законодавчо встановлені механізми їх реалізації у світлі подій різних епох, продемонстрованих у творах літературного надбання та культурної спадщини українського та світового товариства.

Запропоновано визначення поняття «конвенційний механізм захисту права власності у кримінальному провадженні», а також визначено та диференційовано його основні елементи – нормативна та інституційна складові, без тісного взаємозв'язку яких неможливе ефективне здійснення захисту права власності, обмеженого під час здійснення кримінального провадження.

Розмежовано особливості реалізації конвенційного механізму захисту права власності на різних стадіях кримінального провадження, а саме на досудовому слідстві, підготовчому провадженні, судовому розгляді та на етапі виконання судових рішень. Автором констатовано, що в умовах сьогодення досить розповсюдженими є випадки втручання органів досудового розслідування, прокуратури та суду у конвенційні майнові права учасників кримінального провадження, які виходять за межі допустимого втручання й призводять до невинновданого порушення балансу інтересів прав такої особи цілям досудового розслідування.

Здійснено юридичне розмежування функції судового контролю та здійснення правосуддя як невід'ємної частини дотримання конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному провадженні під час обмеження майнових прав особи як способу впливу та досягнення цілей досудового розслідування. У підсумку, встановлено, що саме судово-контрольне провадження як форма здійснення судової діяльності являє собою повноцінний інструмент

забезпечення прав учасників кримінального провадження на етапі здійснення досудового розслідування, що є невід'ємною частиною інституційної складової конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні.

Констатовано практичні проблеми реалізації конвенційного механізму захисту права власності під час здійснення органами досудового слідства тимчасового вилучення майна, зокрема, відсутність судового контролю, процесуальна двозначність статусу вилученого за ухвалою слідчого судді майна, відсутність механізму повернення тимчасового вилученого майна, в тому числі строків відновлення порушених майнових прав. В результаті, автором запропоновано усунути наведені прогалини законодавства шляхом внесення відповідних змін у чинну редакцію КПК України, що сприятиме посиленню конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному провадженні.

Визначено функціональні перешкоди в реалізації конвенційного механізму захисту права власності під час здійснення органами досудового розслідування, прокуратури та суду такого заходу забезпечення кримінального провадження як арешт майна, а саме: відсутність граничних строків перебування майна під арештом, законодавча неврегульованість процедури повернення майна з-під арешту, відсутність судового контролю на етапі здійснення попереднього арешту, неможливість оскарження рішення слідчого/детектива про попередній арешт, а також невизначеність строків перебування майна в управлінні АРМА. У підсумку, здобувачем з метою вдосконалення законодавчої бази, яка покладена в основу подальшої правозастосовної діяльності, запропоновано внести відповідні зміни та доповнення до КПК України.

Обґрунтовано необхідність детальної регламентації правової конструкції передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) у кримінальному провадженні, зокрема такі її ключові елементи як: об'єкт, суб'єктний склад (ініціатори, уповноважений на прийняття рішення, особа, якій таке майно передається), умови та строки передачі майна на відповідальне зберігання. В результаті проведеного дослідження автором було запропоновано власне бачення кримінальної процесуальної норми, яка регулюватиме механізм

передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) у кримінальному провадженні, в тому числі шляхом доповнення ч. 1 ст. 303 КПК України новою підставою для оскарження рішень слідчого, дізнавача; доповнення ч. 1 ч. 6 та ч. 7 ст. 100 КПК України детальним порядком передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю).

Констатовано недієвість механізму оскарження рішень, дій та бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора у підготовчому провадженні у зв'язку із повною законодавчою неврегульованістю даного питання. Вказане зумовило нагальну потребу у доповненні положень ст. 314-315 чинного КПК України в частині деталізації порядку розгляду таких скарг та наслідків відповідного судового розгляду для подальшого здійснення кримінального провадження.

За допомогою комплексного аналізу актуальної судової практики встановлено неефективність механізму захисту прав, передбаченого ч. 2 ст. 174 КПК України, під час судового розгляду кримінального провадження з тими самими прогалинами законодавства, що були встановлені на досудовому розслідуванні, у зв'язку з чим здобувачем звернено увагу на необхідність уніфікації механізму скасування арешту майна на всіх стадіях кримінального провадження.

Акцентовано увагу на розпливчатості процесуальних строків виконання судових рішень та наявності великої кількості оціночних понять у механізмі реалізації остаточних актів правосуддя, що підсилює загрозу свавілля з боку державних органів під час обмеження майнових прав учасників кримінального провадження, а також нівелює конвенційні гарантії захисту права власності на цьому етапі, та як наслідок ставить під об'єктивний сумнів раціональність таких законодавчих інструментів. У зв'язку з цим, з метою однакового застосування норм кримінального процесуального законодавства автором пропонується встановлення додаткових процесуальних гарантій – визначення граничних строків виконання судового рішення.

Диференційовано поняття «відшкодування» та «компенсація» крізь призму встановлених законодавством способів відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а саме: добровільне та примусове

відшкодування, яке включає компенсації за рахунок Державного бюджету України, а також відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних органів. У підсумку, автором запропоновано розглянути зміни до КПК України, а також спеціального закону – Закону про АРМА, в частині визначення вартості речового доказу, введення поняття «професійний зберігач», а також деталізувати порядок компенсації завданої шкоди державою.

Ключові слова: гарантії захисту права власності, право власності, кримінальні процесуальні гарантії, кримінальне провадження, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, конвенційний механізм захисту права власності, заходи забезпечення кримінального провадження, тимчасове вилучення майна, арешт, передання майна на відповідальне зберігання, власник, законний володілець, досудове розслідування, судове провадження, виконання судового рішення, відшкодування шкоди.

SUMMARY

Yakovykh E.V. Conventional guarantees of property right protection in criminal proceedings in Ukraine. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law, field of knowledge 08 Law. – National University “Odesa Law Academy”, Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2025.

The dissertation was prepared at the National University “Odesa Law Academy”. The dissertation defense will take place at the National University “Odesa Law Academy”.

This dissertation is a unique functional study, in which, based on the achievements of criminal justice and the judicial system, related branches of law, international legal acts, and the case law of national and international judicial bodies (in particular, the European Court of Human Rights, the Supreme Court, courts of general jurisdiction, etc.), a systematic analysis of the problems of compliance with conventional guarantees of protection of the right to property during criminal proceedings in Ukraine was carried out.

The dissertation provides a theoretical generalization and solution to a scientific task, which consists in solving a complex of theoretical and practical problems of compliance with conventional guarantees within the framework of the implementation at the national level of the conventional mechanism for the protection of the right of property during criminal proceedings. Based on the results of the research conducted, the applicant formulated a number of scientific conclusions, proposals and recommendations aimed at improving the conventional mechanism for the protection of the right of property in criminal proceedings, in particular, during the application of such security measures as temporary seizure of property and arrest of property, during the transfer of property for safekeeping to the owner (legal owner), compensation for damage (compensation) at each stage, starting with the pre-trial investigation and ending with the execution of the final court decision.

The state of scientific development and legislative regulation of the problems of compliance by the bodies of pre-trial investigation, the prosecutor's office and the court

with conventional guarantees for the protection of the right of property during the application of legislative restrictions on his property rights is highlighted. The most important (valuable) guarantees for the protection of property rights, both at the international and national levels, which are part of the conventional mechanism for the protection of property rights and ensure its effective functioning, have been identified. It has been established that the system of legal regulation of the conventional mechanism for the protection of property rights in criminal proceedings consists of the following regulatory legal acts: the Constitution of Ukraine, international treaties, the consent to which is binding by the Verkhovna Rada of Ukraine, the Code of Criminal Procedure of Ukraine, laws of Ukraine and some subordinate legislation.

The author conducted a comprehensive comparative legal study of conventional guarantees for the protection of the property rights in criminal proceedings through the legislatively established mechanisms for their implementation in the light of events of different eras, demonstrated in works of literary heritage and cultural heritage of Ukrainian and world society.

The definition of the concept of "conventional mechanism for the protection of the property rights in criminal proceedings" is proposed, and its main elements are identified and differentiated - the normative and institutional components, without the close interrelation of which it is impossible to effectively protect a person's property rights, limited during criminal proceedings.

The features of the implementation of the conventional mechanism for the protection of the property rights at different stages of criminal proceedings are distinguished, namely at the pre-trial investigation, preparatory proceedings, trial and at the stage of execution of court decisions. The author states that in today's conditions, cases of interference by pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court in the conventional property rights, which go beyond the limits of permissible interference and lead to an unjustified violation of the balance of interests of the rights of such a person for the purposes of pre-trial investigation, are quite common.

The legal distinction between the function of judicial control and the administration of justice as an integral part of compliance with the conventional

guarantees of protection of the right of property in criminal proceedings during the restriction of the property rights as a way of influencing and achieving the goals of the pre-trial investigation has been made. As a result, it has been established that judicial control proceedings as a form of judicial activity are a full-fledged tool for ensuring the rights at the stage of the pre-trial investigation, which is an integral part of the institutional component of the conventional mechanism for protecting the right of property of a person in criminal proceedings.

Practical problems of implementation of the conventional mechanism of protection of property rights during the temporary seizure of property by pre-trial investigation bodies have been identified, in particular, the lack of judicial control, the procedural ambiguity of the status of property seized by the decision of the investigating judge, the lack of a mechanism for the return of temporarily seized property, including the terms for the restoration of violated property rights of a person. As a result, the author proposes to eliminate the above-mentioned gaps in the legislation by making appropriate amendments to the current version of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which will contribute to strengthening the conventional guarantees of protection of property rights in criminal proceedings.

Functional obstacles to the implementation of the conventional mechanism for protecting property rights during the implementation of such a measure of securing criminal proceedings as the seizure of property by pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court have been identified, namely: the absence of a time limit for the seizure of property, the legislative lack of regulation of the procedure for returning property from seizure, the absence of judicial control at the stage of preliminary seizure, the impossibility of appealing the decision of the investigator/detective on preliminary seizure, as well as the uncertainty of the terms of the property's stay in the ARMA administration. As a result, the applicant, in order to improve the legislative framework, which is the basis for further law enforcement activities, proposed to make appropriate amendments and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The need for detailed regulation of the legal structure of the transfer of property for safekeeping to the owner (legal owner) in criminal proceedings is substantiated, in

particular its key elements such as: object, subject composition (initiators, authorized to make a decision, the person to whom such property is transferred), conditions and terms of transfer of property for safekeeping. As a result of the research conducted, the author proposed his own vision of the criminal procedural norm, which will regulate the mechanism of transfer of property for safekeeping to the owner (legal owner) in criminal proceedings, including by supplementing Part 1 of Article 303 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine with a new ground for appealing the decisions of the investigator, inquirer; supplementing Part 1 of Part 6 and Part 7 of Article 100 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine with a detailed procedure for the transfer of property for safekeeping to the owner (legal owner).

The ineffectiveness of the mechanism for appealing decisions, actions and inaction of the investigator, inquirer, prosecutor in the preparatory proceedings was established due to the complete legislative lack of regulation of this issue. This led to an urgent need to supplement the provisions of Articles 314-315 of the current Code of Criminal Procedure of Ukraine in terms of detailing the procedure for considering such complaints and the consequences of the relevant trial for the further conduct of criminal proceedings.

Through a comprehensive analysis of current judicial practice, the ineffectiveness of the mechanism for protecting rights provided for in Part 2 of Article 174 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine was established during the trial of criminal proceedings with the same gaps in the legislation that were identified during the pre-trial investigation, in connection with which the applicant drew attention to the need to unify the mechanism for canceling the seizure of property at all stages of criminal proceedings.

The focus is on the vagueness of the procedural deadlines for the execution of court decisions and the presence of a large number of evaluative concepts in the mechanism for the implementation of final acts of justice, which increases the threat of arbitrariness on the part of state bodies when restricting the property rights, and also eliminates conventional guarantees for the protection of property rights at this stage, which as a result calls into objective doubt the rationality of such legislative instruments. In this regard, in order to uniformly apply the norms of criminal procedural legislation,

the author proposes the establishment of additional procedural guarantees - the definition of time limits for the execution of a court decision.

The concepts of "restitution" and "compensation" are differentiated through the prism of the methods established by law for the compensation of damage caused by a criminal offense, namely: voluntary and compulsory compensation, which includes compensation at the expense of the State Budget of Ukraine, as well as compensation for damage caused by illegal decisions, actions or inaction of state bodies. As a result, the author proposed to consider amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as a special law - the Law on ARMA, in terms of determining the value of material evidence, introducing the concept of "professional custodian", and also detailing the procedure for compensation for damage caused by the state.

Keywords: *guarantees of protection of property rights, property rights, criminal procedural guarantees, criminal proceedings, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, conventional mechanism for protection of property rights, measures to ensure criminal proceedings, temporary seizure of property, arrest, transfer of property for safekeeping, owner, legal owner, pre-trial investigation, judicial proceedings, execution of a court decision, compensation for damage.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Список публікацій здобувача, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації*

1. Якових Є. В. Теоретико-правові та практичні питання реалізації конвенційного права власності при здійсненні тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. Т. 1, № 128. С. 415–421.

URL: <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/239>

2. Якових Є.В. Передача транспортного засобу на відповідальне зберігання власнику у кримінальному провадженні: кримінальний процесуальний аспект. *Електронний фаховий журнал «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. Випуск № 2. С. 743–747.

URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303785/295813>

3. Якових Є.В. Конвенційний механізм захисту прав осіб у кримінальному провадженні: загальні питання. *Збірник наукових праць «Актуальні проблеми політики»*. 2024. № 73. С. 215-221.

URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/73_2024/33.pdf

4. Якових Є.В. Елементи конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні. *Київський юридичний журнал*. 2024. № 5. С. 82-89.

URL: <https://fpk.in.ua/images/biblioteka/zhyrnl/5-8-PB.pdf>

5. Якових Є.В. Обмеження права власності та ефективне управління майном у кримінальному провадженні. *Науковий фаховий журнал «Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»*. 2024. № 2. С. 117-123.

URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/2_2024/2_2024.pdf

*Список публікацій здобувача, що засвідчують апробацію матеріалів
дисертації та додатково відображають її наукові результати*

1. Якових Є. В. Актуальні питання передавання майна на відповідальне зберігання у кримінальному провадженні України. *«Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи»* : Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.
2. Якових Є. В. Міжнародно-правові механізми захисту права власності при здійсненні кримінального провадження. *«Права людини – пріоритет сучасної держави»* : Всеукр. науково-практ. конф., м. Одеса, 10 груд. 2021 р.
3. Якових Є. В. Відчуження майна для уникнення можливої конфіскації: кримінально-процесуальний аспект. *«Українське суспільство в умовах воєнного стану: виклики та напрями розвитку»* : Всеукр. наук. конф. молодих вчен., м. Одеса, 6 черв. 2022 р.
4. Якових Є. В. Відшкодування шкоди, спричиненої під час активних бойових дій на території України. *«Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності»* : Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 9 груд. 2022 р.
5. Якових Є. В. Актуальні проблеми управління арештованим майном (активами) в рамках кримінального провадження. *«Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень»* : Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 19 трав. 2023 р.
6. Якових Є. В. До питання про передачу транспортного засобу на відповідальне зберігання власнику у кримінальному провадженні. *«Суспільство та держава в умовах воєнного стану: виклики та перспективи»* : Всеукр. науково-практ. конф. здобувачів вищ. освіти, м. Одеса, 27 квіт. 2024 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНВЕНЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	17
1.1. Доктринальні питання гарантій захисту права власності в кримінальній процесуальній діяльності	17
1.2. Конвенційна цінність власності через призму розуміння міжнародно- правових актів та національному законодавства	51
РОЗДІЛ 2. КОНВЕНЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ...	72
2.1. Поняття, правова природа і значення конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні	72
2.2. Елементи конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні.	79
2.3. Реалізація конвенційного механізму захисту права власності на різних стадіях кримінального провадження.....	89
2.3.1. Особливості реалізації конвенційного механізму захисту права власності під час здійснення досудового розслідування.....	94
2.3.1.1. При тимчасовому вилученні майна.....	94
2.3.1.2. При арешті майна.....	120
2.3.1.3. При передачі майна на відповідальне зберігання.....	140
2.3.2. Особливості реалізації конвенційного механізму захисту права власності в окремих судових стадіях кримінального провадження	182
2.3.2.1. Під час підготовчого провадження	183
2.3.2.2. Під час судового розгляду.....	193
2.3.2.3. Під час виконання судового рішення.....	197

ВИСНОВКИ	223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	229
ДОДАТКИ.....	255

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРМА - Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів

ВРУ - Верховна Рада України

ЄСПЛ - Європейський суд з прав людини

КК України - Кримінальний кодекс України

КМУ - Кабінет Міністрів України

Конвенція - Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

КПК України - Кримінальний процесуальний кодекс України

КСУ - Конституційний Суд України

Перший Протокол - Перший Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

ст. - стаття

ст.ст. - статті

Уповноважений - Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

ЦК України - Цивільний кодекс України

ЦПК України - Цивільний процесуальний кодекс України

ч. - частина

п. - пункт

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Гарантії дотримання конвенційних прав є пріоритетом кожної сучасної держави, особливо під час здійснення кримінального провадження. В кримінальному процесі питання обмеження права власності завжди стояло найбільш гостро, оскільки діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду апріорі не може бути ефективною, якщо національне законодавство не визначає правові інструменти та механізми впливу на поведінку окремих осіб, які залучаються в ході здійснення досудового розслідування, як-от шляхом законодавчого обмеження їх майнових прав у випадках, передбачених законом.

Разом з тим, практичне застосування правових механізмів обмеження права власності не в усіх випадках відповідає меті такого втручання, що має наслідком непропорційне втручання у конвенційні права учасників кримінального провадження. Зокрема, мова йде про необхідність дотримання конвенційних гарантій права власності під час здійснення кримінального провадження, а саме: під час застосування таких заходів забезпечення як тимчасове вилучення майна та арешт майна, під час передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) на кожній його стадії, починаючи з досудового розслідування та закінчуючи виконанням остаточного судового рішення.

Важливу роль в процесі дотримання конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному провадженні відіграє чітка регламентованість норм кримінального процесуального законодавства, які не лише визначають механізми обмеження прав учасника кримінального провадження, а й передбачають дієвий арсенал різноманітних засобів захисту прав та законних інтересів таких осіб. У зв'язку з цим вже тривалий час актуальним для науки питанням є адаптація конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні на національному рівні, мета якого полягає у збереженні справедливого балансу між втручанням у майнові права особи та цілями досудового розслідування.

Окремі аспекти даної проблематики досліджували Ю.П. Аленін, Р.І. Бараннік, В.О. Бахін, О.О. Бондаренко, А.П. Бущенко, О.М. Вартовнік, О.В. Верхогляд-Герасименко, В.К. Волошина, В.І. Галаган, І.А. Галась, І.В. Гловюк, В.В. Горошко, Ю.М. Грошевий, С.В. Давиденко, В.П. Діхтієвський, А.В. Дрозд, В.П. Жмудінський, О.В. Капліна, О.М. Карпенко, Є.Г. Коваленко, О.А. Колесников, В.М. Корельський, О. Крикунов, Г.М. Куцкір, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, В.М. Маркелова, Ю.М. Мирошніченко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, Н.С. Моргун, О.В. Музиченко, Л.Р. Наливайко, О.Б. Онишко, М.А. Погорецький, П.М. Рабінович, С.М. Смоков, С.С. Соха, О.С. Старенький, С.М. Стахівський, К.В. Степаненко, О.Ю. Татаров, В.Я. Таций, В.М. Тертишник, А.Р. Туманянц, О.С. Франков, Т.І. Фулей, В.П. Шибіко, О.Г. Шило, І.А. Шуміло, О.Г. Яновська та інші.

Попри наявність значної кількості наукових праць, авторських публікацій, судової практики, у кримінальній процесуальній діяльності досі відсутня єдина позиція щодо сутності обмеження майнових прав під час здійснення кримінального провадження та цілей застосування передбачених законом механізмів захисту права власності у випадку його обмеження. Користуючись такою процесуальною невизначеністю, наразі суб'єкти здійснення кримінального провадження на власний розсуд тлумачать окремі положення закону, що сприяє численним зловживанням з боку органів досудового розслідування та, як наслідок, призводить до безпідставного й часто невинновданого втручання у право учасників кримінального провадження на мирне володіння своїм майном.

Актуальна судова практика національних судів та навіть таких міжнародних інституцій як Європейський суд з прав людини свідчить про наявність в українському кримінальному процесуальному законодавстві фундаментальних прогалин, які на практиці слугують зайвим приводом для свавільного обмеження права власності, захист якого стає вкрай складним з огляду на формалізм передбачених законом процедур.

Зазначене зумовлює необхідність здійснення комплексного дослідження дотримання конвенційних гарантій захисту права власності крізь призму

національного конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні, зокрема під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження тимчасове вилучення майна, арешт майна тощо), передачі майна на відповідальне зберігання власнику як під час досудового розслідування, так і на етапі судового провадження, яке забезпечує можливість сформулювати науково обґрунтовані положення та рекомендації з метою підвищення ефективності застосування конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному провадженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30.09.2019 року № 722/2019, а саме п. 16 – сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях; Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11.06.2021 року № 231/2021, в частині усунення перешкод в доступі до правосуддя; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 року № 119/2021, в частині впровадження ефективних засобів юридичного захисту та компенсаційних механізмів за порушення конвенційних прав особи; плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Динаміка кримінального процесуального законодавства України: досвід та перспективи» на 2016-2020 року як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 року (державний реєстраційний номер 0166U001842), а також плану науково-дослідної роботи кафедри «Реформування кримінального процесуального, кримінально-виконавчого права та оперативно-розшукової діяльності в умовах євроінтеграції та протидії злочинності в епоху цифрового суспільства» у межах виконання теми

науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 роки.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дисертаційного дослідження є побудова цілісної концепції конвенційних гарантій захисту права власності під час здійснення кримінального провадження, розробка науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення понять, процедур, пов'язаних із захистом права власності у кримінальному провадженні.

Окреслена мета наукового дослідження зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- проаналізувати поняття, значення та особливості кримінальних процесуальних гарантій, зокрема, гарантій захисту права власності в кримінальній процесуальній діяльності;
- розкрити конвенційну цінність власності через призму міжнародних правових актів та національного законодавства;
- визначити зміст понятійно-категоріального апарату конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні;
- охарактеризувати ключові елементи конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні;
- проаналізувати особливості реалізації конвенційного механізму захисту права власності під час досудового розслідування, а саме:
 - при тимчасовому вилученні майна;
 - при арешті майна;
 - при передачі майна на відповідальне зберігання;
- з'ясувати особливості реалізації конвенційного механізму захисту права власності в окремих судових стадіях кримінального провадження, а саме:
 - під час підготовчого провадження;
 - під час судового розгляду;
 - під час виконання судового рішення.

Об'єктом даного дисертаційного дослідження є суспільні відносини, що виникають, розвиваються та припиняються при реалізації конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному провадженні України.

Предмет дослідження – це конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та виконання зумовлених нею завдань, а також наукового обґрунтування результатів дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, які застосовуються в юридичній науці. Зокрема, в основу даного дисертаційного дослідження покладено такі методи:

порівняльно-правовий метод використовувався під час характеристики стану наукового розроблення, а також методології дослідження доктринальних питань гарантій захисту права власності в кримінальній процесуальній діяльності (підрозділи 1.1., 1.2.);

діалектичний метод дозволив розглянути питання даного дисертаційного дослідження в комплексі, виявити їх взаємозв'язок та сприяв розумінню предмета дослідження в частині поєднання законодавчих нормативів, наукових праць та практичної процесуальної діяльності суб'єктів кримінального провадження (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3.)

формально-логічний (догматичний) метод застосовувався для уточнення понятійно-категоріального апарату конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні та виведенні основних способів його реалізації (підрозділ 2.1.);

системно-структурний метод був покладений в основу дослідження реалізації конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні, а саме: на досудовому слідстві (при тимчасовому вилученні майна, при арешті майна, при передачі майна на відповідальне зберігання) та на окремих судових стадіях (на підготовчому провадженні, під час судового розгляду, на етапі виконання судового рішення) (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3.);

формально-логічний метод використано для здійснення правового аналізу норм чинного законодавства України, що регулюють порядок обмеження майнових прав осіб та їх захисту під час здійснення кримінального провадження (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3.), а також під час розроблення власних наукових висновків та пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України, приведення його у відповідність міжнародним конвенційним стандартам захисту прав;

соціологічний та статистичний методи дозволили провести аналіз актуальної судової практики, а саме: рішень Верховного Суду (постанови, ухвали), постанов Пленуму Верховного Суду України, ухвал слідчих суддів судів загальної юрисдикції, рішень Європейського суду з прав людини для підтвердження сформульованих науково-теоретичних висновків по суті дисертаційного дослідження (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3.).

Нормативну основу даної роботи складають такі документи: Конституція України, рішення Конституційного Суду України, міжнародні нормативно-правові акти (як-от Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод), КПК України, закони України, деякі підзаконні акти, а також рішення національних та міжнародних судових інстанцій.

Теоретичну основу даного дисертаційного дослідження формують наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, правників у галузі загальнотеоретичної юриспруденції, кримінального процесуального права та суміжних галузей юридичної науки.

Емпіричну базу дослідження складають зібрані з відкритих інформаційних джерел статистичні та аналітичні матеріали, до яких належать: рішення Конституційного Суду України, рішення Європейського суду з прав людини, рішення Верховного Суду та національних судів нижчих інстанцій, доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, а також використано власний досвід зайняття адвокатською діяльністю (більше 11 років).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дана робота є унікальним комплексним дослідженням теоретичних і практичних проблем дотримання конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному

провадженні крізь призму здійснення правового аналізу впроваджених законодавством обмежень майнових прав осіб у кримінальному провадженні та механізмів захисту таких прав як невід’ємної частини дотримання конвенційних стандартів права на мирне володіння майном, в якому, на основі критичного опрацювання теорії кримінального процесу та аналізу правозастосовчої практики було сформульовано наукові висновки концептуального характеру, які мають наукове і практичне значення, що сприяло вирішенню низки завдань практичного характеру, зокрема:

уперше:

сформульовано поняття «конвенційний механізм захисту права власності у кримінальному провадженні» як системи національних та міжнародних органів, організацій, інституцій (інституційна складова), а також правових норм, що закріплюють основоположні гарантії, механізми та процедури захисту права власності осіб під час здійснення кримінального провадження, а отже, включають передбачені законом форми, методи і способи, що використовуються з метою належного захисту конвенційних прав під час здійснення кримінального провадження (нормативна складова);

запропоновано власну структурно-організаційну систему конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні шляхом її поділу на інституційну та нормативну складові;

запропоновано та обґрунтовано ідею запровадження 48-годинного строку, протягом якого тимчасово вилучене майно має бути повернуте власнику (законному володільцю);

запропоновано доповнити ч. 5 ст. 173 КПК України положеннями щодо необхідності визначення в ухвалі слідчого судді, суду про арешт майна строку перебування майна під арештом та порядку звернення прокурора, слідчого за погодженням з прокурором із клопотанням до слідчого судді, суду про продовження строку застосування арешту майна;

обґрунтовано потребу в установленні граничного строку перебування арештованого майна в управлінні АРМА;

сформовано власне бачення правової конструкції «передача майна на відповідальне зберігання» на підставі таких критеріїв як об'єкт, підстави та суб'єктний склад;

запропоновано доповнити ч. 1 ст. 303 КПК України положенням щодо можливості оскарження рішення слідчого про відмову в задоволенні клопотання про передачу майна на відповідальне зберігання особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, тобто, власником (законним володільцем), її представником, законним представником чи захисником;

запропоновано доповнити ч. 7 ст. 100 КПК України положеннями щодо порядку, суб'єктів ініціювання та прийняття рішення про передачу майна на відповідальне зберігання, а також встановлення строків здійснення фактичної передачі;

запропоновано конкретизувати повноваження слідчого, визначені у ч. 2 ст. 40 КПК України, шляхом доповнення можливістю приймати рішення про передачу майна на відповідальне зберігання;

запропоновано доповнити перелік повноважень керівника органу досудового розслідування, визначений п. 5-7 ч. 2 ст. 39 КПК України, щодо можливості прийняття рішень про передачу майна на відповідальне зберігання у випадку ініціювання такої передачі слідчим;

обґрунтовано механізм заявлення додаткової вимоги про встановлення процесуального строку виконання судового рішення як гарантії забезпечення виконання сторонами кримінального провадження покладених на них судовим рішенням обов'язків;

запропоновано доповнити ч. 1 ст. 309 КПК України положенням щодо можливості оскарження ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту на майно у апеляційному порядку;

обґрунтовано необхідність законодавчої зміни стадії подання та розгляду учасниками кримінального провадження скарг та заперечень, поданих в порядку ч.ч. 2, 3 ст. 303 КПК України та ч. 3 ст. 309 КПК України, з підготовчого провадження на стадію судового розгляду;

запропоновано доповнити ст. 350 КПК України та ст. 363 КПК України положеннями щодо можливості розгляду скарг та заперечень, поданих учасниками кримінального провадження в порядку ч.ч. 2, 3 ст. 303 КПК України та ч. 3 ст. 309 КПК України;

запропоновано доповнити ст. 350 КПК України імперативною вказівкою про необхідність розгляду судом клопотань про скасування арешту майна по суті в порядку ч. 2 ст. 174 КПК України на стадії судового розгляду;

запропоновано передбачити можливість передавати речові докази на відповідальне зберігання третій особі – професійному зберігачу у випадку здійснення кримінальних провадження, об'єктом посягання в яких є право власності на таке майно;

обґрунтовано потребу у внесенні терміну «професійний зберігач» та відповідної посади в Закон про АРМА, наділяючи його спеціальним статусом, та схожими до вже існуючих у даному Законі правами та обов'язками;

обґрунтовано потребу у встановленні мінімальної вартості речового доказу (більше 30 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб) при передачі майна на відповідальне зберігання професійному зберігачу, право власності на яке є предметом посягання у кримінальному провадженні;

обґрунтовано необхідність розробки та прийняття спеціального закону з метою врегулювання питань, пов'язаних із відшкодуванням шкоди за рахунок Державного бюджету України, або деталізувати механізм вирішення таких питань у ч. 3 ст. 127 КПК України;

удосконалено:

аргументацію на підтримку ідеї щодо необхідності надання майну, вилученому на підставі ухвали слідчого судді під час обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, та майну, вилученого в ході тимчасового доступу до речей і документів, правового статусу «тимчасово вилучене»;

доктринальну позицію щодо тлумачення змісту такої правової категорії як «тимчасово вилучене майно»;

теоретичну модель розмежування окремих процесуальних етапів стадії судового провадження у кримінальному процесі;

наукове бачення щодо необхідності обов'язкового повідомлення власника (законного володільця) про проведення щодо належного йому майна тих чи інших процесуальних дій (на кшталт, накладення арешту) в межах кримінального провадження;

законодавчу позицію в частині визначення критеріїв розмежування речових доказів, які підлягають передачі на відповідальне зберігання, шляхом розробки окремої класифікації таких критеріїв;

наукову думку щодо необхідності конкретизації строків виконання судових рішень в аспекті такої оціночної часової категорії як «негайно» шляхом визначення граничного строку такого виконання;

набуло подальшого розвитку:

підхід щодо розмежування правових категорій «правосуддя» та «судовий контроль» у розрізі кримінального процесу;

поняття «конвенційні гарантії захисту права власності» як сукупності взаємопов'язаних і найбільш ефективних, з цієї причини виокремлених на міжнародно-правовому рівні (у конвенціях, деклараціях, пактах), правових засобів і способів, що застосовуються у випадку порушення чи обмеження цього права та спрямовані на його відновлення і забезпечення майнових прав та інтересів під час кримінального провадження;

законодавча пропозиція щодо врегулювання питання строків перебування майна під арештом шляхом встановлення не більш ніж 2-місячного строку із можливістю його продовження шляхом звернення прокурора, слідчого за погодженням із прокурором із клопотанням про продовження строку застосування арешту майна.

На основі проведеного дисертаційного дослідження було запропоновано ряд функціональних варіантів адаптації кримінального процесуального законодавства України до рівня міжнародних конвенційних стандартів шляхом внесення змін та доповнень до окремих статей КПК України.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані теоретичні узагальнення, висновки й пропозиції доцільно впровадити та застосовувати у:

науково-дослідній роботі – для подальшої розробки теоретико-правових та практичних проблем формування та використання конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні України;

правотворчій діяльності – для удосконалення положень КПК України в частині регулювання механізмів захисту права власності особи під час здійснення кримінального провадження;

правозастосовній діяльності – для використання слідчими, прокурорами, слідчими суддями та суддями, в їх професійній діяльності під час здійснення кримінального провадження (акт впровадження від 26.03.2025 р.), а також для використання адвокатами, захисниками, представниками у їх професійній діяльності під час здійснення кримінального провадження з метою захисту прав та законних інтересів їх клієнтів, пов'язаних із питаннями повернення тимчасово вилученого майна, скасуванням арешту майна, передачею майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю), відшкодуванням шкоди (компенсацією), завданої вчиненням кримінального правопорушення (акт впровадження від 26.03.2025 р. № 124/0/9-25);

навчальному процесі – для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, підручників, посібників, методичних матеріалів, під час проведення різних видів занять з дисциплін «Кримінальний процес України», «Сучасні проблеми кримінального та кримінального процесуального права України», «Проблеми досудового розслідування», а також спецкурсів, що розробляються в Національному університеті «Одеська юридична академія» та присвячені питанню захисту права власності як складової частини конвенційного механізму захисту прав у кримінальному провадженні (акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 26.05.2025 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження проведено автором особисто з урахуванням сучасних доктринальних розробок і досягнень

науки кримінального процесу. Сформульовані в дисертації положення та висновки обґрунтовано здобувачем самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи» (м. Одеса, 20 листопада 2021 року), Всеукраїнська науково-практична конференція «Права людини – пріоритет сучасної держави» (м. Одеса, 10 грудня 2021 року), Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: виклики та напрями розвитку» (м. Одеса, 06 червня 2022 року), Міжнародна науково-практична конференція «Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності» (м. Одеса, 09 грудня 2022 року), Міжнародна науково-практична конференція «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 року), Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти «Суспільство та держава в умовах воєнного стану: виклики та перспективи» (м. Одеса, 27 квітня 2024 року).

Публікації. Ключові положення та висновки по суті дисертаційного дослідження були відображені здобувачем в 11 наукових публікаціях, серед яких 5 наукових статей, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та 6 тез – у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається з титульного аркушу, анотації, переліку умовних позначень, вступу, 2 розділів, що включають 5 підрозділів, один з яких містить 6 підпунктів, висновків, списку використаних джерел (228 найменувань на 25 сторінках), додатків. Повний обсяг дисертації становить 269 сторінок, із них обсяг основного тексту – 228 сторінок, 3 додатки розміщені на 15 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНВЕНЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Доктринальні питання гарантій захисту права власності в кримінальній процесуальній діяльності

Кримінальне судочинство - це сфера, де стикаються фундаментальні права людини, суспільний інтерес у справедливості та держава як гарант правопорядку. У цьому складному балансі прав і обов'язків особливої уваги заслуговують процесуальні гарантії, які виконують ключову роль у забезпеченні прав і свобод учасників кримінального процесу.

У теорії права процесуальні гарантії – це не лише інструменти, що закріплені в нормах права, а й, так би мовити, «жива тканина» правосуддя, що забезпечує функціонування механізмів справедливості. Вони подібні до невидимої опори, яка утримує судовий процес у межах верховенства права, водночас забезпечуючи кожному учаснику відстояти та захистити свої права. Однак, що саме стоїть за цим поняттям? Яким чином процесуальні гарантії виходять за рамки суто формальних норм і стають щитом для захисту індивідуальних прав і свобод? Вказані питання набувають особливого значення у контексті кримінального процесу, де потенційне обмеження прав учасників кримінального провадження часто виправдовується суспільною необхідністю.

Розуміння сутності та значення процесуальних гарантій є першим і необхідним кроком для формування наукового підґрунтя для подальшого дослідження національного конвенційного механізму захисту прав учасників кримінального провадження. Для цього, виходячи за межі формального визначення, необхідно дослідити саму ідею процесуальних гарантій у контексті захисту права власності як правового явища, що об'єднує нормативний зміст та етичні принципи. Дана тема вже неодноразово була у полі дослідження таких

науковців як: В.К. Волошина, М.А. Погорецький, Ю.П. Аленін, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.П. Шибіко, В.М. Корнуков, В.М. Корельський, Є.Г. Коваленко, П.М. Рабінович, Л.М. Лобойко, В.Я. Таций, О.В. Капліна, О.Г. Шило та інші.

Беззаперечним є твердження, що основоположною складовою кримінального процесу, яка водночас є його теоретичним фундаментом і практичним інструментом, виступають кримінальні процесуальні гарантії. Вони відіграють ключову роль не лише у формуванні методологічних підходів до побудови засад кримінального процесу, але й у забезпеченні ефективного функціонування всіх його інститутів, норм і процедур. Саме завдяки цим гарантіям стає можливою реалізація процесуальних прав та захист законних інтересів усіх учасників кримінального провадження.

Проте, перш ніж говорити про механізми дії цих гарантії, важливо визначити їх сутність. І тут виникає проблема: у теорії кримінального процесуального права досі немає єдності щодо чіткого визначення цього поняття. Чинний КПК України, як і інші правові акти, не містить нормативного визначення кримінальних процесуальних гарантії, що створює прогалини у розумінні їхньої правової природи та функцій. Вказана правова невизначеність підкреслює актуальність їх подальшого наукового дослідження та доктринальної розробки.

Ще стародавній грецький філософ та засновник школи кініків Антисфен зазначав, що «поняття є те, що розкриває, що є або чим буває той чи інший предмет». У цьому вислові криється суть поняття як інструменту пізнання, здатного проникати в глибину явищ, розкриваючи їхню сутність [1]. Кримінальні процесуальні гарантії, як і будь-яке інше правове поняття, мають бути осяжними, структурованими та завершеними, адже саме вони покликані точно відображати рівень знань про найбільш загальні та значущі характеристики цього правового інституту. Нормативне закріплення поняття кримінальних процесуальних гарантії сприятиме створенню єдиного ментального інструменту, який закріпить не лише їх ключові риси, а й відобразить їхню природу та властивості під час здійснення кримінального провадження в Україні.

Отже, унормування поняття кримінальних процесуальних гарантій у КПК України має не лише окреслювати їхню правову сутність, а й відображати закономірності їх функціонування та еволюції. Фактично, можна стверджувати, що такий процес унормування перетворюється на логічний міст між теорією та практикою, є засобом усвідомлення складності й багатогранності цих механізмів у кримінальному процесі. Саме тому поняття кримінальних процесуальних гарантій - це не просто теоретична формальність, а є необхідним способом упорядкування досягнутих знань, ключем до глибшого розуміння правового феномену гарантій, які забезпечують баланс між державними інтересами та правами учасників кримінального провадження.

Етимологічне дослідження поняття «гарантія» означає поруку в чомусь, забезпечення чого-небудь, умову, що забезпечує успіх чого-небудь [2]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови дається визначення саме юридичним гарантіям – як законодавчо закріпленим засобам охорони прав і свобод громадян, засобам їх реалізації, а також засобам охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави [3]. Тобто, гарантія за своєю суттю є засобом та, водночас, необхідною умовою досягнення поставлених правових завдань [4].

У своїй науковій статті Л.Т. Рябовол ґрунтовно досліджує питання щодо поняття гарантій прав і свобод, а також їх класифікації. Так, автор зазначає, що гарантії диференціюють за такими критеріями:

- за обсягом: загальні (ті, що гарантують більшість або всі права і свободи); спеціальні (ті, що гарантують окремі категорії прав);
- за сферами суспільних відносин: економічні, політичні, організаційні;
- за способом регулювання: внутрішньодержавні (національні) та міжнародно-правові [5, с. 114 – 119].

До національних гарантій відносять конституційні, судові та позасудові гарантії. Найвизначнішими серед них є конституційні гарантії, так як вони закріплюються у Конституції України, при цьому, процес їх реалізації деталізується й конкретизується в спеціальних законах та інших джерелах права [5, с. 114 – 119].

В свою чергу судові гарантії передбачають безпосередньо реалізацію права на судовий захист у порядку конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального судочинства. Це означає, що особа, права якої порушені іншими особами або органами державної влади, органами місцевого самоврядування чи їх посадовими особами, має право звернутися до суду з вимогою про примусове відновлення порушених прав і свобод, гарантованих законом. Розгляд справи здійснюється компетентним і неупередженим судом, а в окремих випадках - за участі присяжних. Суд уповноважений видавати відповідні акти, якими встановлюється обов'язок щодо відновлення порушеного права [5, с. 114 – 119].

О.В. Глуханчук виділяє серед основних конституційних гарантій судового захисту такі положення: проголошення судового захисту як засобу охорони прав і свобод людини та громадянина; закріплення права на доступ до компетентного суду; гарантування права на професійну правничу допомогу; встановлення принципу рівності всіх учасників судового процесу; недопущення позбавлення особи права на судовий розгляд її справи; гарантії неприпустимості обмеження права на судовий захист [6, с. 100 – 103].

Окрім судових, існують також позасудові гарантії прав і свобод людини. До них належать: принцип презумпції невинуватості; інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (а в більшості зарубіжних країн - розгалужена система спеціалізованих омбудсменів, що сприяє ефективному захисту широкого спектра прав і свобод); право на професійну правову допомогу; юридична відповідальність посадових і службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування за порушення прав і свобод людини.

Окремо виділяються процесуальні та інституційні гарантії прав і свобод людини, які в певній мірі перегукуються із судовими та позасудовими гарантіями. До процесуальних гарантій належать такі права, як: право на судовий захист; право на розгляд справи у суді, до юрисдикції якого вона належить, та суддею, уповноваженим її розглядати; право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги; право на оскарження незаконного арешту; право не свідчити проти себе та своїх близьких; право вважатися невинуватим, доки вину не буде доведено у

встановленому законом порядку і підтверджено вироком суду, що набрав законної сили; право на відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями або бездіяльністю органів державної влади; а також право звертатися до міжнародних органів із метою захисту своїх прав і свобод у разі вичерпання національних засобів правового захисту [7, с. 40 – 44].

Інституційні (або організаційно-правові) гарантії передбачають нормативне закріплення та функціонування системи спеціально створених інституцій, призначених для реалізації та захисту прав і свобод людини. Різноманітність таких інституцій обумовила класифікацію гарантії за суб'єктами: парламентські, президентські, урядові та судові гарантії [8, с. 56 – 70].

Класифікація гарантії у вітчизняній науці узгоджується з європейським підходом. Так, Л.Л. Богачова поділяє гарантії на загальні, що забезпечують усі права та свободи, і спеціальні, тобто конкретно-юридичні, спрямовані на захист окремих суб'єктивних прав від посягань, зокрема, наднаціональних органів [8, с. 56 – 70]. Спеціальні гарантії, наприклад, стосуються інформаційної безпеки: техніко-юридичні засоби мають бути поєднані з правовими - такими, що забезпечують контроль за технічними стандартами, відповідальність за порушення та обґрунтовані обмеження прав задля державної безпеки [9, с. 1008 – 1016].

Загальні гарантії в європейському праві поділяються на інституційні (суд ЄС, ЄСПЛ, Європейський Омбудсмен), процесуальні (реалізуються через правосуддя) та матеріальні (право на відшкодування шкоди, завданої порушенням прав). В той же час, інституційні поділяються на судові та позасудові [8, с. 56 – 70]. Так, Євроомбудсмен розглядає скарги щодо дій органів влади, ініціює розгляд ситуацій, що можуть порушувати права [10, с. 40 – 44].

ЄСПЛ має особливу роль у системі гарантування прав, його практика - приклад втручання світової спільноти у справи держав, де права порушуються [8, с. 56 – 70]. Статті 6 та 13 Конвенції гарантують право на справедливий суд і ефективний засіб правового захисту, аналогічно – ст. 47 Хартії ЄС [11; 12].

До специфічних гарантії у деяких країнах належать: «ампаро» - в іспаномовних державах (захист прав через конституційні суди); петиції -

колективні звернення; «мандабус», «сертіорарі» та «хабеас корпус» - у країнах англосаксонської системи [13]. Активно застосовується й інститут конституційної скарги (в таких країнах, як Австрія, Німеччина, Іспанія), яким особа може оскаржити акт влади щодо порушення конституційного права. У деяких країнах скарги приймаються щодо усіх прав, у інших – лише щодо окремих [14, с. 61 – 66].

До прикладу, в США важливою є гарантія «Правила Міранди» - поліцейський зобов'язаний повідомити затриманому перелік його прав, інакше це може стати підставою для виправдання [15]. Також, закріплюється заборона давати свідчення проти себе, бути притягнутим двічі за одне й те саме правопорушення. Отже, конституції закріплюють підстави та межі обмеження прав - лише законом і лише у необхідному обсязі, із визначенням строку.

Крім того, окрему групу становлять міжнародно-правові гарантії. Перша - акти, які прямо закріплюють права (Загальна декларація прав людини, Міжнародні пакти 1966 р., Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та протоколи до неї). Друга - міжнародні органи, покликані захищати права: Міжнародний суд ООН, Європейська комісія з прав людини, ЄСПЛ [16, с. 22 – 25].

Таким чином, гарантії прав і свобод людини охоплюють національні та міжнародні механізми захисту, серед яких ключовими є конституційні, судові, позасудові, процесуальні й інституційні. Вони забезпечують як загальний, так і спеціалізований захист прав, а їх класифікація відображає комплексний і багаторівневий підхід до гарантування прав людини.

Так, диференційована система гарантій прав і свобод формує надійне підґрунтя для їх реалізації та захисту в різних сферах суспільного життя. Звертаючись до наукової літератури, можна виділити думку Михеєнка М.М., який визначає процесуальні гарантії як передбачені законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь. Такими гарантіями, на думку науковця, є процесуальна форма, принципи кримінального процесу, процесуальні обов'язки його суб'єктів, заходи кримінально-процесуального примусу [17].

На нашу думку, слушним є визначення, яке пропонують Капліна О.В. та Шило О.Г., а саме: кримінальні процесуальні гарантії – це сукупність встановлених кримінальним процесуальним законом засобів та способів, які спрямовані на реалізацію прав та обов'язків усіх суб'єктів кримінального процесу, забезпечення реалізації їх законних інтересів, а також на досягнення мети та виконання завдань кримінального провадження. Вказане визначення містить в собі чотири основні ознаки таких гарантії, до яких належать: 1) встановлені законом способи; 2) встановлені законом засоби; 3) спрямованість на захист прав і законних інтересів учасників кримінального провадження; 4) спрямованість на забезпечення вирішення завдань кримінального провадження [4].

Таким чином, кримінальні процесуальні гарантії є не лише юридичним поняттям, а й багатогранним механізмом, який забезпечує баланс між державними інтересами та правами учасників кримінального провадження. Вони виступають ключем до розуміння сутності кримінального процесу, відображаючи його закономірності, еволюцію та баланс інтересів. Як інструмент правового регулювання, кримінальні процесуальні гарантії є умовами, які забезпечують досягнення справедливості, законності та ефективності досудового розслідування та судового провадження під час здійснення кримінального провадження. Вказане правове явище не просто формалізує знання, а й структурує їх, перетворюючи загальнотеоретичні положення в основу для практичного застосування, маючи на меті захист конвенційних принципів та цінностей суспільства.

Так, Тертишник В.М. у своїх працях поділяє кримінальні процесуальні гарантії на три основні групи: «гарантії правосуддя», «гарантії встановлення об'єктивної істини» та «гарантії захисту прав і свобод людини». На його думку, гарантіями встановлення об'єктивної істини є не лише процесуальна форма у її загальноприйнятому вигляді, але й окремі інститути кримінального процесу, такі як принципи кримінального процесу, доказове право, інститути слідчих дій, судове слідство та судові дебати [18].

До процесуальних гарантії прав та законних інтересів учасників кримінального провадження науковець відносить такі елементи: чітке юридичне

визначення прав і свобод; недопустимість звуження цих прав за обсягом і змістом; визначення процедури реалізації прав; забезпечення реальних умов для самореалізації прав; утримання інших учасників кримінального процесу від порушення прав і свобод; надання допомоги в реалізації прав з боку слідчих, органів дізнання, прокурорів, захисників та суду; обов'язок осіб, які ведуть кримінальне провадження, здійснювати всі можливі заходи для попередження порушень; захист прав і свобод шляхом створення перешкод для їх порушення; відновлення порушених прав і свобод, включно з повною реабілітацією та відшкодуванням завданої шкоди [18]. Система гарантій правосуддя, зазначає Тертишник В.М., забезпечується оптимальним балансом між гарантіями встановлення істини та гарантіями захисту прав і свобод особи [19].

До системи кримінальних процесуальних гарантій, на нашу думку, слід віднести такі елементи:

Кримінально-процесуальну форму. Процесуальна форма становить собою передбачену кримінальним процесуальним законодавством систему умов, послідовність та порядок здійснення процесуальних дій, регламентацію діяльності учасників кримінального провадження, а також засоби реалізації ними своїх прав, свобод і обов'язків. Вона визначає процедури ухвалення юридичних рішень та порядок документального оформлення процесуальних актів, що, у свою чергу, слугує гарантією досягнення завдань і реалізації мети кримінального процесу [20, с. 311-313].

Значення процесуальної форми набуває особливої ваги в контексті принципу правової держави, оскільки вона є гарантом захисту прав і свобод особи у сфері кримінального процесу. В умовах правової держави діє загальне правило: щодо громадян застосовується принцип «дозволено все, що не заборонено законом», тоді як у кримінальному процесі – особи, наділені владними повноваженнями, діють за принципом «дозволено лише те і лише в тій формі, що прямо передбачено законом». Такий підхід в теорії покликаний виключати випадки свавільного використання влади, встановлювати чіткі межі процесуальних дій і

забезпечувати реалізацію засад верховенства права як під час здійснення досудового розслідування, так і на етапі судового провадження.

Процесуальна форма виконує ключову функцію у забезпеченні встановлення об'єктивної істини та правильного застосування кримінального закону. Вона формує стабільний, чітко врегульований та захищений державою правовий режим кримінального провадження, що спрямований на утвердження законності, справедливості та свободи. Саме завдяки дотриманню процесуальної форми можливе забезпечення неупередженого судового розгляду та реалізація основних правових гарантій учасників кримінального процесу.

Принципи кримінального процесу. Засади (принципи) кримінального провадження становлять фундаментальні політико-правові ідеї, закріплені у законодавстві, які визначають концептуальні підходи до здійснення кримінального судочинства, його структуру, зміст стадій та процесуальних інститутів. Вони формують правову основу для реалізації кримінального провадження, забезпечуючи його відповідність конституційним нормам і міжнародним стандартам [21, с. 394-396].

Процесуальний статус учасників, який визначає їхні права, обов'язки та гарантії, що забезпечують належну реалізацію завдань кримінального судочинства. Відповідно до КПК України, кожен учасник провадження має чітко визначений правовий статус, що обумовлює його роль та функції у процесі.

Заходи забезпечення кримінального провадження, що являють собою передбачені законом примусові заходи, які застосовуються у визначеному порядку за наявності відповідних правових підстав. Вони спрямовані на усунення перешкод у розслідуванні та забезпечення ефективності всього кримінального процесу [22, с. 479-481].

Прокурорський нагляд. Це передбачена законом діяльність прокурора щодо контролю за дотриманням законності під час здійснення кримінального провадження. Основні завдання прокурорського нагляду полягають у забезпеченні дотримання прав і свобод учасників кримінального процесу; контролі за законністю дій слідчих та оперативних підрозділів; підтриманні публічного

обвинувачення в суді; оскарженні незаконних процесуальних рішень та дій слідчих органів. Прокурор уповноважений скасовувати незаконні або необґрунтовані рішення, вимагати усунення порушень та ініціювати дисциплінарну чи кримінальну відповідальність винних осіб [23, с. 163-164].

Судовий контроль. Судовий контроль у кримінальному провадженні являє собою окремий напрямок діяльності суду, який здійснюється під час досудового розслідування слідчим суддею. Його сутність полягає у здійсненні слідчим суддею контролю за законністю та обґрунтованістю рішень та дій слідчого (дознавача) і прокурора, в тому числі щодо обмеження при проведенні досудового розслідування конвенційних прав учасників кримінального провадження шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також інших рішень органів досудового розслідування [24].

Відомчий контроль – це управлінська функція керівників органів дізнання та досудового розслідування, спрямована на забезпечення законності, ефективності та своєчасності кримінального провадження. Його ключова мета полягає у дотриманні прав і свобод учасників кримінального процесу, оцінці правомірності дій слідчого чи дознавача, а також виявленні та усуненні недоліків у розслідуванні [25, с. 367-377].

Інститут оскарження. Вказаний елемент кримінальних процесуальних гарантій передбачає сукупність встановлених кримінальним процесуальним законодавством механізмів і процедур, що забезпечують можливість перевірки та перегляду законності й обґрунтованості процесуальних рішень, дій або бездіяльності органів і посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд кримінального провадження. Можливість оскарження є невід’ємним елементом системи гарантій дотримання конвенційних прав і свобод учасників кримінального провадження, оскільки дозволяє захистити законні інтереси всіх заінтересованих осіб у кримінальному процесі, усунути можливі порушення прав і свобод людини, які виникають під час досудового розслідування

та судового розгляду, а також забезпечити контроль за діяльністю органів розслідування, прокуратури та суду.

Юридична відповідальність учасників процесу – це передбачена чинним законодавством система правових наслідків, що настають у разі порушення учасниками кримінального процесу (в основному це стосується професійних учасників, таких як слідчий, дізнавач, прокурор) вимог кримінального процесуального закону, прав і законних інтересів інших осіб, а також основоположних принципів здійснення досудового розслідування та правосуддя.

Отже, кримінальні процесуальні гарантії є не просто правовими приписами, а складною системою взаємопов'язаних механізмів, що забезпечують дотримання справедливого балансу між захистом прав учасників кримінального процесу та досягненням цілей досудового розслідування і правосуддя. На нашу думку, кримінальні процесуальні гарантії виступають своєрідним «конституційним каркасом» кримінального провадження, де кожен встановлений законом спосіб та засіб не лише гарантує законність і справедливість, а й служить запобіжником від свавілля. Іншими словами, це – так звані «правові запобіжники», що утримують процес від ризику порушення прав та гарантують його ефективність.

У межах цієї системи особливе місце посідають конвенційні гарантії, які формуються під впливом міжнародно-правових актів, ратифікованих державою. Їхнє походження пов'язане з імплементацією положень міжнародних договорів у сфері захисту прав людини, зокрема, конвенцій та протоколів до них, пактів та інших універсальних або регіональних правових документів, у національне законодавство країни-підписанта відповідного документу. Примітно, що у словниках української мови та іншомовних слів зазначено, що конвенція (від лат. *convention* – договір) – угода, міжнародний договір з якого-небудь спеціального питання (питань) [26; 27]. Її суть та головне призначення полягає у закріпленні фундаментальних принципів сучасного міжнародного права, які в подальшому беруться до уваги під час власного законотворчого процесу країнами-учасницями.

Зокрема, як приклад, подібні положення закріплені у ч. 2 ст. 1 КПК України, відповідно до якої кримінальне процесуальне законодавство України складається з

відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України [28]. Серед таких міжнародних договорів ключове значення має Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950) та Перший Протокол до неї, положення яких та у сукупності із практикою Європейського суду з прав людини суттєво впливають на формування та застосування конвенційних гарантій у процесуальних системах різних галузей права, зокрема, й у кримінальному процесуальному праві України.

Такі гарантії мають надзвичайно важливе значення в ході здійснення кримінального провадження, оскільки спрямовані на забезпечення реальної, а не формальної, реалізації прав і свобод осіб, які беруть участь у такому процесі. Їх зміст охоплює, наприклад, право на захист, право бути поінформованим про підстави обвинувачення, право на переклад, заборону самовикриття тощо.

Серед таких гарантій на окрему увагу заслуговують конвенційні гарантії захисту права власності, які мають істотне значення під час здійснення кримінального провадження, особливо у випадках, коли слідчі (розшукові) дії супроводжуються тимчасовим вилученням майна, арештом активів, конфіскацією тощо. Так, відповідно до статті 1 Першого Протоколу, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [29]. При цьому, втручання держави в право власності має відповідати низці ключових принципів, сформованих у практиці Європейського суду з прав людини, зокрема, принципу пропорційності, співмірності між ціллю втручання у право власності особи та засобами її досягнення, а також принципу правової визначеності. Це означає, що будь-яке обмеження права власності має бути чітко обґрунтованим, передбаченим законом, переслідувати легітимну мету та не бути надмірним з огляду на обставини конкретної справи.

Отже, положення Конвенції та Першого Протоколу встановлюють не лише формальні умови допустимості втручання в право власності, а й сутнісні критерії

його правомірності, що, у свою чергу, забезпечує додаткові процесуальні гарантії для всіх учасників кримінального провадження, особливо, коли таке втручання пов'язано із правомочностями власника володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю.

У зв'язку із вищевикладеним пропонуємо доповнити позиції вчених та правників щодо нормативного визначення конвенційних гарантій захисту права власності як сукупності взаємопов'язаних і найбільш ефективних, з цієї причини виокремлених на міжнародно-правовому рівні (у конвенціях, деклараціях, пактах), правових засобів і способів, що застосовуються у випадку порушення чи обмеження цього права та спрямовані на його відновлення і забезпечення майнових прав та інтересів під час кримінального провадження.

Слушною є колективна думка науковців Тертишника В.М., Марченко О.В. та Тертишника О.І., які вважають, що весь кримінальний процес у своїй формі є системою гарантій – усі його інститути, принципи, правові норми та процесуальні документи слугують гарантіями встановлення істини, належного розслідування та вирішення кримінальних справ [30].

Виходячи із викладеного вище, вбачається, що кримінальні процесуальні гарантії не є статичним явищем, а навпаки – являють собою динамічний і гнучкий механізм, що еволюціонує разом із розвитком національної правової системи. Ефективність таких гарантій, в першу чергу, залежить від здатності забезпечити рівновагу між правами особи, інтересами суспільства та держави, а також від механізмів їхньої реалізації та правозастосовної практики. Відтак, подальше вдосконалення правового регулювання кримінальних процесуальних гарантій є необхідним кроком для забезпечення верховенства права та справедливості в рамках здійснення кримінального провадження.

Таким чином, кримінальні процесуальні гарантії відіграють подвійну роль: з одного боку, вони допомагають органам та посадовим особам належним чином виконувати свої обов'язки та реалізовувати надані їм повноваження, а з іншого – забезпечують учасникам кримінального процесу реальні механізми захисту їхніх прав та законних інтересів. У даному випадку, правоохоронні органи та суди не

лише наділяються процесуальними повноваженнями, а й несуть обов'язок гарантувати їхню належну реалізацію. Кримінальний процесуальний закон визначає чіткі обмеження, які не дозволяють державним інституціям діяти свавільно, а у разі допущення порушень встановлених процедур передбачає настання обов'язкової юридичної відповідальності.

Насамперед, характер кримінального процесу держави безпосередньо визначається його засадами, адже саме вони формують зміст і спрямованість правозастосовної діяльності. І аналіз цих засад дає змогу зрозуміти, яким чином забезпечується рівновага між державними інтересами та правами учасників процесу.

Принципи кримінального процесу формують основоположну ідею правозастосування, визначаючи його спрямованість та межі. Водночас гарантії кримінального процесу є механізмами, що забезпечують реалізацію цих принципів у правозастосовній діяльності.

Гарантії можна розглядати як інструменти, які сприяють ефективному функціонуванню принципів, забезпечуючи їхню реальну дію, а не декларативний характер. Наприклад, принцип змагальності сторін реалізується через такі гарантії, як рівність процесуальних можливостей обвинувачення та захисту, забезпечення права на захист та незалежність суду. Аналогічно, принцип презумпції невинуватості не може існувати без гарантій, що передбачають обов'язок сторони обвинувачення доводити вину особи та заборону покладення обов'язку доведення невинуватості на обвинуваченого.

Таким чином, гарантії є своєрідним інструментом втілення принципів у практику правозастосування. Вони забезпечують стабільність та ефективність кримінального процесу, сприяючи дотриманню балансу між публічними та приватними інтересами.

На думку Скакун О.Ф., принципи права – це об'єктивно притаманні праву засадничі положення, що виражають беззаперечні вимоги (позитивні зобов'язання) до учасників суспільних відносин, спрямовані на гармонійне поєднання індивідуальних, групових та суспільних інтересів. «Іншими словами, це своєрідна

система координат, в рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку» [31].

Як зазначає Мамка Г.М., засади кримінального провадження становлять одну з ключових проблем сучасного правозастосування та залишаються предметом активних наукових дискусій. Вони слугують основою кримінального процесуального права, визначаючи його зміст, спрямованість і механізми реалізації. Саме засади забезпечують системність та узгодженість правового регулювання, формуючи загальнообов'язкові орієнтири для правозастосовної діяльності. Вони не лише відображають сутність кримінального процесу, а й гарантують дотримання правових стандартів під час здійснення кримінального провадження, що є визначальним для ефективного функціонування системи правосуддя [32].

Беспалько І.Л. визначає принципи як зафіксовані у конституційних, міжнародних, кримінальних процесуальних нормах імперативні вимоги, які лежать в основі всієї системи норм кримінального процесуального законодавства, виражають сутність, завдання, побудову та напрями подальшого розвитку кримінального процесу як особливої системи державної діяльності [33, с. 242-247].

У своїй статті Моргун Н.С., Сєдакова В.В., Бондар С.В. зауважили, що упродовж усього розвитку доктрини кримінального процесуального права існували різні варіанти термінологічного визначення його фундаментальних засад (принципів) [34, с. 34-39]. Так, словники української мови надають кілька трактувань термінів «засада» та «принцип», які за своєю суттю настільки подібні, що інколи їх важко відрізнити. Наприклад, у Великому тлумачному словнику української мови вказано, що це основне положення, ключовий закон певної науки, теорії чи наукової системи, а також правило або спосіб, на яких базується створення або діяльність чогось. Крім того, це може бути переконання, норма чи правило, за яким людина керується у своїй поведінці; основа для чогось; те, на чому базується і в чому закріплюється певний процес чи система [35].

У словнику іноземних слів викладено таке значення принципу: основне вихідне положення якої-небудь теорії, навчання; внутрішнє переконання, погляд

на речі, що визначають норму поведінки; основа устрою, дії якого-небудь механізму, приладу, установки» [27].

Отже, ключове семантичне значення терміну «принцип» – це основа, початок певного явища або процесу. У філософії ж принцип визначають як першооснову, керівну ідею, основне правило поведінки [36].

У вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині існують різні підходи до визначення критеріїв, за якими те чи інше положення може бути віднесене до засад кримінального провадження. Науковці пропонують різні погляди щодо того, які саме ознаки мають бути притаманні таким положенням, аби вони набули статусу фундаментальних принципів кримінального процесу. Михеєнко М.М., Нор В.Т. та Шибіко В.П. вважають, що принципи (засади) кримінального процесу – це фундаментальні положення та ідеї, які:

1. визначають основні напрями розвитку кримінального провадження, його структуру, а також форму і зміст окремих стадій та правових інститутів;
2. відображають ключові правові орієнтири держави щодо завдань, процедур формування та реалізації правосуддя у кримінальних справах;
3. знаходять своє нормативне закріплення в законодавстві;
4. мають дію на всіх або кількох етапах кримінального процесу, з обов'язковим поширенням на центральну його стадію – судовий розгляд;
5. недотримання яких тягне за собою незаконність судового рішення та його скасування [17].

Основні ознаки засад кримінального провадження, на думку Беспалько І.Л., є надзвичайно важливими для розуміння сутності та значення цього інституту. Засади мають фундаментальне значення, оскільки:

по-перше, фіксують об'єктивні закономірності суспільного життя - відображають базові принципи, які формуються з урахуванням потреб суспільства та держави, забезпечуючи баланс між публічними та приватними інтересами;

по-друге, є провідною ланкою системи кримінальних процесуальних гарантій - спрямовані на захист прав і свобод людини, забезпечуючи їх реальну реалізацію у кримінальному провадженні;

по-третє, формують єдину, ієрархічно організовану систему. Іншими словами, вони взаємопов'язані, і порушення будь-якої з них тягне за собою ризик порушення інших, оскільки всі засади функціонують у межах цілісної системи;

по-четверте, мають обов'язковий характер. Засади є нормативними вказівниками, які зобов'язують державні органи та їх посадових осіб діяти у суворій відповідності до встановлених правил;

по-п'яте, спрямовані на досягнення завдань держави у сфері кримінального процесу, тобто забезпечують функціонування кримінального судочинства як інструменту досягнення цілей правосуддя;

по-шосте, мають найвищу юридичну силу. Так як принципи закріплені в нормах права, вони займають верхній щабель у правовій ієрархії, що робить їх основою всієї правозастосовної практики;

по-сьоме, застосовуються у всіх стадіях кримінального провадження, і, хоча інтенсивність прояву засад може варіювати залежно від стадії процесу, їх дія є постійною та всеосяжною;

по-восьме, виражають основи моральності, адже не лише закріплюють правові норми, але й втілюють етичні принципи, які лежать в основі правової системи та суспільних відносин [37, с. 113-116].

Загальні засади кримінального провадження ґрунтуються на конституційних принципах та міжнародних правових стандартах. Своє відображення вони знаходять не лише в Конституції України, а й у ключових міжнародних актах, зокрема в Загальній декларації прав людини (1948), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966).

Чинний КПК України не містить законодавчого визначення поняття «засади кримінального провадження». Водночас, на відміну від КПК України 1960 року, в ньому передбачено окрему главу під назвою «Засади кримінального провадження»,

де у ст. 7 закріплено їх перелік. Це свідчить про прагнення законодавця надати цим положенням особливого значення в регулюванні основ кримінального процесу.

Засади кримінального провадження мають наскрізний характер, поширюючись на всі його стадії. Вони діють у всіх формах і правових інститутах кримінального провадження, забезпечуючи їх єдність та сприяючи реалізації цілей кримінального процесу. Це підкреслює їхню ґрунтовну роль у формуванні цілісної та узгодженої системи кримінального судочинства.

Так, Дільна З.Ф. вважає, що засади не існують ізольовано, а перебувають у тісному взаємозв'язку, утворюючи єдину правову систему. У цьому контексті особливого значення набуває питання про роль та значимість кожної окремої засади у формуванні цілісного уявлення про систему засад кримінального провадження. Однак, на її думку, засади кримінального провадження не можуть бути повністю рівнозначними, бо кожна із них відображає різний зміст кримінальної процесуальної діяльності та має свою сферу дії, яка може збігатися чи відрізнятися. У деяких процесуальних діях окремі засади дійсно займають провідне становище, проте в інших – ці ж принципи можуть проявлятися дещо менше [38].

У ст. 7 КПК України визначено перелік засад, які є обов'язковими для всіх учасників кримінального провадження, включаючи слідчі органи, прокурорів, суди та осіб, які залучаються до процесу. Так, законодавець відносить до них: верховенство права; законність; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність права власності та інші. Ці засади є не лише основою для належного функціонування системи кримінальної юстиції, але й гарантією дотримання прав людини, верховенства права і законності [28].

Серед усіх принципів особливе місце займає верховенство права – наріжний камінь демократичного суспільства, що визначає правові межі діяльності всіх учасників кримінального провадження. Його значення виходить далеко за межі формального застосування норм: воно є дороговказом, що зобов'язує кожне

рішення, дію чи бездіяльність узгоджувати з Конституцією України та міжнародними стандартами прав людини.

Виходячи з цього, не можна обійти увагою думку Шемшученко Ю.С., який зазначає, що «принцип верховенства права – це принцип, головним чином, природного права як сукупності ідеальних, духовних і найвищою мірою справедливих понять про право. Але в державі реально діє не ідеальне, а позитивне право, виражене в законах та інших його джерелах. Формальна визначеність у законодавстві – обов’язкова властивість позитивного права, оскільки вона дає змогу внести чіткість у суспільний порядок. Отже, якість нормативного регулювання суспільних відносин безпосередньо залежить від якості системи законодавства і узгодженості її складових елементів. Вершиною цієї системи, як відомо, є закон. Принцип верховенства закону має самостійне й істотне значення для побудови правової держави. Відхід від цього принципу призводить до того, що в реальному житті посадові особи нерідко віддають перевагу відомчим інструкціям, а не закону [39].

На думку Авер’янова В.Б., принцип верховенства права «слід доктринально тлумачити як поєднання вимог, що забезпечують: по-перше, підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини; по-друге, пріоритетність цих прав перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави. Таким чином, цей принцип за своїм змістом аж ніяк не ототожнюється з більш відомим принципом «верховенства закону», який відповідно до традиції юридичного позитивізму означає пріоритетність законів над іншими формами нормативно-правового регулювання суспільних відносин» [40, с. 3-8].

Верховенство права, або правовладдя, традиційно сприймається як одна з фундаментальних правових засад сучасної правової доктрини демократичної держави. Воно є основою правового порядку, що забезпечує справедливість, рівність перед законом і захист прав людини.

Водночас, у рамках ідеології правового позитивізму, ст. 7 КПК України згадує верховенство права серед двадцяти двох «загальних засад кримінального

провадження», проте ця норма не містить окремого розкриття таких принципово важливих категорій, як юридична визначеність, пропорційність і справедливість. Саме ці складові є ключовими елементами концепції верховенства права в європейському правовому просторі, зокрема, в практиці ЄСПЛ. Європейська судова практика неодноразово наочно підтверджувала, що без належного врахування зазначених принципів реалізація верховенства права набуває декларативного характеру. Це свідчить про необхідність комплексного підходу до розуміння та імплементації верховенства права, яке повинно не лише формально проголошуватися у кримінальному процесуальному законодавстві, а й мати реальне правозастосовне наповнення, що відповідає сучасним стандартам захисту прав і свобод людини [41].

У розділі 1 Конституції України під назвою «Загальні засади» закріплено основні ідеї, що визначають фундамент правової держави. Зокрема, встановлено, що «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» (ст. 6 Конституції України) [42].

Водночас, у Конституції України закріплено принцип верховенства права, а в ст. 19 наголошується, що «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [42].

Глава 2 КПК України також визначає концепт «засад» як систему основоположних ідей правосуддя, серед яких, зокрема, й «верховенство права». У ст. 8 КПК України наголошується, що «кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права...» [28].

З огляду на використання цих термінів у законодавстві, професор Сачко О.В. акцентує увагу на тому, що доцільно розмежовувати поняття «засади» та «принципи». Засади можна розглядати як основні ідеї державотворення, що водночас є базою окремих галузей права. На цьому підґрунті вибудовується система конструктивних елементів, тобто принципів, які є більш вузькими,

галузевими доктринальними положеннями, що забезпечують ефективність кримінального судочинства [41].

Аналізуючи нормативно-правові акти можемо стверджувати про те, що є певні невідповідності у трактуванні структури та окремих концептів засад і принципів права. Отже, виникає потреба з'ясувати, як саме співвідносяться засада верховенства права та інші ключові правові положення, зокрема такі, як «законність». До прикладу, у ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначено, що адвокатська практика ґрунтується на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та недопущення конфлікту інтересів [43]. Тобто, верховенство права та законність розглядаються як рівнозначні, самостійні категорії.

Подібний підхід прослідковується й у кримінальному процесуальному законодавстві, а також у низці спеціальних законів, як Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» (ст. 3), Закон України «Про Державне бюро розслідувань» (ст. 3), Закон України «Про прокуратуру» (ст. 3), Закон України «Про Національну поліцію» (ст. 6-8), Закон України «Про виконавче провадження» (ст. 2).

Водночас, ст. 8 КПК України містить досить лаконічне визначення верховенства права, яке полягає у такому: «кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [28]. На думку Сачко О.В., така стислість формулювань у законі ускладнює їх коректне розуміння та ефективне застосування в слідчій та судовій діяльності [41].

У сучасній правовій доктрині верховенство права, будучи загальною засадою правової держави, водночас виступає загальним, інтегруючим фундаментом правосуддя, що проявляється через взаємопов'язані, структурно узгоджені, функціональні принципи кримінального права та процесу, які формують основу самостійної галузі права.

У такому випадку, слушною є думка Тертишника В.М., який зазначає, що верховенство права – це система правового і суспільного устрою, де природні права людини знайшли законодавче закріплення, визнані найвищою цінністю суспільства, а їх забезпечення стає пріоритетом держави, де сама влада перебуває під контролем закону, обмежується правом, а право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливі свавілля чиновників [44].

На нашу ж думку, принцип верховенства права виконує не лише роль загальної засади правової системи, а й є фундаментальним координатором розвитку кримінального процесуального законодавства. Його значення виходить далеко за межі формальної нормативної фіксації – воно охоплює весь спектр правозастосовної практики, встановлюючи пріоритетність прав і свобод людини у співвідношенні з діяльністю державних інституцій.

Водночас, аналіз законодавства та доктринальних підходів свідчить про неоднозначність співвідношення верховенства права та суміжних концептів, зокрема, законності. Деякі нормативно-правові акти, як зазначалось раніше, трактують їх як окремі, рівнозначні категорії, що може ускладнювати правозастосування та породжувати колізії. Особливо це помітно у кримінальному процесі, де реалізація верховенства права нерозривно пов'язана з такими елементами, як юридична визначеність, пропорційність і справедливість.

Отже, важливим залишається питання подальшої конкретизації цього принципу як у законодавчій площині, так і на рівні судової практики, що має забезпечити його дієве наповнення та ефективне застосування в системі кримінального провадження. Вирішення цього питання вимагає ґрунтовного аналізу міжнародного досвіду, зокрема, підходів, напрацьованих європейськими правовими інституціями.

Так, у дослідженні № 512/2009 від 4 квітня 2011 року «Доповідь про правовладдя», ухваленого Венеціанською комісією, було розглянуто деякі розбіжності, що існують між поняттями «Rule of Law» («правовладдя», іншими словами, звичне нам, «верховенство права»), «Rechtsstaat» (з німецької «правова

держава») та «Etat de droit» (французький аналог німецького «Rechtsstaat», і в перекладі означає «правова держава») [45].

Європейська комісія «За демократію через право» дійшла такого висновку: «41. Виходячи саме з цього тлумачення, а також враховуючи інші, засновані на дуже відмінних системах права й держави, видається, що наразі можливий консенсус стосовно безумовних складників правовладдя [верховенства права], як і тих складників концепції Rechtsstaat, що є не лише формальними, а й матеріальними (materieller Rechtsstaatsbegriff). До них належить: (1) законність, включаючи прозору, з'ясовну (поясненну) та демократичну процедуру надання юридичної сили актам права; (2) юридична визначеність; (3) заборона свавільності; (4) доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; (5) дотримання людських прав; (6) недискримінація та рівність перед приписами права» [45].

КСУ у своєму рішенні від 29 червня 2010 року у справі № 1-25/2010 за конституційним поданням Уповноваженого зазначив, що «одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Тобто, обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» [46].

У рішенні від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 (справа № 1- 11/2012) КСУ вказав: «Одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею» [47].

Відтак, у сфері кримінального судочинства верховенство права слід розглядати як комплексну засаду, що поєднує ключові принципи, необхідні для

забезпечення справедливого правосуддя. Ця засаднича ідея охоплює такі фундаментальні положення:

- а) законність;
- б) юридичну визначеність;
- в) гарантування прав і свобод людини;
- г) недопустимість свавільних рішень з боку держави;
- д) рівність усіх перед законом та відсутність дискримінації;
- е) забезпечення реального та ефективного доступу до правосуддя;
- ж) дотримання принципу пропорційності.

Оскільки ці елементи визначають зміст та спрямованість діяльності правових інституцій, вони потребують не лише закріплення на рівні КПК України, а й ґрунтовного теоретичного осмислення в правничій науці. Далі вважаємо за доцільне зупинитися на кожному з цих аспектів детальніше.

Одним із ключових принципів є законність, що передбачає неухильне дотримання правових норм у процесі кримінального провадження. У ст. 9 КПК України цей принцип визначено наступним чином:

«1. Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

2. Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

3. Закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При

здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу.

4. У разі якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

5. Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

6. У випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу» [28].

Сачко О.В. надав детальний аналіз цієї статті, зазначивши, що «на відміну від стислого викладення засади верховенства права, тут має місце на перший погляд занадто широке розкриття змісту принципу законності, але при цьому його суть, з одного боку не зовсім розкрита, а, з іншого – тут присутні невинуватдані багатослів'я і суперечливі положення [41].

По-перше, припис ч. 2 згаданої вище статті фактично відображає зміст принципу всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження, що потребує окремого закріплення в КПК України як самостійного правового принципу. Водночас, положення щодо необхідності «забезпечити ухвалення законних і неупереджених процесуальних рішень» відображає лише один із аспектів принципу законності. Досягнення цієї мети можливе лише за умови дотримання всієї системи засад кримінального провадження загалом та принципу всебічного, повного й неупередженого дослідження обставин зокрема.

По-друге, положення ч. 3 ст. 9 КПК України, яке встановлює, що «закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу» [28], видається значною мірою нелогічним, зважаючи, зокрема, на положення

Конституції України, що має найвищу юридичну силу та може застосовуватися як норма прямої дії.

З одного боку, як зазначає Сачко О.В., така норма ставить під сумнів допустимість доказів, отриманих правоохоронними органами у процесі їхньої діяльності з виявлення та запобігання злочинам, наприклад, під час реалізації відповідних повноважень Національною поліцією на основі Закону України «Про Національну поліцію», антикорупційними органами відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», митними органами під час проведення митних оглядів згідно з Митним кодексом України, а також адвокатами у ході правозахисної діяльності відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» . Адже значна частина положень цих законодавчих актів регламентує діяльність, яка виходить за межі безпосереднього предмета правового регулювання КПК України [41].

Наприклад, положенням ч. 1 ст. 84 КПК України, встановлено, що «доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку». Таке підкреслення законодавцем пріоритету норм КПК України над іншими законодавчими актами, на думку науковця, спричиняє деструктивні явища у сфері доказового права та правозастосовної практики [41].

Отже, зазначені законодавчі суперечності можуть стати підґрунтям для виникнення корупційних механізмів у правоохоронній та судовій системах. У зв'язку з цим такі нормативні колізії потребують усунення, а відповідні правові норми мають бути суттєво вдосконалені для забезпечення ефективного функціонування правового механізму боротьби зі злочинністю [41].

«Через принцип законності у кримінальному процесі реалізується принцип правової держави – обмеження влади правом. Зокрема, якщо громадянину дозволено все, що не заборонено законом, то влада, а в кримінальному процесі – суб'єкти, наділені владно-розпорядчими повноваженнями, – має робити тільки те, що їй продиктовано, і лише у формі, що продиктована законом. Такого принципу

обмеження влади правом – основи основ правової держави – потрібно неухильно і точно дотримуватися у кримінальному процесі», - зазначає Тертишник В.М. [42].

Таким чином, принцип законності у кримінальному процесі забезпечує чітке регулювання діяльності органів правопорядку, встановлюючи межі їхніх повноважень та гарантії дотримання прав учасників процесу. Його реалізація передбачає не лише формальне дотримання норм законодавства, а й узгодженість правових актів між собою, щоб уникнути колізій, які можуть перешкоджати ефективному розслідуванню та судовому розгляду.

Разом із тим, законність не повинна зводитися до жорсткого дотримання окремих положень кодифікованого акта, ігноруючи інші нормативно-правові акти. Важливо, щоб правозастосовна практика враховувала положення Конституції, міжнародних договорів та спеціального законодавства, що регулює діяльність правоохоронних органів. Надмірне обмеження джерел доказів чи процедурних можливостей може негативно впливати на здатність держави ефективно протидіяти злочинності.

Тому, вдосконалення законодавства має бути спрямоване на усунення суперечностей між різними правовими нормами та створення системи, де законність не лише формально дотримується, а й працює на забезпечення справедливості та ефективного правосуддя.

Узгодженість принципу законності з іншими засадами кримінального процесу має вирішальне значення для збалансованого правосуддя. Адже лише у взаємодії з принципом змагальності сторін, презумпцією невинуватості, забезпеченням права на захист та іншими положеннями процесу можна досягти справедливого розгляду справи.

Зокрема, законність має не лише обмежувати владу правовими рамками, а й гарантувати рівні можливості сторін обвинувачення та захисту у доведенні своєї позиції. Це особливо важливо в умовах, коли активна роль правоохоронних органів у розслідуванні повинна поєднуватися з ефективними механізмами судового контролю та забезпеченням прав учасників провадження.

Таким чином, розгляд принципу законності в ізоляції від інших засад кримінального процесу є недоцільним, адже лише їхня взаємодія формує справді ефективну й справедливую систему кримінального судочинства.

Значну роль у контексті захисту права власності відіграє принцип недоторканності особи, який забезпечує захист від незаконного затримання, арешту чи обмеження інших прав особи (ст. 12 КПК України) [28]. Волошина В.К. визначає даний принцип як правове положення, яке виражає вимогу застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій, які містять елементи примусу, не інакше як на підставі та в порядку, передбаченому законом, з метою недопущення незаконного обмеження фізичної, психічної або моральної недоторканності фізичної особи [48, с. 659-660].

Окремої уваги заслуговує принцип розумності строків (ст. 28 КПК України) [28]. Так, він важливий для виконання цілей кримінального провадження, а саме для забезпечення прав і свобод людини під час його здійснення. У своїй статті Рогатинська Н.З. та Захарків Д.М. зазначають, що дотримання розумних строків має важливе значення для раціональності та ефективності кримінального провадження як на досудовій стадії, так і у контексті гарантій прав і свобод людини. Їхнє дотримання у кримінальному провадженні зумовлює законність вчинення процесуальних дій і саму можливість здійснювати досудове розслідування представниками сторони обвинувачення [49, 396-398].

Надважливим в контексті досліджуваних питань є й принцип, визначений п. 9 ч. 1 ст. 7 КПК України, - недоторканність права власності [28] (досліджуючи вище питання гарантій права власності, ми вже дотично до нього звертались). Так, Клименко О.М. зазначає, що правова квінтесенція принципу непорушності права власності полягає саме у встановленні конституційної гарантії права власності у формі абсолютного обов'язку кожного не порушувати суб'єктивне право власності, а також у позитивному обов'язку держави щодо охорони та захисту прав усіх власників [50, с. 49-54].

Пушкар П.В. зазначає, що принцип непорушності права власності, який є одним із головних аспектів дотримання Угоди про асоціацію, включає у себе

недоторканність права власності особи, недоторканність майна власника, а також забороняє свавілля при втручання у реалізацію права власності [51, с. 93-106].

Як вказує автор, вимога щодо недоторканності права власності передбачає неухильне дотримання ключових засад його охорони, закріплених у правових нормах Європейського Союзу, Конвенції та усталеній судовій практиці ЄСПЛ. Зокрема, це стосується легітимності та правомірності втручання у майнові відносини, дотримання принципу співмірності такого впливу, оцінки поведінки держави – як активних дій, так і бездіяльності – під час подібного втручання, забезпечення «справедливого балансу» інтересів сторін, а також наявності належної та достатньої компенсації, ефективного процесуального захисту і дієвих юридичних механізмів гарантування майнових прав [51, с. 93-106].

Пилипенко Д.О. слушно вказує, що поняття «непорушність» та «недоторканність» є синонімічними [52, с. 110-117]. Його думка підкріплюється міркуваннями Дзери О.В., який звертає увагу на те, що «непорушність» полягає в недоторканності як права власності, так і самого майна власника [53, с. 69-75].

Щодо саме недоторканності права власності, то Куцкір Г.М. зазначає, що ця засада є міжгалузевою [54]. Натомість деякі вчені відносять недоторканність права власності до галузевих засад. На переконання Пилипенка Д.О., принцип недоторканності є фундаментальною загальною правовою засадою, яка зберігає актуальність для всієї правової системи держави та охоплює всі сфери національного законодавства [52, с. 110-117].

Аналіз наукових підходів до розуміння принципу недоторканності права власності свідчить про його провідне значення для правової системи держави. Незважаючи на дискусії щодо міжгалузевого чи галузевого характеру цієї засади, очевидним, на нашу думку, є те, що її зміст охоплює не лише формальну заборону порушення права власності, а й обов'язок держави забезпечувати належний рівень його захисту. Відтак, принцип недоторканності права власності слід розглядати як один із вирішальних елементів правової системи, що гарантує стабільність майнових прав, їх справедливий захист і ефективне відновлення у разі порушення.

Так, одним із ключових викликів у сфері захисту права власності є забезпечення ефективних механізмів реалізації цього права у кримінальному провадженні. Адже здебільшого саме майнові інтереси особи можуть зазнати обмежень у зв'язку з проведенням слідчих дій, застосуванням запобіжних заходів або виконанням судових рішень (вироки, ухвали). У такому контексті гарантії права власності постають не лише як економічна, а й як правозахисна категорія, що безпосередньо впливає на баланс між публічним і приватним інтересом.

Сфера захисту власності тісно переплітається з конвенційним правом на особисту недоторканність, справедливий суд, ефективний засіб правового захисту. Власність є запорукою матеріальної незалежності особи, визначає рівень її соціальної безпеки та є важливим елементом правової визначеності. Саме тому право власності посідає особливе місце як у національному законодавстві, так і в міжнародних актах, таких як Конвенція та Перший протокол до неї.

Водночас, порушення права власності нерідко супроводжується і порушенням інших фундаментальних прав. Це особливо помітно в ситуаціях, коли особу позбавляють майна внаслідок кримінального переслідування без дотримання належних правових процедур. Саме тому гарантії права власності не можуть розглядатися у відриві від загального контексту забезпечення прав людини. Як уже зазначалось, по своїй суті кримінальне провадження є сферою, де право власності часто зазнає обмежень (утисків) у зв'язку з необхідністю розслідування злочинів та забезпечення правосуддя. У таких випадках на перший план виходять гарантії захисту права власності, які покликані забезпечити баланс між публічним інтересом та правами власника та/або законного володільця майна.

Як і будь-яке право, власність потребує не лише декларативного закріплення, а й ефективного механізму захисту, особливо у ситуаціях, коли держава реалізує свої владні повноваження у сфері здійснення кримінального провадження. У цьому ж контексті гарантії захисту права власності слід розглядати не лише як сукупність законодавчих норм, що регулюють майнові питання у кримінальному провадженні, а й як комплекс процесуальних механізмів, які покликані запобігати свавільному втручанням у сферу власності. Вони охоплюють

різні аспекти кримінального процесу – від застосування запобіжних заходів щодо майна до механізмів повернення незаконно вилучених активів.

Ефективність цих механізмів визначається не лише формальним закріпленням відповідних норм у кримінальному процесуальному законодавстві, а й практикою їх реалізації. Зокрема, важливими є питання повноцінного судового контролю за накладенням арешту на майно, врахування критеріїв законності та пропорційності таких обмежень, а також доступність механізмів оскарження незаконних рішень щодо власності. Відтак, дослідження кримінальних процесуальних гарантій права власності має не лише теоретичне, а й надважливе практичне значення у сфері захисту прав у кримінальному провадженні.

Таким чином, фінальному провадженні є невід’ємною складовою загального правозахисного механізму та відіграють важливу роль у збереженні принципу верховенства права. Саме ці гарантії визначають межі втручання держави у майнову сферу та встановлюють процедури, що спрямовані на запобігання зловживанням і забезпечення справедливого розгляду справ, пов’язаних із власністю.

Ідея гарантій захисту права власності як ключового механізму правової держави не є виключно юридичною конструкцією – вона глибоко вкорінена у суспільну свідомість та культурну спадщину. Літературні твори, що відображають правові й соціальні реалії різних епох, яскраво демонструють, як відсутність належного захисту власності може призводити до суспільних криз, соціальної несправедливості та свавільного втручання держави. Ще у XVIII столітті Джон Локк у своєму «Другому трактаті про правління» обґрунтував ідею, що право власності є невід’ємним природним правом, а головною функцією держави є його охорона, «оскільки земля і всі нижчі створіння спільні для всіх людей, кожна людина має власність у своїй власній особі. Її фізична праця і старання її рук, можемо сказати, належать власне їй» [55]. Ця концепція покладена в основу сучасних демократичних правових систем та відобразилася у літературних творах, що висвітлюють проблеми свавільного обмеження у праві власності та необхідність ефективних правових механізмів його захисту.

У романі Оноре де Бальзака «Гобсек» власність постає не лише як економічна категорія, а й як показник сили та незалежності особи. Центральний персонаж – лихвар Гобсек – уособлює владу, яка дає контроль над майном: «А хіба можуть відмовити тому, в кого в руках мішок золота? / Світом править — золото, золотом править — лихвар» [56]. Його фінансовий диктат і відсутність належних правових запобіжників щодо боргових зобов'язань демонструють, що без чітких гарантій захисту власності особа може потрапити у стан економічного й соціального підпорядкування. Проблему несправедливого вилучення власності відображено і в романі Томаса Манна «Будденброки», де втрата родинного бізнесу через нестабільність правових механізмів захисту власності символізує деградацію суспільного устрою. Ця літературна паралель є своєрідною ілюстрацією необхідності стабільних правових інститутів, здатних гарантувати збереження майна та правонаступництво власності.

Інший аспект гарантій права власності висвітлює Джордж Орвелл у романі «1984», де повне підпорядкування особистості державному контролю включає і тотальне позбавлення права на володіння майном. Держава, що регулює всі аспекти життя, повністю нівелює поняття приватної власності, що свідчить про те, що її відсутність позбавляє особу не лише економічної, а й політичної свободи. Це підтверджує, що ефективні гарантії права власності є необхідною умовою забезпечення основоположних прав людини.

Аналізу творів класиків зарубіжної літератури дозволяє зробити висновок, що питання власності завжди перебувало в центрі суспільних і правових процесів. Воно охоплювало не лише юридичні аспекти, а й визначало соціальні відносини, статус особи та її свободи. Від Бальзака, який зобразив власність як інструмент впливу й незалежності, до Орвелла, що показав небезпеку її втрати в умовах тоталітарного режиму, – література яскраво відображає виклики, пов'язані з гарантіями захисту майна у всіх сферах суспільного життя.

Водночас, українська література також глибоко осмислює проблематику власності, зокрема через призму історичних подій, соціальних конфліктів та національної боротьби. Якщо для європейської літератури власність була

переважно економічною категорією, то в українській традиції вона набуває ширшого значення – від символу соціальної стабільності до об'єкта постійної боротьби, що нерідко супроводжувалася правовими колізіями. Українські письменники, так само як і їхні зарубіжні колеги, ставили питання: що відбувається з людиною, коли вона втрачає право на власність? Як і в європейській літературі, втрата майна нерідко означала руйнування особистості, соціальну деградацію або навіть криміналізацію суспільства.

Так, у творі «Кайдашева сім'я» яскраво продемонстровано, як відсутність правових механізмів регулювання власності призводить до затяжних конфліктів. Боротьба між синами Кайдаша за поділ спадщини супроводжується емоційною напругою, агресією та розривом родинних зв'язків. У цьому контексті особливо показова фраза: «Не дуріть самі себе та не дуріть людей! У нас є закон: що батькове, те й синове. Ви хочете мене з хати вигнати, мов собаку?» [57]. У кримінальному процесуальному контексті поділ майна або його вилучення нерідко стає підґрунтям для кримінальних правопорушень, зокрема самоправства, шахрайства чи зловживань з боку посадових осіб правоохоронних органів. Наприклад, накладення арешту на майно може стати інструментом тиску на учасника кримінального процесу, якщо не забезпечено належний судовий контроль.

Тема несправедливого позбавлення власності як передумови до кримінальної поведінки особи особливо яскраво розкрита у творі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Головний герой Чіпка, позбавлений землі, намагається знайти справедливість, але суспільні механізми захисту його прав не працюють, що врешті-решт штовхає його на злочинний шлях. Символічною є його репліка: «Тяжко дивитися, як земля, що належала нам споконвіку, стала чужою. Як її одібрали, як кинули нас напризволяще...» [58]. У контексті кримінального провадження це піднімає питання законності та пропорційності обмеження права власності. Застосування конфіскації або арешту майна без належного обґрунтування може спричинити неправомірні обмеження прав невинуватих осіб та навіть стати підставою для вчинення нових кримінальних правопорушень.

Таким чином, гарантії права власності в кримінальному провадженні є не просто формальними правовими приписами, а дієвими механізмами забезпечення справедливості, верховенства права та балансу між суспільними інтересами і правами особи. Вони визначають допустимі межі втручання держави у майнову сферу, регулюють процесуальні процедури, що запобігають свавільному позбавленню власності, та гарантують належний захист майнових прав учасників кримінального провадження. Аналіз зарубіжної та української літератури підтверджує, що право власності – це не лише економічна категорія, а й соціально-правова цінність, що безпосередньо впливає на статус особи, її незалежність та можливість реалізувати свої права. Від ідеї Локка про власність як природне право, яке держава має захищати, до Бальзаківського «Гобсека», де майновий контроль визначає людські долі, – література дає можливість побачити, як відсутність правових гарантій може призводити до соціальних потрясінь, зловживань владою та свавільного втручання у приватну сферу. Українська література, зокрема твори Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, демонструє, що втрата майна та відсутність належних правових механізмів його захисту можуть призводити до руйнування особистості, деградації суспільства та навіть криміналізації окремих соціальних груп. Це свідчить про те, що питання захисту права власності має не лише економічний чи юридичний, а й морально-етичний вимір, що знаходить відображення як у правовій доктрині, так і в художній традиції.

Отже, проведений у цьому підрозділі аналіз наукових підходів до класифікації та змісту гарантій прав і свобод людини засвідчує те, що механізм їх реалізації можливий лише за умови поєднання як національних, так і міжнародно-правових інструментів. Особливе місце в цій системі займають гарантії права власності як ключового елементу правового статусу особи. Це право є не лише об'єктом конституційного захисту, а й одним із центральних елементів європейської правової традиції, що відображено як у практиці ЄСПЛ, так і в законодавстві держав-членів Ради Європи.

На міжнародному рівні право власності гарантується, зокрема, статтею 1 Першого Протоколу, яка передбачає право на мирне володіння майном,

дозволяючи втручання лише у передбачених законом випадках, в інтересах суспільства та з дотриманням принципу пропорційності [29].

На національному ж рівні право власності закріплено статтею 41 Конституції України, яка гарантує право кожного володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, захист цього права від протиправного посягання, а також можливість примусового відчуження лише з підстав суспільної необхідності та з попереднім і повним відшкодуванням її вартості [42].

Враховуючи таку багаторівневу структуру гарантій, актуальним постає подальший розгляд того, як саме осмислюється цінність власності у міжнародно-правових актах, і як ці положення трансформуються у внутрішньодержавну правову систему.

1.2. Конвенційна цінність власності через призму розуміння міжнародно-правових актів та національному законодавства

Право власності є одним із наріжних каменів правової системи кожної демократичної держави. Як було продемонстровано у попередньому розділі, його гарантії виходять далеко за межі суто юридичної конструкції, перетворюючись на фундамент соціальної стабільності, індивідуальної свободи та правової визначеності. Якщо література відображає право власності через призму людських доль, соціальних конфліктів і моральних дилем, то міжнародне право розглядає його як основоположну цінність, що підлягає захисту на рівні конвенційних правових стандартів.

Однак, власність ніколи не була абсолютною. Перший Протокол у статті першій, з одного боку, покладає на державу позитивний обов'язок захищати право власності особи, а з іншого – наділяє правом у виключних випадках здійснювати його обмеження в інтересах суспільства. Саме на цьому перетині – між правом особи та публічним інтересом – розгортається ключова дискусія щодо реалізації конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні. Зокрема, наскільки обґрунтованими й необхідними є обмеження майнових прав

особи у кримінальному провадженні? Чи існують ефективні національні механізми запобігання свавільному втручанню держави у право власності особи, а також способів його поновлення у разі, якщо втручання вже відбулось? Для того, щоб надати відповіді на ці та інші питання, спершу вважаємо за необхідне дослідити нормативну та конвенційну цінність права власності.

Нормативна цінність права власності визначає значущість правових норм, встановлених державою, що регулюють відносини власності та забезпечують стабільність, порядок і справедливість у суспільстві. Вона відображає ефективність правового регулювання та його здатність захищати права власників. Нормативна цінність включає два основні аспекти: матеріальну та формальну складові.

Матеріальна цінність нормативних актів у сфері права власності визначається їхнім реальним впливом на суспільні відносини, економіку та соціальну сферу. Вона охоплює ефективність реалізації правових норм, їхню здатність забезпечувати захист прав власників, економічну стабільність та соціальну справедливість. Наприклад, нормативні акти, що регулюють податкову політику та фінансові операції, мають високу матеріальну цінність, оскільки вони безпосередньо впливають на економічний розвиток держави та добробут громадян.

Формальна цінність визначає юридичну силу нормативних актів, їхню відповідність конституційним нормам, легітимність прийняття та обов'язковість виконання. Вона включає правові акти найвищої юридичної сили, зокрема Конституцію України та ЦК України, які закріплюють порядок набуття, використання та захисту права власності.

Баланс між матеріальною та формальною цінністю нормативних актів є ключовим для ефективного захисту прав власності. Якщо нормативний акт має високу формальну цінність, але не реалізується належним чином у житті, він може бути неефективним. І навпаки, якщо акт має вагому матеріальну цінність, але слабку юридичну основу, його застосування може бути проблематичним.

Окрім національного рівня, значну роль у правовому регулюванні відіграє конвенційна цінність. Вона визначає значення міжнародних договорів у сфері права власності, їхню обов'язковість для держав-учасниць та здатність

забезпечувати міжнародний правовий захист. Наприклад, Конвенція містить норми, що гарантують право власності, а рішення ЄСПЛ по своїй суті є її логічним продовженням, адже встановлюють конвенційні стандарти його захисту.

Таким чином, нормативна цінність права власності є багатогранною категорією, що включає національні та міжнародні правові механізми, спрямовані на забезпечення стабільності, захисту майнових прав та правової визначеності у суспільстві.

Центральним елементом правового регулювання у цій сфері виступає норма права – основна структурна одиниця права, що визначає правомірні моделі поведінки, гарантує баланс інтересів учасників правовідносин та забезпечує їхню передбачуваність. Саме норма права формує підґрунтя для реалізації та захисту права власності, визначаючи права, обов’язки та відповідальність суб’єктів правовідносин.

У юридичній науці норма права визначається як формально визначене правило загального характеру, що встановлене чи санкціоноване державою або іншим уповноваженим суб’єктом правотворчості з метою регулювання чи охорони суспільних відносин та забезпечується можливістю застосування державного примусу [59]. Ознаки норми права можна визначити наступним чином:

1. Вольовий характер – норма права є вираженням волі суб’єктів правотворчості, зокрема суспільства, народу та держави в особі її органів. Вона гармонійно поєднує в собі суспільні, групові та індивідуальні інтереси громадян.
2. Офіційне встановлення – ухвалюється чи санкціонується державою або іншим уповноваженим суб’єктом правотворчості у суворо визначеному порядку, що відповідає процедурним вимогам та межі компетенції відповідного органу.
3. Формальна визначеність – проявляється у чіткості та однозначності формулювань, що забезпечує правильне сприйняття змісту норм суб’єктами права. Крім того, норма права закріплюється у нормативно-правових актах чи інших джерелах права з визначенням

її юридичної сили, а також меж дії у часі, просторі та стосовно певного кола осіб.

4. Загальний характер – норма права не адресована конкретній особі, а поширюється на невизначене коло суб'єктів та застосовується у багатьох випадках, що підпадають під її регулювання.
5. Гарантованість забезпечення – її реалізація підтримується державою або іншим уповноваженим органом, зокрема через можливість застосування заходів державного примусу.
6. Регулююче-охоронна функція – основним призначенням норми права є впорядкування та захист суспільних відносин, що сприяє стабільності правопорядку.

Натомість, соціальні норми – це правила поведінки загального характеру, які виникли в процесі історичного розвитку, регулюють різні сфери суспільних відносин, мають зміст, зумовлений свідомо-вольовою діяльністю людей, рівнем економічного, соціального і культурного розвитку суспільства та забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу [59]. Норма права займає пріоритетне місце серед інших соціальних норм через такі фактори:

- офіційне закріплення – на відміну від моральних чи звичаєвих норм, вона має чітке законодавче оформлення;
- універсальність – регулює суспільні відносини в масштабах держави;
- санкціонований характер – її порушення тягне за собою юридичну відповідальність;
- чітка структура – складається з гіпотези (умови застосування), диспозиції (правила поведінки) та санкції (наслідки порушення).

Таким чином, норма права виступає основним регулятором суспільних відносин, забезпечуючи їхню передбачуваність, стабільність та правову визначеність. Вона не тільки доповнює інші соціальні норми, а й визначає їхні межі та механізми впливу.

Досліджуючи інститут власності, як зазначалось у попередньому підрозділі, традиційно виокремлюють основні правомочності власника, які забезпечують його повноцінний контроль над належним йому майном. До них належать:

1. право володіння – юридично закріплена можливість особи бути власником певного блага, що підтверджується відповідними правовими документами;
2. право користування – реалізація власником своїх інтересів шляхом експлуатації майна відповідно до його функціонального призначення, на власний розсуд і в межах закону;
3. право розпорядження – виключна можливість визначати юридичну долю майна, у тому числі шляхом продажу, дарування, передачі в оренду або іншого відчуження.

Право власності знаходить своє закріплення та регулювання не лише в межах національного законодавства, а й у міжнародно-правових актах. Одним із ключових документів у цій сфері є ст. 1 Першого Протоколу, яка визначає загальні стандарти захисту майнових прав.

Особливої уваги заслуговує й правова позиція ЄСПЛ щодо тлумачення цього положення. У рішенні у справі «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*), ЄСПЛ вперше наголосив на тому, що: «...Визнаючи право будь-якої особи на безперешкодне користування своїм майном, стаття 1 Першого протоколу Конвенції за своєю суттю є гарантією права власності. У цьому полягає чіткий зміст слів «майно» і «користування власністю» [60]. Ця правова позиція заклала основу для подальшого розвитку практики ЄСПЛ у сфері захисту права власності, визначаючи його як фундаментальне право, що підлягає міжнародному захисту.

Гарантії здійснення права власності та його захисту закріплено й у національному законодавстві. Так, відповідно до ч. 4 ст. 41 Конституції України ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним [42].

Так, закріплення норм права власності на різних рівнях правової системи визначає його стабільність, обов'язковість та механізми захисту. Для того щоб

зрозуміти, як право власності регулюється у правовій системі України, вважаємо за необхідне розглянути ієрархію джерел права, які визначають його зміст, порядок реалізації та межі можливого втручання держави у сферу майнових прав.

В Україні право власності має багаторівневу систему нормативного закріплення, яка охоплює конституційні норми, міжнародно-правові акти, кодекси, закони та підзаконні акти. Кожен із цих рівнів має своє функціональне призначення та юридичну силу, а саме:

- Конституція України закріплює фундаментальні принципи права власності та його недоторканності;
- міжнародні нормативно-правові акти;
- рішення Конституційного Суду України;
- кодифіковані нормативні правові акти України встановлюють основні механізми регулювання права власності у всіх суспільних сферах – цивільних, господарських, адміністративних та кримінальних правовідносинах;
- закони України та підзаконні акти деталізують порядок реалізації права власності, встановлюють процедури його набуття, передачі та захисту.

Глибше розуміння правових засад регулювання права власності в Україні можливе виключно шляхом здійснення поглибленого правового аналізу ієрархії джерел права, які визначають його правовий статус, сферу застосування та механізми захисту.

Так, Конституція України є основоположним актом, який закріплює засади правового регулювання власності. Стаття 41 Конституції України гарантує кожному право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, підкреслюючи, що ніхто не може бути протиправно позбавлений свого майна. Крім того, вона встановлює принцип рівного захисту всіх форм власності [42].

Окремої уваги в контексті досліджуваних питань заслуговує принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України), який є основою для тлумачення та реалізації майнових прав. Про нього ми детально зазначали у попередньому

підрозділі. Він означає, що будь-яке обмеження власності повинно відповідати принципам законності, правової визначеності, пропорційності та бути обґрунтованим суспільними інтересами [42].

Згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України та Законом України «Про міжнародні договори України», міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Це свідчить про те, що норми міжнародного права можуть мати пряму дію в Україні, особливо якщо вони містять положення, які встановлюють вищий стандарт захисту, ніж національне законодавство [61].

Серед ключових міжнародних правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України в установленому порядку, та регулюють питання права власності виділяють Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод – як основний документ, що гарантує захист права власності, що викладений в ст. 1 Першого Протоколу. Зокрема, згадана норма передбачає, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [29].

Так, стаття 1 Першого протоколу до Європейської конвенції гарантує кожному право на мирне володіння своїм майном. Втручання у це право допускається лише за умов, що воно здійснюється в інтересах суспільства, на підставі закону та з дотриманням загальних принципів міжнародного права. Однак, сам по собі факт наявності закону ще не означає, що втручання є законним у розумінні Конвенції – Європейський суд оцінює зміст, контекст і ефекти такого втручання. У цьому сенсі важливими критеріями правомірності є пропорційність, справедливий баланс, компенсація та межі свободи розсуду держави:

1. У розумінні статті 1 Першого Протоколу **пропорційність** – це основоположний критерій, який полягає у вимозі, щоб втручання у право власності було не лише законним і здійсненим із легітимною метою, але й таким, що не перевищує меж необхідного. Іншими словами: заходи, вжиті державою, мають

бути адекватними поставленій меті, не надмірними та не обтяжливими для особи. Якщо ж наслідки втручання для особи є надто тяжкими порівняно з вигодою для суспільства, то це може бути визнано непропорційним [60].

2. **Справедливий баланс** – це пошук рівноваги між інтересами громадян та індивідуальними права особи. У такому разі, втручання не повинно порушувати баланс настільки, щоб особа несла «індивідуальний і надмірний тягар». Суд оцінює, чи були враховані інтереси особи, чи мала вона можливість захистити свої права, чи дії держави не створили для неї ситуації правової невизначеності або несправедливості [60].

3. Щодо питання **компенсації**, то у більшості випадків відсутність своєчасної та ефективної компенсації є вирішальним чинником при встановленні порушенні статті 1 Першого Протоколу. При цьому не завжди вимагається повне відшкодування вартості майна, так як суд враховує також соціальні, історичні або ж політичні контексти, проте компенсація має бути достатньою для того, щоб не допустити порушення балансу інтересів [60].

4. **Межі свободи розсуду держави.** Хоча держава має повну свободу при визначенні, які саме заходи є необхідними в суспільному інтересі, проте ця свобода не є абсолютною. Так, вона обмежується такими принципами, як: принцип правової визначеності, недопущення свавілля, передбачуваності наслідків для особи, а також наявністю ефективних процесуальних гарантій. ЄСПЛ перевіряє, чи втручання було виправданим не лише по суті, а й з точки зору процедури [60].

Таким чином, у контексті статті 1 Першого Протоколу пропорційність, справедливий баланс, наявність компенсації та межі дискреції держави формують єдиний механізм оцінки правомірності втручання у право власності. Такий підхід ґрунтується на ідеях верховенства права, відповідальності держави перед собою та поваги до основоположних прав, гарантованих Конвенцією.

Логічним доповненням до Конвенції та її протоколів є практика ЄСПЛ – адже саме вона визнається джерелом права, відповідно Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Частина 1 ст. 2 згаданого Закону встановлює, що рішення є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції [62].

Ще одним важливим міжнародним правовим актом, який регулює сферу захисту права власності, є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Згідно зі ст. 2 цього Пакту «кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією, права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується: а) забезпечити всякій особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні; б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту; с) забезпечити застосування компетентними властями засобів правового захисту, коли вони надаються [63].

Юридичний аналіз національного рівня свідчить, що основним внутрішнім законодавчим регулятором права власності є кодифіковані закони, серед яких:

- ЦК України – містить норми про набуття, здійснення та захист права власності (глава 13) [64].
- КПК України – встановлює випадки допустимих обмежень та механізми захисту майнових прав під час здійснення кримінального провадження. Саме відповідно до ч. 1, 2 ст. 1 КПК України, джерелами кримінального процесуального права є Конституція, міжнародні договори та законодавчі акти України [28].

Окремими некодифікованими (звичайними) законами врегульовані важливі питання, пов'язані із власністю, зокрема: Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», яким встановлено

порядок реєстрації права власності в Україні; Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна», яким регламентовано перехід права власності від держави до приватних осіб; Законом України «Про іпотеку», яким визначено правовий режим іпотечного майна; Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду»; Законом України «Про бюро економічної безпеки»; Законом України «Про спеціалізовану антикорупційну прокуратуру»; Законом України «Про державне бюро розслідувань»; Законом України «Про судоустрій і статус суддів»; Законом України «Про прокуратуру».

Звертаємо увагу також на те, що відповідно до ч. 5 ст. 9 КПК України та Закону України «Про виконання рішень ЄСПЛ», рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання в Україні [62]. Практика ЄСПЛ визначає конвенційні стандарти правового захисту права власності, які враховуються національними судами.

Окрім того, окрему ланку у питанні нормативного регулювання правовідносин у сфері права власності посідають рішення (постанови) Верховного Суду. Так, як зазначається у ч. 5 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів», висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Вказані правові висновки також враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [65].

Слід зазначити, що підзаконні нормативні акти є важливим елементом регулювання права власності. В національному законодавстві України до них належать:

- постанови Кабінету Міністрів України, що регулюють механізми реалізації права власності (наприклад, порядок державної реєстрації нерухомості);
- накази міністерств, що деталізують законодавчі норми у сфері земельної власності, нерухомості, господарської діяльності ;

- місцеві нормативно-правові акти, що регулюють специфічні аспекти права власності на рівні територіальних громад.

Таким чином, ієрархія джерел права у сфері власності в Україні є багаторівневою і складається з конституційних норм, міжнародних договорів, законодавчих актів, судової практики та підзаконних актів. Вона забезпечує всебічний захист права власності, визначаючи його зміст, межі та механізми правозастосування. Найвищу юридичну силу має Конституція України, за нею слідує міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, кодифіковані і звичайні закони та судова практика. Враховуючи сучасну тенденцію до імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство, беззаперечно можна констатувати, що нині роль судових рішень, зокрема рішень ЄСПЛ, у регулюванні питань власності значно зросла.

Особливе місце у механізмі захисту права власності займає судова практика, яка не лише конкретизує правові норми, а й формує загальновизнані стандарти тлумачення та застосування законодавства. Зокрема, рішення ЄСПЛ, які, як неодноразово зазначалось вище, мають обов'язковий характер для України, відіграють важливу роль у захисті майнових прав, забезпечуючи ефективні механізми їхнього поновлення у випадках незаконного обмеження чи позбавлення власності.

Аналіз ключових судових рішень як на міжнародному, так і на національному рівні дозволяє визначити основні підходи до захисту права власності та межі допустимого втручання держави у цю сферу. Так, справа «Спорронг і Л'єонрот проти Швеції» є знаковою у практиці ЄСПЛ щодо захисту права власності. У цьому рішенні ЄСПЛ детально розглянув питання тривалих обмежень права власності через накладення державою заборон на будівництво та можливу експропріацію нерухомості. Заявники, пані Спорронг та пан Л'єонрот, володіли нерухомістю в центрі Стокгольма. У 1956 та 1958 роках муніципальна влада видала дозволи на експропріацію їхньої власності, які залишалися чинними протягом багатьох років. Крім того, на ці ділянки було накладено заборону на

будівництво. У результаті заявники не могли вільно розпоряджатися своєю власністю протягом тривалого часу [66].

ЄСПЛ визнав, що такі обмеження порушують ст. 1 Першого Протоколу, яка гарантує право на мирне володіння майном. ЄСПЛ підкреслив, що хоча держави мають право здійснювати контроль за використанням власності відповідно до загальних інтересів, такі заходи повинні забезпечувати справедливий баланс між вимогами загального інтересу та захистом фундаментальних прав особи. У згаданому рішенні зазначено: «Суд вважає, що тривалість обмежень, накладених на власність заявників, разом із відсутністю відповідних процедурних гарантій, призвела до надмірного тягара, покладеного на них, і, отже, до порушення їхнього права на мирне володіння майном» [66]. Беззаперечно, саме це рішення стало прецедентом у визначенні меж допустимого втручання держави у право власності та підкреслило важливість забезпечення процедурних гарантій для захисту прав власників.

Ще одна справа «Parachela та Amazon S.A. проти Греції» стосується порушення права власності через бездіяльність державних органів у відповідь на незаконне захоплення майна. У цій справі ЄСПЛ розглянув скаргу власників готелю, який був незаконно зайнятий мігрантами та групою солідарності, та бездіяльність грецької влади щодо виселення цих осіб. Заявниками виступили пані Parachela та компанія Amazon S.A., власники готелю в Греції. У квітні 2016 року їхній готель, який на той момент не функціонував протягом шести років, був незаконно зайнятий групою мігрантів та активістів. Незважаючи на численні скарги та звернення до влади, жодних ефективних дій щодо виселення не було вжито. Окупація тривала понад три роки, до липня 2019 року, коли особи залишили приміщення добровільно. ЄСПЛ одноголосно постановив, що мало місце порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, яка гарантує право на мирне володіння майном. Суд підкреслив, що бездіяльність державних органів, які не вжили належних заходів для захисту права власності заявників, призвела до тривалого та непропорційного втручання у їхні майнові права [67].

Ще однією знаковою справою, на яку необхідно звернути увагу, є справа «ATIMA LIMITED проти України». Саме за результатами її розгляду ЄСПЛ визнав, що компанію-заявника було позбавлено права власності без належної правової процедури та компенсації, що є порушенням ст. 1 Першого Протоколу. Компанія-заявник придбала акції приватизованого підприємства, однак згодом національні суди визнали договір купівлі-продажу акцій недійсним, що призвело до автоматичного повернення акцій державі, хоча компанія-заявник діяла як добросовісний набувач. Заявник намагався захистити свої права через суд, але національні суди відмовили в задоволенні його позовів про визнання права власності; відповідно компенсацію не було надано [68].

ЄСПЛ дійшов висновку, що акції компанії-заявника становили її «майно» у розумінні статті 1 Першого Протоколу, а тому вилучення акцій без подальшої компенсації становило не виправдане втручання у право власності, що є непропорційним і неправомірним в контексті конвенційних гарантій захисту [68].

У питаннях захисту власності важливе значення має Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції, в рішеннях якого також вбачається тенденція захисту права власності.

Зокрема, безкомпромісність та послідовність дотримання правових гарантій захисту права власності чітко простежується в таких рішеннях КСУ, зокрема:

- від 10 червня 2003 року № 11-рп/2003, в якому КСУ відзначив, що «правовий статус суб'єктів різних форм власності ґрунтується на єдиних конституційних принципах. Разом з тим правовий статус кожного з них має особливості, що і характеризують того чи іншого суб'єкта права власності як такого. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності як у тому, що є загальним для них, так і в його особливостях відповідно до законів, дія яких на них поширюється» [69];
- від 09 листопада 2011 року № 14-рп/2011, де КСУ вказав, що «зміст права власності охоплює права володіння, користування і

розпорядження власником своїм майном, які він здійснює на власний розсуд» [70];

- від 05 червня 2019 року № 3-р(І)/2019, в якому КСУ підкреслив, що «розглядаючи питання допустимих меж обмеження гарантованого Конституцією України права власності, КСУ зазначав, що право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами окремої особи та суспільства; при обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів» [71].

Практика ВС також є достатньо послідовною і виваженою у питаннях захисту права власності. Зокрема, доцільно звернути увагу на постанову Великої Палати Верховного Суду від 14.11.2018 року у справі № 183/1617/16 (провадження №14-208цс18), в якій Верховний Суд наголосив, що рішення про витребування є підставою для внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що забезпечує відновлення прав власника. В цій же постанові Верховний Суд розглянув питання визнання права власності на майно та зняття з нього арешту. Суд підкреслив, що рішення про визнання права власності є підставою для державної реєстрації цього права, а також для зняття обтяжень, накладених на майно [72].

Таким чином, конвенційна цінність власності є фундаментальною складовою правового порядку демократичної держави, що забезпечує баланс між правом окремої особи на майно та суспільними інтересами. Аналіз міжнародно-правових стандартів та їх імплементації в національне законодавство дозволяє констатувати, що право власності, хоча і не є абсолютним, підлягає захисту від свавільного втручання шляхом впровадження жорстких гарантій.

Конвенція та практика ЄСПЛ окреслюють чіткі межі допустимих обмежень права власності, наголошуючи на необхідності дотримання принципів законності, пропорційності та легітимної мети. Водночас українське законодавство, зокрема Конституція України, ЦК України, КПК України та спеціальні закони, закріплюють основні механізми захисту майнових прав, адаптуючи їх до міжнародних конвенційних стандартів. Однак, попри значні позитивні зміни, практика правозастосування демонструє, що право власності все ще може зазнавати надмірних обмежень під час здійснення кримінального провадження. Незаконні арешти майна, порушення прав власників у процесі конфіскації, недотримання стандартів справедливого судового розгляду – всі ці аспекти вимагають подальшого вдосконалення національного законодавства.

Ефективний захист права власності передбачає не лише формальне закріплення відповідних гарантій у правових актах, а й належний механізм їх реалізації. З урахуванням міжнародного досвіду, особливу роль відіграє судова практика, зокрема правові позиції Верховного Суду та ЄСПЛ, які визначають ключові орієнтири для національної правозастосовної діяльності.

Таким чином, з урахуванням практики ЄСПЛ, для визначення всіх аспектів поняття «майно» застосовуються такі критерії: наявність економічної цінності права або інтересу, чітка правова визначеність об'єкта володіння, а також належне закріплення права чи інтересу в національному законодавстві. Відповідно до усталеної позиції ЄСПЛ, поняття «володіння» у значенні ст. 1 Першого Протоколу охоплює не лише існуючі права власності, а й права вимоги, за умови, що особа має «правомірні очікування» щодо їх реалізації. Водночас, передбачено застереження, що така вимога повинна бути не лише конкретною, а й належним чином визначеною у законодавстві [73].

Згідно з тлумаченням ЄСПЛ, термін «майно» має автономний характер і включає не лише наявні матеріальні об'єкти, а й активи, зокрема права вимоги, за якими особа може обґрунтовано очікувати можливість їх реалізації та ефективного використання свого майнового права. Відповідно, до поняття «майно» ЄСПЛ відносить:

- усе власне майно особи, що може належати до складу спадщини, і яке можна заповідати («Маркс проти Бельгії» (the Marckx case), рішення від 27 квітня 1979 р., п. 64), тобто наявне майно (existing possessions);

- нерухомість, зокрема, маєтки («Колишній Король Греції та інші проти Греції» (The Former King Of Greece and Others v. Greece), заява № 25701/94, рішення від 23 листопада 2000 р.), земельна ділянка та будинок, будинки («Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden), рішення від 23 вересня 1982 р., заяви №№ 7151/75; 7152/75, серія А, № 52) та інша нерухомість;

- прибутки, що надає власність, зокрема, орендна плата (рента), передбачена договором, добровільно укладеним відповідно до законодавства («Меллахер та інші проти Австрії» (Mellacher and Others v. Austria), заяви №№ 10522/83; 11011/84; 11070/84, рішення від 19 грудня 1989 р.);

- рухоме майно («Беєлер проти Італії» (Beyeler v. Italy) [GC] від 5 січня 2000 р., заява № 33202/96), або речі особи, що знаходяться в її помешканні («Новоселецький проти України» (Novoseletskiy v. Ukraine), заява № 47148/99, рішення від 22 лютого 2005 р.);

- банківські внески («Гайдук та інші проти України» (Остаточна ухвала щодо прийнятності заяв № 45526/99 [...], поданих Іваном Юрійовичем Гайдуком та іншими проти України від 2 липня 2002 р.);

- частка в пенсійному фонді («Мюллер проти Австрії», ухвала щодо прийнятності заяви № 6849/72, поданої Christian Muller v. Austria від 16.12.1974 р.);

- кошти, належні заявникам на підставі судових рішень, які є остаточними та підлягають виконанню («Бурдов проти Росії», заява № 59498/00, рішення від 7 травня 2002 р., п. 40);

- активи, які можуть виникнути, зокрема, на підставі позову про відшкодування шкоди, який виникає з її заподіянням («Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium), заява № 17849/91, рішення від 28 жовтня 1995 р.);

- правомірні очікування / законні сподівання щодо виконання певних дій відповідно до виданого державними органами дозволу (наприклад правомірні

сподівання щодо здатності здійснювати запланований розвиток певної території, з огляду на чинний на той час дозвіл на промислове освоєння землі (Справа «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland), заява № 12742/87, рішення від 23 жовтня 1991 р.);

- майнові права, наприклад набуте на підставі заповіту право на одержання орендної плати (ренти) за користування земельною ділянкою (ухвала щодо прийнятності заяви № 10741/84 S. v. the United Kingdom від 13 грудня 1984 р.);

- приватні власні інтереси, визнані відповідно до національного права (справа «Беєлер проти Італії» (Beyeler v. Italy), рішення [GC] від 5 січня 2000 р., заява № 33202/96);

- акції компанії (ухвала щодо прийнятності заяв №№ 8588/79 та 8589/79 Lars Bramelid and Anne-Marie Malmström v. Sweden від 12 жовтня 1982 р.; «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine), заява №48553/99, рішення від 25 липня 2002 р.);

- патенти;

- «гудвіл» (goodwill) – накопичені нематеріальні активи підприємства, що включають її найменування, репутацію, ділові зв'язки (у тому числі клієнтуру), товарні знаки та ін.; власність «фірми» (Ван Марле та інші проти Нідерландів» (Van Marle and Others), заяви № 8543/79, 8674/79, 8675/79 та 8685/79, рішення від 3 червня 1986 р.;

- інше майно, що становить економічну цінність, зокрема необхідні для здійснення підприємницької діяльності дозволи чи ліцензії (справа «Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції» (Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden), рішення від 7 липня 1989 року, серія А, № 159) [74].

Зокрема, в умовах сучасної правової дійсності майно охоплює не лише існуючі об'єкти речових прав, а й ті активи чи вимоги, які ще не реалізовані, проте щодо яких у особи існує легітимне (законне) очікування. Це відповідає як позиції національного цивільного права, так і підходам Європейського суду з прав людини. Так, згідно з ч. 1 ст. 190 ЦК України до складу майна належить як окрема річ, так і сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [64].

Як приклад, А.С. Сліпченко зазначає, що майном є все те, що має економічну вартість і може оцінюватися у грошах. Зокрема, майном вважаються не лише фізичні речі, але й авторські права, акції, пенсійні накопичення, компенсаційні вимоги [75, с. 122-130].

У зв'язку з цим на національному рівні майно як правова категорія охоплює:

- фактичні об'єкти власності (рухомі й нерухомі речі);
- майнові права (вимоги, що мають грошову вартість);
- нематеріальні активи, пов'язані з економічною вигодою (зокрема права інтелектуальної власності, патенти, дивіденди тощо);
- правомірні очікування, які мають достатній ступінь визначеності для того, щоб бути визнаними «майном» у правовому сенсі.

Отже, така широка інтерпретація категорії «майна» має надзвичайно важливе значення у сфері кримінального процесу. Адже будь-яке вилучення чи арешт об'єктів, які підпадають під ознаки майна в розширеному розумінні, повинні відповідати стандартам законності, необхідності, пропорційності та справедливого балансу, сформульованим у статті 1 Першого Протоколу.

Водночас, слід враховувати, що тлумачення поняття «майно», яке застосовується ЄСПЛ, не обов'язково має повністю відповідати його визначенню в українському законодавстві, оскільки держава має право самостійно встановлювати національні правові підходи. Це вбачається і з огляду на національну судову практику [76, с. 14-19].

Зокрема, Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду, формуючи власну правову позицію, наголосила, що не кожна вилучена річ, у тому числі документ, є майном у розумінні кримінального провадження. Суд зазначив, що майновий статус речі визначається залежно від її цінності, зокрема культурної, історичної чи іншої істотної значущості. Документи та особисті записи можуть визнаватися майном лише за умови, якщо вони мають матеріальну чи особливу суб'єктивну цінність для особи, у якої їх вилучено [76, с. 14-19].

Слід звернути увагу на те, що право власності розглядається як недоторкане, однак ця недоторканність не є абсолютною. Як слушно зазначає Татаров О.Ю., її

не можна використовувати у спосіб, що суперечить принципам законності та справедливості. Особливо це проявляється у сфері кримінального судочинства, де право власності набуває додаткового регулювання та може підлягати обмеженням відповідно до вимог законодавства [77, с. 205-208].

Зокрема, ст. 16 КПК України закріплює засаду недоторканності права власності, встановлюючи, що особа може бути позбавлена або обмежена у своїх майнових правах лише за умови наявності судового рішення, ухваленого в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством. Водночас закон передбачає можливість тимчасового вилучення майна без попереднього судового дозволу, якщо це необхідно для забезпечення потреб кримінального провадження та відповідає його процесуальним вимогам [28].

Отже, у сучасному правовому розумінні недоторканність власності не означає її абсолютну незмінність, а передбачає, що власник має право володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном у межах, визначених законодавством. Це право є захищеним, однак у певних випадках держава має можливість втручатися у майнову сферу особи, якщо таке втручання є обґрунтованим, правомірним і відповідає принципу пропорційності. Реалізація правових норм щодо недоторканності права власності потребує дотримання та виконання цілісної системи процесуальних положень, які деталізують зміст цього права, визначають умови та порядок його обмеження, а також регламентують здійснення відповідних процесуальних дій.

Варто погодитися з позицією Фулей Т.І. щодо подвійної природи окремих засад кримінального провадження, які одночасно виступають і основоположними правами людини, і принципами кримінального процесу. Оскільки вони закріплені в КПК України як засади, це впливає на механізм їх реалізації, адже такі положення набувають конкретного нормативного змісту та перестають бути лише декларативними приписами. Їх застосування, зокрема, формується з урахуванням практики ЄСПЛ, а їхня дієвість забезпечується системою юридичних гарантій [78, с. 652-658].

Окрім того, засадничий характер цих положень дозволяє їм виконувати ще й гарантійну функцію, забезпечуючи дотримання належної правової процедури та сприяючи реалізації завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України. Для ефективної реалізації цього права у кримінальних процесуальних правовідносинах важливу роль відіграє як теоретичне осмислення, так і практичне дослідження поняття та змісту права на недоторканність власності у кримінальному провадженні.

Науковці пропонують різні підходи до визначення цієї категорії. Зокрема, Тарасюк С.М. розглядає недоторканність власності як стан правового захисту від будь-яких посягань, що передбачає заборону втручання у володіння майном без згоди його власника [79]. На думку ж Дрозд А.В., недоторканністю права власності є неприпустимість протиправного та незаконного втручання, обмеження чи позбавлення особи права вільно володіти, користуватися та розпоряджатися майном [80]. Галаган В.І. та Моргун Н.С. розглядають недоторканність права власності як фундаментальну ідею кримінального процесу, що має нормативний характер. Вона виражається у спрямованості як змісту, так і форми кримінального провадження на запобігання незаконним обмеженням права особи вільно володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном у межах, визначених законом [81].

На думку Маркелової В.М., право особи на недоторканність власності у кримінальному провадженні слід розглядати як сукупність законодавчо закріплених та регламентованих норм, що гарантують можливість володіння, користування та розпорядження майном для його власників або законних володільців. Воно також визначає механізми охорони та захисту майнових інтересів у межах кримінального процесу, з урахуванням передбачених законом обмежень [82, с. 176-183].

Загалом, науковці сходяться на думці, що право на недоторканність власності у кримінальному провадженні слід розуміти як закріплену в законодавстві систему гарантій, що регулює можливість володіння, користування та розпорядження майном, визначає процедури його охорони та захисту з урахуванням встановлених законом обмежень.

Отже, недоторканність власності – це не лише конституційна гарантія, а й процесуальний інструмент, що має забезпечувати баланс між правами особи та інтересами правосуддя. Незважаючи на те, що у кримінальному провадженні можуть існувати обґрунтовані підстави для обмеження цього права, такі дії повинні бути чітко врегульованими, відповідати міжнародним стандартам, а також гарантувати захист добросовісних власників. Недопущення свавільного втручання у сферу майнових прав є основним критерієм правової держави, що підкреслюється як на національному рівні, так і в міжнародно-правових актах та практиці ЄСПЛ.

З огляду на вищевикладене в даному підрозділі, право власності постає як фундаментальна цінність, що охоплюється як національним законодавством, так і міжнародно-правовими актами. Його значення виходить за межі суто приватноправового інтересу, набуваючи особливого змісту в умовах кримінального провадження. Саме тому подальший аналіз буде присвячено дослідженню механізмів реалізації гарантій захисту цього права в межах кримінального процесу.

РОЗДІЛ 2.

КОНВЕНЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Поняття, правова природа і значення конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні

У світлі прагнення України до інтеграції в європейське співтовариство реальне дотримання принципів та основоположних засад здійснення кримінального провадження стало першочерговим завданням та головним пріоритетом у діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду. На фоні систематично необґрунтованого та, іноді, свавільного втручання у майнові права фізичних та юридичних осіб під час здійснення кримінальних проваджень все більшої актуальності набуло питання розроблення дієвого механізму захисту права власності таких осіб на національному рівні.

Як відомо, реалізація та захист конвенційних прав особи, до яких в тому числі належить і право на мирне володіння своїм майном, є головним завданням України як держави-учасниці з моменту ратифікації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1997р.). Зміст таких гарантій полягає в тому, що держава взяла на себе зобов'язання здійснювати захист конвенційних прав особи в рамках національної правової процедури з урахуванням міжнародних стандартів та досвіду міжнародних правових інституцій. У зв'язку з цим визначення термінологічно-понятійного апарату та ключових елементів конвенційного механізму захисту права власності особи на національному рівні є важливим та значущим кроком у формуванні дієвої моделі захисту конвенційних прав і свобод людини у сфері власності.

В юридичній літературі часто зустрічається поняття правової чи юридичної природи певного явища. Втім, такі терміни в науці часто не є однорідними, зокрема тому, що мають різне семантичне значення. Правова природа, як правило, стосується фундаментальних характеристик та сутності певних правових явищ або

інститутів. Її завдання полягає у тому, аби продемонструвати роль, місце та функції певного явища чи інституту в національній правовій системі. Натомість, термін «юридична природа» базується на формально-правових аспектах та специфічних юридичних характеристиках певного явища чи інституту. Функція даного поняття полягає у тому, щоб акцентувати увагу на правовому статусі певного явища, визначити особливості його структури та правового регулювання, виходячи із змісту конкретних обставин. При порівнянні цих двох понять, «правову природу» оцінюють як явище більш ширше та загальне, а «юридична природа» охоплює вже конкретний спектр питань та процедур, які пропонуються для дослідження.

Повертаючись до питання даного розділу, можна стверджувати, що правова природа конвенційного механізму захисту права власності полягає в тому, що Україна як держава-учасниця зобов'язана дотримуватися встановлених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод стандартів і забезпечувати на національному рівні ефективні засоби правового захисту. Тобто, розробити та прийняти до виконання законодавчий інструментарій, який впроваджуватиме конвенційні стандарти в національну систему, а також передбачити практичні та дієві механізми його реалізації як на національному рівні, так і на регіональному (область, міста, селища), де вони будуть виконуватися державними та місцевими органами влади.

Юридична природа конвенційного механізму захисту права власності є більш вузькою і охоплює лише сам інструмент (механізм) захисту прав, який встановлює обов'язкові стандарти та процедури для держави в особі її державних органів у сфері захисту права власності. Основними характеристиками юридичної природи цього механізму є його нормативно-правовий характер (тобто, нормативно-правові акти, що регулюють правовий статус цього механізму на національному рівні), суб'єктний склад (чітко визначений перелік осіб, які уповноважені на прийняття рішень та вчинення інших значущих дій під час застосування такого механізму в практичній діяльності), юрисдикційний механізм контролю (тобто, передбачення переліку органів та інституцій, які наділені контрольно-розпорядчими функціями) та гарантування виконуваності остаточних

рішень контрольних органів. Визначення правової та юридичної природи конвенційного механізму захисту права власності має велике значення для проведення подальших теоретичних досліджень з метою формування понятійного апарату та визначення його основних елементів (складових).

Так, стаття 1 Першого Протоколу гарантує кожній фізичній та юридичній особі право на мирне володіння своїм майном. Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цей Перший Протокол, передбачили, що жодна особа не може бути позбавлена своєї власності за винятком ситуацій, які зачіпають інтересів суспільства [29]. Обмеження або позбавлення особи її власності згідно із Першим Протоколом допускається виключно на умовах, які передбачено законом країни-учасниці та є усталеними принципами міжнародного права. Вказані положення Першого Протоколу виступають ключовим гарантом захисту права власності особи як на міжнародному, так і на національному рівнях [83, с. 82-89].

Найбільш дієвим механізмом захисту права власності в рамках міжнародного конвенційного механізму захисту прав прийнято вважати гарантовану кожній фізичній та юридичній особі можливість звернення до ЄСПЛ. Суть такого механізму базується на повноваженнях ЄСПЛ, які з моменту його заснування майже не змінилися: прийняття до розгляду та безпосередній розгляд індивідуальних та міждержавних скарг на порушення прав і свобод людини, які подані до ЄСПЛ проти одного чи навіть декількох держав-членів Ради Європи або у випадку подання таких скарг проти Європейського союзу; визнання факту порушення прав та свобод заявника, яким може бути будь-яка фізична та юридична особа; присудження заявнику справедливої сатисфакції (тобто, відшкодування заподіяної внаслідок порушення конвенційних прав особи шкоди); тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка покладена в основу діяльності ЄСПЛ; встановлення факту того, що будь-яке порушення державою-членом Ради Європи прав та основоположних свобод має масовий характер через системність проблеми (в такому випадку ЄСПЛ наділений правом зобов'язати відповідну державу усунути недоліки внутрішнього законодавства та відновити порушені конвенційні права осіб); розглядати запити кабінету міністрів

Ради Європи, які стосуються реальності виконання ухвалених ЄСПЛ рішень; на безпосередній запит кабінету міністрів Ради Європи здійснювати тлумачення винесених попередньо рішень ЄСПЛ (давати роз'яснення по суті справи) тощо.

Одним з найперспективніших напрямів роботи ЄСПЛ та, водночас, найбільш значущим для осіб, конвенційні права та свободи яких були порушені, є тлумачення положень Конвенції та прийнятих до неї Протоколів, в тому числі з урахуванням обставин конкретної справи, адже саме такі роз'яснення адаптуються до темпів розвитку «живого права». З моменту свого заснування у 1959 році й до сьогодні ЄСПЛ вже сформовано чималий базис судової практики та правових рекомендацій, які виступають своєрідним вказівником для національних органів та інституцій кожної держави-учасниці (зокрема, для правоохоронних органів, органів судової влади, комісій, комітетів, організацій та установ різних форм власності, які уповноважені здійснювати захист конвенційних прав на державному або місцевому рівні).

Частина друга ст. 8 КПК України презюмує, що кримінальне провадження в Україні здійснюється на основі принципу верховенства права з урахуванням практики ЄСПЛ. Разом з тим, ще до прийняття КПК України у 2012 році, українська правова система вже базувалась на принципах наслідування конвенційним орієнтирам, які продукуються ЄСПЛ. Мова йде про Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року (далі – Закон), який навіть в той час покладав на судову, адміністративну та законодавчу сфери (їх органи) обов'язок із врахування практики ЄСПЛ під час здійснення їх професійної діяльності (прийняття судових рішень, здійснення юридичної експертизи законопроектів тощо). Так, глава 4 згаданого Закону присвячена застосуванню в Україні як положень, так і практики ЄСПЛ, яка такі положення деталізує та роз'яснює. Зокрема, стаття 17 Закону беззастережно встановлює обов'язок українських судів незалежно від їх юрисдикції чи інстанційності застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. З метою уникнення подвійного чи неоднозначного тлумачення суди мають керуватися у своїй діяльності офіційними перекладами на українську мову.

Лише у випадку відсутності перекладу рішення ЄСПЛ чи його ухвал суди в Україні можуть користуватися оригінальним текстом. Теж саме стосується випадків, коли під час складання тексту судового рішення суддя доходить до висновку про суттєву мовну розбіжність між перекладом рішення та його оригінальним текстом, а тому, має право застосовувати його першоджерело [62].

Окрім безпосередньо українських судів, норми Конвенції та практика ЄСПЛ має застосовуватися у сфері законодавства та в адміністративній практиці. Зокрема, ч. 1 ст. 17 Закону присвячена питанню здійснення юридичної експертизи законопроектів, а також підзаконних нормативних актів, державна реєстрація яких є обов'язковою, на відповідність Конвенції. Закон прямо покладає на уповноважений орган представництва обов'язок підготувати спеціальний висновок на предмет дотримання такої законодавчої вимоги. Нездійснення перевірки чи у разі отримання висновку, яким підтверджено конвенційну суперечність між положеннями Конвенції та національним законодавством, є достатньою підставою для відмови у реєстрації підзаконного акта [62].

Не є виключенням і діяльність правоохоронних органів під час здійснення кримінального провадження та позбавлення особи її особистого права – права на свободу. Для забезпечення дотримання положень Конвенції та практики ЄСПЛ у їх діяльності орган представництва був наділений повноваженнями із проведення постійної та з розумною періодичністю перевірки чинного законодавства України, результат якої має бути втілено у поданні до Кабінету Міністрів України відповідних пропозицій щодо внесення змін до чинних законів та підзаконних актів з метою приведення їх у відповідність з вимогами Конвенції та практики ЄСПЛ [62]. Однак, яким саме чином така практика ЄСПЛ та положення Конвенції можуть виступати національним гарантом конвенційного механізму захисту прав у кримінальному провадженні національне законодавство України досі не визначає, що свідчить про суттєве законодавче упущення. Саме тому, визначення конвенційного механізму захисту прав у кримінальному провадженні (який включає в себе і захист права власності) набуває неабиякого значення [83, с. 82-89].

Міжнародне право в його загальнотеоретичному аспекті під конвенційним механізмом захисту прав розуміє цілісну систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, а також форми і методи, які вони використовують у створенні та реалізації міжнародних стандартів прав і свобод людини та їх поновлення у разі порушення з боку держав [84]. У зв'язку з цим, за аналогією із міжнародним рівнем конвенційний механізм захисту прав на національному рівні є не лише ідейним, а й практичним уособленням міжнародної системи захисту прав людини та основоположних свобод на місцях. Враховуючи, що функціональне застосування вказаного механізму неминуче охоплює всі сфери українського права – цивільне, кримінальне, адміністративне, господарське, сімейне тощо, на нашу думку, визначення понятійного-категоріального апарату конвенційного механізму захисту прав у кримінальному провадженні наразі є більш ніж актуальним.

Проводячи аналогію із міжнародним механізмом, на національному рівні конвенційний механізм захисту прав у кримінальному провадженні також ґрунтується на двох основних елементах – законодавчій (нормативній) та інституційній складових. За своїм змістом законодавча (нормативна) складова – це упорядкована система норм матеріального та процесуального права, на основі якого держава в особі її державних та, зокрема, правоохоронних органів зобов'язана забезпечувати дотримання конвенційних прав кожного учасника під час здійснення кримінального провадження. Матеріальною базою в такому випадку є всі нормативно-правові акти, які гарантують дотримання прав людини та основоположних свобод, а також визначають механізм їх захисту. Серед них: Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана у встановленому порядку, кодифіковані акти, закони України, деякі підзаконні акти, судова практика національних судів та практика ЄСПЛ. При цьому, доречно відмітити, що саме судова практика виступає своєрідним тлумаченням («живим» роз'ясненням) перелічених вище нормативно-правових актів, оскільки саме в процесі здійснення правосуддя та реалізації слідчими суддями функції судового контролю «буква закону», з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження, адаптується до викликів сьогодення [85, с. 215-221].

Водночас, інституційна складова конвенційного механізму захисту прав у кримінальному провадженні тісно пов'язана із нормативною складовою, адже матеріальне право об'єктивно не може існувати без його практичного застосування – органів, які неухильно здійснюватимуть контроль за дотриманням прав під час здійснення кримінального провадження, а в разі їх порушення – сприятимуть їх захисту та відновленню. Наразі в Україні функціонує чимала кількість як державних, так і недержавних структур, які у визначеній законом чи їх статутними документами процедурі можуть здійснювати захист порушених прав осіб. Однак, внаслідок їх безсистемного розгалуження (за територіальними ознаками, інстанційністю тощо) такий механізм захисту прав є неефективним у зв'язку з чим відповідна діяльність доволі часто залишається поза увагою.

Описаний вище механізм захисту конвенційних прав у кримінальному провадженні є багатофункціональним, оскільки стосується абсолютно всіх гарантованих Конвенцією прав та основоположних свобод (заборона катувань, право на свободу та особисту недоторканість, право на справедливий суд, право на повагу до приватного і сімейного життя, право на ефективний засіб правового захисту тощо) та її Протоколами (свобода пересування, скасування смертної кари тощо). Тож, логічно припустити, що система захисту права власності у кримінальному провадженні є уніфікованою (тобто, ґрунтується на аналогічних нормативах) та включає ті ж самі структурні елементи, функціональне дослідження яких проведено у наступному пункті даного дослідження.

Саме тому, з урахуванням викладеного, діючи за аналогією із міжнародним конвенційним механізмом захисту прав, вважаємо за необхідне запропонувати власне бачення **поняття «конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні»** як системи національних та міжнародних органів, організацій, інституцій (інституційна складова), а також правових норм, що закріплюють основоположні гарантії, механізми та процедури захисту права власності осіб під час здійснення кримінального провадження, а отже, включають передбачені законом форми, методи і способи, що використовуються з метою

належного захисту конвенційних прав під час здійснення кримінального провадження (нормативна складова).

Таке нормативне закріплення сприятиме науковій визначеності та удосконаленню понятійного апарату, а також підвищить значимість існуючих способів захисту права власності у кримінальному процесі як для слідчих органів, так і для органів судової влади, що сприятиме піднесенню українського кримінального процесуального законодавства до європейського рівня захисту конвенційних прав [83, с. 82-89].

2.2. Елементи конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні.

В ході формування понятійно-категоріального апарату конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні неможливо оминути доктринально-правову потребу у структурному поділі згаданого механізму на ключові елементи з метою уособлення його характеризуючих ознак. Саме тому, на нашу думку, запропоноване у попередньому підрозділі визначення поняття «конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні» доцільно розглядати у практичному порівнянні із вже існуючим на міжнародному рівні конвенційним механізмом захисту прав, зокрема, його функціонального поділу на нормативну та інституційну складові.

У контексті викладеного, вважаємо, що **нормативною складовою** конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні, є сукупність норм національного та частково міжнародного права у сфері власності. За ієрархією джерел права, саме Конституція України як Основний Закон держави займає провідне місце в утвердженні та забезпеченні права власності особи. Норми Конституції України є нормами прямої дії, що означає їх безпосереднє застосування. Всі інші закони та нормативно-правові акти, прийняті органами державної влади, можуть лише розвивати конституційну норму, не змінюючи при цьому її зміст. Така правова гарантія вкорінює принцип непорушності права

власності особи, що викладений у статті 41 Конституції України, та покладає на всіх суб'єктів права обов'язок з його дотримання, в тому числі на органи досудового слідства (дівзнання), прокуратури та суду, які в ході здійснення кримінального провадження уповноважені на обмеження права власності особи.

Логічним продовженням змісту норм Конституції України можна вважати рішення Конституційного Суду України, які виконують функції, пов'язані з вирішенням питання про конституційність чи неконституційність нормативно-правових актів та тлумаченням Конституції України (призначення якої полягає у безпосередньому заповненні прогалин в праві, а не лише здійснення простої інтерпретації законодавства). Така функціональна діяльність КСУ покликана гарантувати верховенство Основного Закону, сприяти формуванню єдиного праворозуміння в країні та забезпечити законність у суспільстві, в тому числі шляхом гарантування права власності особи [87].

Функціональними гарантами дотримання законності обмеження права власності під час здійснення кримінального провадження в Україні на законодавчому рівні також є кодифіковані нормативні акти, які узагальнюють та систематизують норми права, і за своєю суттю є регуляторами певної групи відносин. Серед них варто виокремити ЦК України, КК України та КПК України.

Зокрема, у сфері кримінального права та процесу нормативна роль щодо захисту права власності під час здійснення кримінального провадження відведена останнім двом кодифікованим актам. Так, правове забезпечення охорони прав і свобод у сфері власності покладено в основу завдань КК України, яким визначено основні положення щодо конфіскації майна (статті 59, 96-8), спеціальної конфіскації майна (стаття 96-1), а також окреслено перелік суспільно небезпечних діянь (кримінальних правопорушень) проти власності, за вчинення яких настає передбачена законом відповідальність (Розділ VI: крадіжка, розбій, вимагання, шахрайство, умисне знищення або пошкодження майна, тощо). Проте, все ж таки за процедурними характеристиками базисним документом в конвенційному механізмі захисту права власності є саме КПК України – адже безпосередньо в ньому унормовано механізми обмеження (позбавлення) права власності на майно

при застосуванні певних процесуальних заходів, зокрема при тимчасовому вилученні майна (Глава 16), арешті майна (Глава 17), конфіскації майна (стаття 100), під час затримання уповноваженою посадовою особою (стаття 208, 298-2) тощо, та передбачено шляхи для його оскарження – подання скарг на досудовому слідстві (стаття 303), оскарження прокурору недотримання розумних строків (стаття 308), подання апеляційних скарг на ухвали слідчого судді (стаття 309) тощо.

Важливим доповненням до кодифікованих нормативних актів та Конституції України є закони, які конкретизують подальше регулювання визначальних положень суспільного договору у сфері власності та є основою правової діяльності, державних органів, які здійснюють захист порушених прав (Бюро економічної безпеки, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Державне бюро розслідувань тощо). Одним із завдань, що покладені на наведені вище органи, безумовно, є захист та відновлення порушених прав, однак в той же час на уповноважених посадових осіб таких органів (і не тільки) можуть покладатися функції із здійснення необхідних для кримінального провадження обмежень прав (при обов'язковому дотриманні встановлених законом підстав з урахуванням умов і процесуального порядку реалізації, оскільки в іншому випадку – такі органи будуть здійснювати вже не законодавче обмеження, а грубе порушення прав, що є недопустимим з правової точки зору) [83, с. 82-89].

До даної категорії нормативно-правових актів також належать закони України, які визначають основи діяльності органів та інституцій, завданнями яких є захист порушених конвенційних прав особи, а саме: ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ЗУ «Про безоплатну правничу допомогу», ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та інші.

Своєрідним роз'ясненням до усіх наведених вище джерел нормативної складової конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні є національна судова практика, яка сприяє пристосуванню матеріального та процесуального права у конкретних правовідносинах з «сухої букви закону» до «живого права» та виражена у формі постанов Верховного Суду. Науковці-теоретики, в свою чергу, під судовою практикою розуміють

об'єктивований досвід індивідуально-правової діяльності судових органів, який формується в результаті застосування права при вирішенні юридичних справ [87, с. 153-155]. Хорошковська Д.Ю. під судовою практикою розуміє взаємну єдність діяльності національних судів і результатів цієї діяльності, виражених у нових право положеннях, вироблених судовою владою та закріплених у рішеннях із конкретних справ [88]. Фактично, можна констатувати, що національна судова практика покликана усунути прогалини та правові колії норм права, які зосереджені у кодифікованих актах та законах України.

Проте, з огляду на сьогоднішній день, національна судова практика під час здійснення органами досудового розслідування кримінальних проваджень доволі часто залишається недооціненою, адже безпосередньо на досудовому слідстві такі органи не сприймають її як імперативну норму закону, що покладає додатковий тягар на систему правосуддя, яка на етапі судового розгляду буде вимушена виправляти помилки слідства та сприяти відновленню порушених прав. Як приклад, можна навести ситуації, в яких слідчі спочатку за формальними підставами тимчасово вилучають майно особи, накладають на нього арешти, а згодом навіть за наявності підстав для його повернення (знято арешт на підставі судового рішення) – не повертають таке майно, користуючись прогалинами у КПК України щодо відсутності чітко визначених строків на вчинення таких дій.

Аналогічна ситуація склалась із практикою ЄСПЛ, яка формально і визначається у КПК України як обов'язкова до врахування з метою дотримання принципу верховенства права (ч. 2 ст. 8 КПК України), проте на етапі досудового слідства (дізнання) майже не береться до уваги слідчими та прокурорами. Хоча, в дійсності, практика ЄСПЛ є унікальним вказівником, який покликаний застерігати національні правоохоронні органи від вчинення дій, які необґрунтовано порушують конвенційні права особи під час здійснення кримінального провадження. Саме у зв'язку з цим використання практики ЄСПЛ під час досудового розслідування та судового розгляду здійснює попередження необґрунтованого втручання у право власності учасників кримінального

провадження та у разі необхідності ще на ранніх стадіях розслідування може сприяти його поновленню.

Не менш вагомим доповненням нормативної складової конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні є вже неодноразово згаданий Перший Протокол. Даний міжнародно-правовий акт покликаний забезпечити у кожній правовій державі ефективну охорону права кожної фізичної та юридичної особи на мирне володіння своїм майном та встановити легітимну можливість втручатися у це право лише на умовах, що визначені законом, відповідають суспільним інтересам та є співрозмірними легітимно переслідуваній меті.

Тобто, Перший Протокол покладає на всі національні органи влади, що застосовують цей акт (органи досудового слідства, прокуратури, суду), обов'язок забезпечити співмірність втручання у право власності легітимній цілі та покликати на допомогу всі наявні юридично визначені механізми для забезпечення справедливого співвідношення між правом людини на мирне володіння своїм майном та іншими конституційно легітимними цілями (безпека, економіка, правопорядок тощо). В цьому контексті важливо відмітити й юридичну силу Першого Протоколу як джерела конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні. Ратифікувавши згаданий документ, Україна взяла на себе зобов'язання забезпечувати на своїй території всі конвенційні стандарти (в тому числі щодо права на мирне володіння майном), що, у свою чергу, покладає обов'язки на всі гілки української влади – законодавча, виконавча та судова – забезпечувати цей захист на практиці.

Таким чином, працюючи як єдине ціле, і положення Першого Протоколу, і рішення ЄСПЛ з їх тлумачення слугують єдиним джерелом конвенційного праворозуміння, які допомагають національному законодавству точніше співвідносити юридичну норму з практичною ситуацією та забезпечують єдність практики таких механізмів всіма європейськими країнами.

Таким чином, нормативна складова конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні є базою для здійснення ефективного захисту права власності у кримінальному провадженні [83, с. 82-89].

Інституційною складовою конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні є сукупність органів та інституцій, які наділені повноваженнями здійснювати захист порушених конвенційних прав особи, та порядок звернення до них. Умовно, такі органи та інституції доцільно поділити на такі категорії – 1) правоохоронні органи (в тому числі органи досудового розслідування як органи Національної поліції, Державне бюро розслідувань та інші; органи прокуратури, серед яких і Спеціалізована антикорупційна прокуратура, тощо); 2) судові органи (до них належать суди загальної юрисдикції, спеціалізовані суди як Вищий антикорупційний суд, суди апеляційної та касаційної інстанцій, слідчий суддя як суб'єкт здійснення судового контролю); 3) інституційні органи (Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Рада бізнес-омбудсмена, Всеукраїнський комітет захисту прав людини та інші) [83, с. 82-89]. Компетенція та діяльність наведених вище органів та інституцій є абсолютно різною, їх правовий статус в національній правовій системі також не підлягає зрівнюванню, проте мета їх заснування та нинішнього функціонування є спільною – запобігання порушенню конвенційних прав особи у кримінальному провадженні, в тому числі і права власності.

Процедура звернення до зазначених органів врегульована сукупністю нормативно-правових актів, серед яких виділяють КПК України та спеціальні закони України. Так, статтею 308 КПК України передбачено право учасників кримінального провадження звернутися до прокурора вищого рівня зі скаргами на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора у зв'язку із недотриманням останніми розумних строків під час досудового розслідування. Зміст такого звернення полягає у тому, що в разі наявності підстав для задоволення відповідної скарги прокурор вищого рівня зобов'язаний надати відповідному прокурору нижчого рівня обов'язкові для виконання вказівки у кримінальному провадженні з метою здійснення подальшого ефективного розслідування та

поновлення порушених прав учасників такого провадження. Наприклад, у відповідності до ч. 5 ст. 171 КПК України слідчий чи прокурор зобов'язані не пізніше наступного робочого дня після тимчасового вилучення майна в особи звернутися до слідчого судді із клопотанням про накладення на таке майно арешту, адже в іншому випадку – таке майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено. Проте, в практичній слідчій діяльності такі строки повернення майна є досить умовними та часто не вважаються конкретизованими у зв'язку з тим, що таке майно може взагалі не повертатися його власнику, що призводить до вимушеної правової боротьби власників (законних володільців) за своє право власності на етапі досудового слідства, яке можливе, в тому числі, за рахунок передбаченої в порядку ст. 308 КПК України процедури оскарження. При цьому, з огляду на те, що законодавцем не обмежено учасників кримінального провадження у строках звернення із відповідною скаргою, презюмується, що таке звернення можливе протягом всього часу досудового розслідування.

Однак, така форма захисту прав як реагування прокурора вищого рівня, хоч і формально передбачена КПК України, втім, не завжди виконується на практиці. Як правило, учасники кримінального провадження звертаються до прокурорів різних рівнів (окружні прокуратури, Офіс Генерального прокурора), оскаржуючи протиправні рішення, дії чи бездіяльність слідчих органів, не з метою негайного захисту своїх порушених прав, а для того, аби в подальшому під час розгляду кримінального провадження у суді мати важіль впливу на сторону обвинувачення у вигляді купи процесуальних помилок, внаслідок яких було допущено порушення прав. Такий спосіб захисту прав детально не регламентований у КПК України, у зв'язку з чим фактично не тягне за собою жодних процесуальних наслідків. У зв'язку з цим, на нашу думку, створення доступного плацдарму для оскарження рішення, дій та бездіяльності слідчих органів під час здійснення ними кримінального провадження є запорукою здійснення ефективного та неупередженого розслідування, а тому питання захисту конвенційних прав у кримінальному провадженні ще довго не втрачатиме своєї актуальності.

Разом з цим, захист права власності в рамках конвенційного механізму захисту прав осіб у кримінальному провадженні здійснює і слідчий суддя. Так, ч. 1 ст. 303 КПК України визначає вичерпний перелік випадків, коли безпосередні учасники кримінального провадження можуть звернутися із скаргою на рішення, дії чи бездіяльність дізнавача, слідчого, прокурора на досудовому слідстві. За загальним правилом, такі скарги можуть бути подані особою, права та законні інтереси якої порушено, слідчому судді суду загальної юрисдикції в межах територіальної юрисдикції органу досудового слідства протягом десяти днів з моменту прийняття відповідного рішення, вчинення дії або бездіяльності. У випадку, якщо рішення уповноваженої посадової особи слідчого органу оформлене постановою, то строк на оскарження такої постанови починається від дня, коли учаснику кримінального провадження було вручено її копію.

Однак, важливо звернути увагу на той факт, що серед вичерпного переліку підстав для оскарження, законодавець передбачив й право учасника кримінального провадження на оскарження факту нездійснення будь-яких інших дій, які слідчий, дізнавач чи прокурор були зобов'язані вчинити у визначений КПК України строк. Тобто, фактично створено передумови для звернення із скаргою у випадках, які не охоплюються ст. 303 КПК України, а отже, позбавляють такий перелік критерію однозначної вичерпності. Проте, в той же час, актуальна судова практика свідчить, що слідчі судді вкрай рідко виходять за рамки згаданої статті та не беруть до уваги таку процесуальну можливість оскарження, що призводить до об'єктивної неможливості здійснити належний захист прав, які гарантовані Конвенцією.

Позасистемним способом захисту права власності у кримінальному провадженні, який також є інституційною складовою конвенційного механізму захисту прав у кримінальному провадженні, проте не передбачений КПК України, є гарантована законом можливість звернення до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, який здійснює свою професійну діяльність незалежно від органів державної влади та їх посадових осіб. Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, в тому числі гарантованого ст. 41 Конституції України права власності, не відміняє їх і не

має наслідком перегляд компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених конвенційних прав і свобод [85, с. 215-221].

Процесуальний порядок звернення до Уповноваженого визначено спеціальними законами – Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини», прийнятий Верховною Радою України 23.12.1997 року, та Закон України «Про звернення громадян», прийнятий Верховною Радою України від 02.10.1996 року. Так, кожна особа, яка вважає, що її права було порушено, має право звернутися до Уповноваженого у письмовій формі впродовж року з моменту вчинення будь-якими особами чи органами державної влади та їх посадовими особами порушення прав і свобод, які гарантуються Конвенцією та визначені Конституцією України. Особливістю даного способу захисту прав є те, що Уповноваженим не розглядаються скарги про порушення прав і свобод людини, якщо такі порушення мають місце під час здійснення досудового розслідування чи на етапі судового розгляду кримінального провадження [89]. Таким чином, скористатися таким способом захисту прав учасники кримінального провадження можуть лише після ухвалення судового рішення або у разі закриття провадження за наявності передбачених КПК України підстав.

Сучасним гарантом захисту прав та законних інтересів бізнесу (як українських, так і міжнародних компаній) є бізнес-омбудсмен. Даний інститут захисту прав було започатковано ще у 2014 році, специфікою діяльності якого визначено вирішення конфліктів та суперечок між владою та бізнесом, здійснення медіації між державною та бізнес-середовищем. При бізнес-омбудсмені працює спеціальна Рада, яка є незалежним консультативно-дорадчим органом, за участі Європейського банку реконструкції та розвитку, Організації економічного співробітництва та розвитку, провідних українських бізнес-асоціацій та українського уряду. Завдання Ради бізнес-омбудсмена – це розгляд скарг підприємців на неправомірні дії державних органів та їх посадових осіб, в тому числі у разі порушення їх конвенційних прав (право на мирне володіння своїм майном) під час здійснення кримінального провадження в Україні. Звернутися до Ради може будь-яка фізична та юридична особа, що здійснює підприємницьку

діяльність на території України. При цьому, бізнес-омбудсмен має право розпочати власне розслідування, якщо ним буде виявлено порушення прав бізнесу з боку органів державної влади. Вказаний інструмент захисту прав може бути використаний лише як досудовий орган врегулювання спору, оскільки законом обмежується право бізнес-омбудсмена здійснювати захист прав осіб, спори щодо яких перебувають у судових провадження будь-якої інстанції [90].

Єдиним міжнародним гарантом захисту права власності особи в рамках згаданого конвенційного механізму є ЄСПЛ, роль якого полягає у забезпеченні міжнародного судового контролю за додержанням прав людини, закріплених у Конвенції та Першому Протоколі, зокрема, і права мирно володіти своїм майном. У цьому контексті звернення до ЄСПЛ виступає дієвим механізмом відновлення порушених конвенційних прав, коли всі національні засоби юридичного захисту було використано або вони є недостатніми чи неефективними. Типовими ситуаціями таких порушень є: конфіскація чи арешт майна без належного судового рішення; тривале невиконання судових рішень про повернення майна; неможливість використовувати нерухомість внаслідок протиправних дій органів державної влади (заборона, обмеження, блокування реєстрації тощо); спеціальна конфіскація чи навіть подвійне покарання.

В даному випадку ЄСПЛ виконуватиме допоміжну роль у системі національного конвенційного захисту, оскільки така інституція не розглядає кримінальне провадження заново, а лише оцінює, чи були дії держави (органів державної влади) у межах допустимого втручання, яке передбачено статтею 1 Першого Протоколу (якщо ж порушення є – ЄСПЛ своїм рішенням призначає справедливую компенсацію, а в окремих випадках навіть зобов'язує державу вжити заходів для відновлення порушених прав). Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для України та покладають на державу обов'язок забезпечити відновлення порушеного права, що, у свою чергу, покращує практику застосування норм національного законодавства та діяльність судових і правоохоронних органів під час здійснення кримінального провадження.

Таким чином, можливість звернення до ЄСПЛ є хоч і допоміжною, але вкрай важливою складовою конвенційного механізму захисту прав особи, що покликана забезпечити верховенство права, зміцнити юридичну визначеність та забезпечити ефективний захист порушених прав у кримінальному провадженні.

Отже, інституційна складова конвенційного механізму захисту права власності в основному ґрунтується на процедурних аспектах поновлення права власності осіб, яке було порушено під час здійснення кримінального провадження. Даний елемент конвенційного механізму захисту прав не є досконалим з огляду на вичерпність підстав для оскарження рішення, дії та бездіяльності слідчих органів, в результаті яких порушено право власності особи, а тому потребує подальшого нормативного врегулювання та позитивного впровадження у практичну площину.

При чому таке врегулювання має здійснюватися комплексно. Мова йде про необхідність законодавчого унормування запропонованого у попередньому підрозділі поняття конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні шляхом об'єднання існуючих способів захисту права власності в цілісну систему, яка існуватиме не «на папері», а дійсно сприятиме поновленню порушеного права та попереджуватиме такі порушення в подальшому.

2.3. Реалізація конвенційного механізму захисту права власності на різних стадіях кримінального провадження

У контексті захисту права власності як однієї із сфер, що охоплюється поняттям конвенційного механізму захисту прав у кримінальному провадженні, надважливим є практичність застосування такого механізму безпосередньо в кримінальному процесі. КПК України регламентовано, що діяльність органів досудового слідства, прокуратури та суду здійснюється у чітко визначеній послідовності, яка називається стадією кримінального процесу (кримінального провадження). Під стадіями кримінального провадження в науці кримінального процесуального права розуміється відносно самостійні етапи кримінальної процесуальної діяльності, що характеризуються певними завданнями, колом

суб'єктів процесуальної діяльності, специфікою кримінальних процесуальних дій і правовідносин та колом підсумкових рішень [91].

Традиційно, в доктрині кримінального процесу прийнято виділяти такі стадії кримінального процесу як: досудове розслідування; підготовче провадження; судовий розгляд; апеляційне провадження; виконання судових рішень; касаційне провадження; провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Аналізований у даній роботі конвенційний механізм захисту права власності реалізується на різних стадіях кримінального провадження, в зв'язку з чим особливості його функціонування необхідно розглядати комплексно.

Необхідність дотримання конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному провадженні зумовлена, в першу чергу, законодавчо встановленими процедурами його обмеження, серед яких законодавець виділяє тимчасове вилучення майна, арешт майна, конфіскація тощо. Будь-яке втручання у право особи на мирне володіння своїм майном має бути здійснено виключно у порядку та на підставах, що визначаються чинним законодавством України.

Визначальну функцію у питанні забезпечення дотримання принципів верховенства права та законності під час обмеження (позбавлення) особи її власності в рамках кримінального провадження покладено на таку структурну одиницю владного механізму держави як суд. Як слушно зазначає Дришлюк К.В., суд як державний орган, на який покладено функцію вирішення всіх правових спорів у державі, є головним органом, який здатний і має захищати права та інтереси всіх без винятку осіб в Україні [92, с. 124–145]. Поділяючи таку думку, Бондаренко А.І. також робить висновок, що в Україні як правовій державі виключно судам належить вирішальна роль у затвердженні пріоритету конвенційних прав і свобод особи, здійснення їх захисту та відновлення.

Деякі науковці поділяють думку, що єдиною функцією судової влади в Україні є здійснення правосуддя, натомість таке поняття як судовий контроль в усіх його формах – це лише прояв цієї функції. Проте, представники іншої групи дотримуються позиції, що функції судової влади не можна розглядати лише як здійснення правосуддя та вирішення юридичних справ. Насправді, на нашу думку,

найбільш повною та правильною є позиція, що судова влада виконує дві функції: здійснення правосуддя та судовий контроль [93, с. 30-33]. Оцінюючи роль судових органів в конвенційному механізмі захисту прав осіб у кримінальному провадженні неможливо не брати до уваги той факт, що обидві функції (і судовий контроль, і здійснення правосуддя) є його невід'ємною частиною.

З метою виявлення сутнісних рис кожної із зазначених форм судової діяльності та встановлення істинного призначення суду у контексті здійснення кримінального провадження, пропонуємо детальніше дослідити питання розмежування таких функціональних проявів судової влади як «здійснення правосуддя» та «судовий контроль». Так, в Юридичній енциклопедії під терміном **«правосуддя»** визначають правозастосовну діяльність суду, пов'язану із розглядом та вирішенням у встановленому процесуальним законом порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [94]. Найбільш повно, на наш погляд, сутність діяльності суду щодо здійснення правосуддя розкриває Тимченко С.М., який стверджує, що така діяльність суду як правосуддя проходить у визначених законом процесуальних формах у судових засіданнях за участю сторін та інших учасників процесу і полягає у встановленні фактичних обставин справи шляхом дослідження доказів та закінчується ухваленням рішення у справі із застосування норм відповідного матеріального закону [95]. Тобто, фактично сутність правосуддя зводиться до процедури правозастосування, яке реалізується судом у чітко встановленому законом порядку та процесуальній формі.

В той же час, Гловюк І.В. акцентує увагу на інших сутнісних та термінологічних ознаках правосуддя, вказуючи, що правосуддям є така процесуальна діяльність, кінцевим рішенням якої є вирішення питання по суті висунутого обвинувачення, твердження про вчинення особою іншого суспільно-небезпечного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [96]. Такий варіант терміну «правосуддя» яскраво підкреслює значимість судового рішення як процесуальної крапки за результатами здійснення

кримінального провадження та фактично підводить до визначення головної мети вказаної судової діяльності – вирішення обвинувачення по суті.

Таким чином, з системного аналізу доктринальних поглядів на розуміння поняття «правосуддя», варто звести вказані позиції до єдиного тлумачення: правосуддя – це загальна та всеохоплююча форма діяльності суду, яка включає в себе процес вивчення та дослідження усіх матеріалів справи, проведення усіх передбачених процесуальним законом дій та вирішення справи по суті шляхом винесення остаточної думки суду у формі судового рішення.

Поряд з цим, **судовий контроль** слід розглядати як проміжну, короткотривалу діяльність суду, яка може здійснюватися лише на першій стадії кримінального провадження – досудовому розслідуванні, з метою вирішення конкретного процесуального питання, яке не охоплюється загальним предметом кримінального провадження та, до того ж, може реалізовуватись виключно суддею зі спеціальним статусом – слідчим суддею.

КПК України передбачає, що до повноважень слідчого судді належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 цього Кодексу [28]. Втім, вказане визначення повноважень слідчого судді є досить загальним, у зв'язку з чим для визначення сутності судово-контрольного провадження як інструменту державного контролю за дотриманням конвенційних прав особи під час здійснення слідчими органами кримінальних процесуальних дій, варто насамперед визначити предмет, зміст та мету такої діяльності слідчих суддів.

Правовий аналіз КПК України свідчить, що в межах судово-контрольного провадження можуть вирішуватись такі процесуально-значущі завдання як: забезпечення прав учасників кримінального провадження під час розгляду питань про обрання, зміну, продовження чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 494, 493, 508 КПК України); відновлення прав і свобод, обмежених внаслідок незаконних рішень, дій та бездіяльності слідчого або прокурора (ст. 303 КПК України); забезпечення прав осіб, щодо яких проводяться

слідчі (розшукові) дії та негласні (слідчі) розшукові дії (ст. 234, ч.2 ст.237, ч.5 ст. 240, ч. 3 ст. 246 КПК України); забезпечення доказів (ст. ст. 225, 244, ч. 1 ст. 257 КПК України); забезпечення прав та свобод осіб у межах міжнародного співробітництва (ст. ст. 583-585, ч.2 ст. 588, ч.1 ст. 591 КПК України); забезпечення інших прав і свобод учасників кримінального провадження (встановлення розумних строків (ч.6 ст. 28 КПК України); надання дозволу на проведення спеціального досудового розслідування (ст. 297-3 КПК України), залучення захисника та законного представника слідчим суддею (ч.3 ст. 44, ч. 2 ст. 48, ст. 49, ч.1 ст. 53 КПК України) тощо [97, с. 574–597]. Таким чином, діапазон питань, який може вирішувати слідчий суддя, здійснюючи функцію судового контролю, є вагомим та за своїм характером охоплює широкий спектр процесуальних питань.

Разом з тим, усі судово-контрольні провадження, незалежно від виду та форми вирішення процесуального питання, мають єдину унормовану законом мету – перевірка дотримання прав, свобод та інтересів осіб під час здійснення кримінального провадження, особливо на стадії досудового розслідування. Вказану думку підтримує А. Жук, який зазначає, що під час проведення досудового розслідування на слідчого суддю покладаються особливі повноваження з нагляду та оцінки процесуальної діяльності учасників кримінального провадження і контролю за дотриманням конституційних прав та свобод підозрюваного (обвинуваченого) [98, с. 233–238].

За таких умов слідчий суддя завжди перебуватиме під непрямим «підсвідомим» впливом учасників досудового слідства, і лише його неупереджений погляд на факти дозволить отримати справедливий результат роботи. Забезпечення реального контролю за дотриманням прав, свобод та законних інтересів осіб, які беруть участь у досудовому слідстві, покладає на слідчого суддю обов'язок спостереження за діями передусім правоохоронних органів, які в даному випадку є носіями владних функцій [99]. Отже, роль слідчого судді як контролюючої ланки в рамках конвенційного механізму захисту прав осіб у кримінальному провадженні є вкрай визначальною в силу покладення на такого суб'єкта завдання щодо

забезпечення дотримання балансу між втручанням у права та законні інтереси учасників кримінального провадження та цілями досудового розслідування.

У своїй щорічній доповіді Уповноважений акцентував увагу, що значення судового контролю полягає в тому, що завдяки діяльності слідчого судді забезпечуються невідкладним судовим захистом права, свободи та інтереси учасників кримінального провадження, а також створюються належні умови для реалізації засади змагальності під час досудового розслідування [100]. З наведеного слідує, що сутність та значення судового контролю полягає у застосуванні попереднього судового «фільтру» та так званого «відбору» доцільних та пропорційних процесуальних дій з-поміж усіх можливих заходів, запропонованих органами слідства, з метою недопущення свавільного втручання та необґрунтованого обмеження конвенційних прав особи з боку посадових осіб державних органів влади.

Таким чином, на нашу думку, судово-контрольне провадження як форма здійснення судової діяльності є повноцінним інструментом забезпечення прав на досудовому розслідуванні, а відтак, є і невід'ємною інституційною складовою конвенційного механізму захисту прав, у тому числі передбаченого ст. 1 Першого Протоколу щодо права кожної особи на мирне володіння своїм майном. Саме тому, питання можливості та ефективності застосування судового контролю як особливого порядку попередньої перевірки законності дій та рішень органів досудового розслідування, зокрема, щодо обмеження права власності учасників кримінального провадження, потребує особливої та більш детальної уваги.

2.3.1. Особливості реалізації конвенційного механізму захисту права власності під час здійснення досудового розслідування

2.3.1.1. При тимчасовому вилученні майна

Частиною 1 ст. 167 КПК України встановлено, що тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває

майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення, або його спеціальну конфіскацію в порядку, встановленому законом [28].

Кримінальне процесуальне законодавство чітко визначає ознаки майна, яке слід вважати тимчасово вилученим. Так, тимчасово вилученим майном є майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено.

Статтею 168 КПК України передбачено можливість тимчасового вилучення майна у трьох випадках: 1) у затриманій особи; 2) при проведенні огляду; 3) при проведенні обшуку [28]. Так, КПК України визначає «тимчасове вилучення майна» самостійним видом заходів забезпечення кримінального провадження, що може бути застосоване під час затримання, проведення огляду або обшуку. Зміст вказаної процесуальної процедури полягає у фактичному позбавленні особи (власника, володільця) реальної можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання: або а) про його арешт; або б) про його повернення; або в) про його спеціальну конфіскацію.

На думку Симчука А.С. тимчасове вилучення майна є короткотривалим заходом забезпечення кримінального провадження, що й логічно обумовлює його назву. Його застосування розраховане на невідкладні випадки, коли у підозрюваного необхідно вилучити майно з метою подальшого вирішення слідчим суддею питання про його арешт [101, с. 239–245]. Моргун Н.С. вважає, що проведення тимчасового вилучення майна відноситься до заходів процесуального

примусу, тож можливі зловживання при здійсненні цієї дії неминуче потягнуть за собою порушення конституційних прав громадян [102, с. 318–232].

З аналізу наведеного слідує, що особа, в якій вилучається майно, фактично позбавляється можливості володіти, користуватись та розпоряджатись цим майном на певний період часу, а отже відбувається обмеження конвенційного права особи на мирне володіння її майном. Указане зумовлює необхідність у наявності чітких, законодавчо визначених умов та меж щодо застосування державою обмежень такого фундаментального права, з метою недопущення надмірного та необґрунтованого втручання у право власності осіб. Проте чинним КПК України механізм «тимчасового вилучення майна» та його повернення регламентовано не в повному обсязі, що на практиці призводить до численних зловживань з боку органів досудового слідства у вигляді грубого і непропорційного обмеження добросовісних власників у праві власності на майно.

По-перше, повертаючись до аналізу положень ст.ст. 167 та 168 КПК України, варто зауважити, що проведення такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасове вилучення майна не потребує окремого судового рішення. Відсутність судового контролю, як стримуючого фактору від застосування органами досудового розслідування необґрунтованих посягань на власність особи, фактично розв'язує руки уповноваженим службовим особам у можливості на власний розсуд, без будь-якого додаткового контролю або перевірки законності таких дій, втручатись у право власності особи виключно при затриманні особи, обшуку або огляді.

Так, згідно з ч. 1 ст. 168 КПК України тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому ст.ст. 207, 208, 298-2 цього Кодексу. Таким чином, прийняття рішення про тимчасове вилучення майна під час затримання не потребує попереднього отримання на це дозволу слідчого судді та належить до компетенції будь-якої особи, яка законно затримала іншу в порядку ч.1 ст. 168 КПК України.

Аналогічна ситуація постає й під час проведення обшуку та огляду. Однак, у врегульованому КПК України порядку тимчасового вилучення майна під час

указаних слідчих дій міститься виключення, зокрема, як вбачається зі змісту абз. 2 ч. 2 ст. 168 КПК України, тимчасове вилучення електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем/їх частин або мобільних терміналів систем зв'язку може здійснюватися виключно у разі, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду (коректно - в ухвалі слідчого судді). Проте, таке застереження не поширюється на інші види майна, яке може бути тимчасово вилученим в ході проведення зазначених слідчих дій, а тому все майно, крім визначеного згаданою статтею, підлягає тимчасовому вилученню без наявності дозволу слідчого судді.

Отже, під час проведення затримання особи в порядку ст.ст. 207, 208, 298-2 цього Кодексу, огляду або обшуку, орган досудового розслідування самостійно, на власний розсуд, вирішує, яке майно може стати тимчасово вилученим. Від сторони обвинувачення вимагається у подальшому довести законність тимчасового вилучення майна, оскільки саме орган досудового розслідування прийняв рішення про його вилучення та належність до такого, що може бути тимчасово вилучене. Доведення законності подібних дій органом досудового розслідування здійснюється шляхом звернення з клопотанням про накладення арешту на таке майно [103, с. 54–60].

Таким чином, з моменту тимчасового вилучення майна і до моменту встановлення слідчим суддею законності та обґрунтованості застосування такого заходу забезпечення може пройти значний відрізок часу, протягом якого право власності особи може порушуватись, що є недопустимим в правовій державі та свідчить про нагальну потребу у доопрацюванні законотворцем підстав тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні.

Передбачена вітчизняним законодавством можливість тимчасового вилучення майна без судового рішення певним чином не відповідає стандартам, виробленим на рівні ЄСПЛ. Так, відповідно до практики ЄСПЛ, для того, щоб втручання в право власності вважалось допустимим, воно повинно служити не лише законній меті в інтересах суспільства, а повинна бути розумна співмірність між використовуваними інструментами і тією метою, на котру спрямований будь-який захід, що позбавляє особу власності. Розумна рівновага має зберігатися між

загальними інтересами суспільства та вимогами дотримання основних прав особи (рішення у справі «АГОСІ» проти Сполученого Королівства» від 24 жовтня 1986 року). При цьому, критерії розумності та співмірності обмеження права власності є оціночними поняттями та визначаються на розсуд слідчого судді [103, с. 54–60].

У контексті викладеного, слід погодитись із позицією Грошевого Ю.М., що використання при обмеженні прав людини судової процедури, яка відповідає вимогам справедливості й заснована на конституційних засадах рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободі надання ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, презумпції невинуватості – забезпечує дію принципу правової визначеності, виключає можливість прийняття непередбачуваних для суб'єкта права на судовий захист рішень та свавільного обмеження його прав. Багатовікова юридична практика підтверджує, що саме за допомогою судової процедури вдається справедливо визначити міру свободи та відповідальності суб'єктів правовідносин [104, с. 220–226].

Таким чином, враховуючи позицію ЄСПЛ та думку вітчизняних вчених, можна дійти висновку, що, оскільки тимчасове вилучення майна є державним засобом обмеження права власності особи, існує необхідність приведення нормативного регулювання процедури застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження до такого стану, за якого будуть не лише передбачатись конвенційні механізми захисту права власності, але і ефективно застосовуватись у практичній діяльності. Зокрема, така процедура повинна ґрунтуватись на обов'язковому проведенні попереднього судового контролю, не формального, а ефективного, за діями уповноважених осіб, що зможе гарантувати законність, розумність та співмірність застосування вказаних процесуальних дій.

По-друге, окремої уваги заслуговує питання визначення статусу майна, вилученого в ході проведення обшуку або огляду житла або іншого володіння особи (згідно із ч. 2 ст. 237 КПК України огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи), та виокремлення серед такого майна об'єктів власності, які

згідно із нормами КПК України, слід відносити до тимчасово вилученого майна. Вказана необхідність зумовлена відсутністю чіткого та єдиного визначення статусу майна, вилученого в ході проведення зазначених слідчих дій, що на практиці призводить до маніпулювання з боку працівників правоохоронних органів положеннями КПК України та тлумачення його норм на власний розсуд, що порушує фундаментальний принцип юридичної визначеності та створює зручне підґрунтя для безкарного порушення слідчими, дізнавачами та прокурорами права власності осіб.

Так, з аналізу ст. 235 КПК України вбачається, що під час постановлення ухвали про надання дозволу на проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, слідчий суддя вирішує питання щодо майна, яке необхідно відшукати, яке має значення для кримінального провадження [28]. Частиною 7 ст. 236 КПК України регламентовано, що вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном [28].

З наведеного слідує, що КПК України умовно розмежовує майно, вилучене під час проведення обшуку або огляду житла або іншого володіння особи, на такі дві категорії: майно, відшукане та вилучене на підставі ухвали слідчого судді на проведення обшуку (та відповідно огляду житла чи іншого володіння особи); майно, яке вилучається в ході проведення обшуку/огляду житла чи іншого володіння особи без судового рішення, виключно на розсуд органу досудового розслідування, тобто тимчасово вилучене майно.

Наведена думка узгоджується із позицією Мирошніченка Ю.М., який вважає, що, з огляду на використані у КПК України формулювання, тимчасово вилученим вважаються під час затримання всі речі, документи, гроші тощо; під час обшуку – речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на їх відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу; під час огляду – речі та

документи, що не належать до предметів, які вилучені законом з обігу [105, с. 313-315].

Утім, позиція законодавця щодо поділу усього вилученого майна під час обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи на тимчасово вилучене майно та майно без визначеного правового статусу є суперечливою та породжує низку сумнівів щодо можливості забезпечення реалізації механізму захисту порушеного права власності особи в обох випадках.

Так, в абз. 2 ч. 5 ст. 171 КПК України встановлено, що в разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, клопотання про арешт такого майна має подати слідчий, прокурор протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено. Згідно з ч. 3 ст. 172 КПК України відмова в задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою негайне повернення особі відповідно всього або частини тимчасово вилученого майна. Тобто, законодавець встановлює чіткий механізм правового захисту осіб, у яких під час проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи було вилучено майно, що набуло статусу «тимчасово вилученого». Однак у правозастосовній діяльності реалізувати цей законодавчий припис практично неможливо, оскільки допоки слідчим суддею не буде вирішено питання про неможливість накладання арешту на тимчасово вилучене майно (у разі відмови в задоволенні клопотання), останнє ніхто нікому не поверне (навіть зважаючи на встановлені ст. 169 КПК України підстави) [28].

Більше того, ст. 174 КПК України передбачено додатковий спосіб захисту порушених прав у разі накладення арешту на раніше вилучене майно. Зокрема, володільці майна, які не були присутні під час розгляду клопотання про арешт майна, мають право заявити про його скасування повністю або частково, оскаржити накладення арешту в апеляційній інстанції. Також арешт майна може бути скасовано, якщо буде доведено, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано [28].

Дієвим механізмом захисту прав власника майна, яке було вилучено в ході обшуку або огляду та має статус тимчасово вилученого майна (крім майна, вилученого з цивільного обігу) - залишається звернення до слідчого судді в порядку ст. 303 КПК України зі скаргою на бездіяльність слідчого, прокурора щодо неповернення тимчасово вилученого майна. Такий спосіб захисту застосовується у разі відсутності ухвали слідчого судді про арешт такого майна. При цьому визначальними факторами дієвого захисту є коректне визначення статусу такого майна, як тимчасово вилученого; перевірка факту відсутності ухвали слідчого судді про арешт цього майна; надання підтверджуючих походження майна доказів (як правило, якщо мова йде про вилучені грошові кошти) [106].

Таким чином, у випадку тимчасового вилучення майна особа, право власності якої обмежується, наділяється процесуальною можливістю захистити своє порушене право в чітко установленому законом порядку шляхом звернення із відповідними запереченнями щодо вжитих відносно неї та належного їй майна заходів забезпечення кримінального провадження. ЄСПЛ у справі «Свіргунець проти України» зазначив, що будь-яке втручання в мирне володіння майном має супроводжуватися процесуальними гарантіями, які надають відповідній фізичній чи юридичній особі обґрунтовану можливість звернутися зі своєю справою до компетентних органів державної влади для ефективного оскарження заходів, які становлять втручання у права, гарантовані цим положенням [107].

Поряд з цим, розглянемо ситуацію щодо долі вилученого в ході обшуку або огляду майна, що входить до переліку визначеного ухвалою слідчого судді речей та документів, тобто, з огляду на ч. 7 ст. 236 КПК України, не є тимчасово вилученим майном, та можливості володільця такого майна на захист свого права. У процесі правозастосування ухвалою слідчого судді надається дозвіл на проведення обшуку за відповідною адресою саме з метою відшукування й вилучення речей і документів, про що вичерпно передбачають в ухвалі. Водночас стосовно правової долі вилученого майна нічого не зазначено. Викладене вище дає підстави стверджувати, що сама собою ухвала про надання дозволу на проведення обшуку не вирішує питання правового статусу майна, яке може бути вилучено внаслідок

проведення слідчої дії [108]. Отже, з метою набуття майном, вилученим на підставі судового рішення, конкретного правового статусу, на нашу думку, логічним є застосування порядку звернення прокурора, слідчого за погодженням із прокурором із клопотанням про арешт вилученого майна, визначеного абз. 2 ч. 5 ст. 171 КПК України.

Наведена позиція кореспондується із висновком слідчого судді Святошинського районного суду міста Києва, викладеним в ухвалі від 23.09.2021р. по справі № 759/20261/21: «...навіть якщо ухвалою слідчого судді про обшук надано дозвіл на вилучення певного майна, це не звільняє слідчого від обов'язку звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт майна для перевірки наявності підстав для обмеження власника майна у його конституційному праві володіти, користуватися та розпоряджатися майном» [109].

Подібного висновку дійшла колегія суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду в ухвалі від 04.08.2022р. у справі № 991/2493/22, зазначивши, що «статус тимчасово вилученого майна набуває усе майно, вилучене під час обшуку, незалежно від того чи надавався слідчим суддею дозвіл на його відшукання, оскільки фактично відбувається обмеження права особи щодо можливості володіти, користуватися та розпоряджатися всім майном, яке вилучається. Крім того, задля запобігання непомірного втручання у право власності особи законодавцем передбачено строк, протягом якого слідчий чи прокурор має звернутися із клопотанням про застосування заходу забезпечення у вигляді арешту майна відносно тимчасово вилученого під час обшуку майна, інакше таке майно негайно повертається особі, в якій воно вилучалося. Все майно, вилучене під час обшуку, має статус тимчасово вилученого майна безвідносно того чи надавався слідчим суддею дозвіл на його відшукання. З метою ж недопущення необґрунтованого обмеження права власності під час кримінального провадження законодавцем визначений строк, у межах якого слідчий/прокурор зобов'язані звернутись із клопотанням про його арешт. Або ж у іншому випадку якнайшвидше повернути таке майно власнику» [110].

Натомість, у практичній діяльності слідчі та прокурори, користуючись відсутністю у законі імперативного порядку дій щодо вилученого майна, уникаючи звернення до слідчого судді протягом встановленого законом строку з клопотанням про накладення арешту на таке майно, з метою надання отриманим під час обшуку речовим доказам легального вигляду, обмежуються винесенням постанови про визнання вилученого майна речовим доказом у кримінальному провадженні. Захистити право власності в цьому випадку достатньо складно. Однак системне розуміння кримінального процесуального законодавства дозволяє дійти висновку, що певний механізм все ж таки присутній. Зокрема, він проявляється в особливостях встановленої процедури, в контексті дотримання вимог до складання процесуальних рішень дізнавачем, слідчим, прокурором (ст. 110 КПК України). Долучаючи постанову про визнання певного предмета речовим доказом, необхідно впевнитися, що вона складена з позицій змісту, реквізитів і структури вірно. Аналіз судових рішень дозволяє дійти висновку про те, що нерідко вказані постанови не містять мотивів для їх прийняття, а слідчий, прокурор обмежуються викладенням фактичних обставин справи, які були встановлені досудовим розслідуванням; не зазначається, за якими саме ознаками речового доказу та за якими критеріями, закріпленими в ст. 98 КПК України, вказані в постанові об'єкти відносяться до речових доказів. Відсутність дослідження такої постанови, або поверхнєве, формальне з'ясування її наявності призводить до негативної практики створення “штучної” підстави для накладання арешту на майно. Крім того, вважаємо, щоб механізм захисту права власності працював дієво, важливо, здійснюючи судовий контроль, також перевіряти дотримання слідчим, прокурором вимог щодо складання клопотання про арешт майна (ч.1 ст. 167, ст.171 КПК України), уважно досліджувати докази, надані в обґрунтування клопотання, надавати їм оцінку на предмет належності, допустимості, достовірності і достатності для прийняття рішення про можливість обмеження права власності певних осіб у зв'язку із наявністю підстав для арешту майна.

Гарантією захисту прав третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт (у разі тимчасового вирішення майна в тому числі) є

особливість установлена ч. 3 ст. 64-2 КПК України, а саме: з клопотанням про арешт майна цього учасника кримінального провадження звертається лише прокурор, тобто визначений уповноважений суб'єкт звернення, в той час, як за загальним правилом, передбаченим ст. 171 КПК України, право на звернення з клопотанням мають слідчий, за погодженням з прокурором, прокурор (вказане узгоджується з актуальною судовою практикою, зокрема, відповідна позиція викладена в ухвалі Вищого антикорупційного суду по справі № 991/430/20 від 21.02.2020 р.) [111].

Отже, звертаємо увагу на те, що відсутність єдиного правового статусу вилученого майна під час обшуку або огляду житла або іншого володіння особи призводить до ситуацій, коли орган досудового розслідування може трактувати правовий статус вилученого майна на власний розсуд, що є абсолютно неприпустимим у контексті принципу правової визначеності.

Конституційний Суд України в рішенні від 18.06.2020р. № 5-р(II)/2020 зазначив: «...однією з вимог принципу верховенства права (правовладдя) є вимога юридичної визначеності (як принцип), на що Конституційний Суд України неодноразово вказував у своїх висновках і рішеннях. Принцип юридичної визначеності є істотно важливим у питаннях дієвості верховенства права (правовладдя) [112]. Одним зі складових елементів загального принципу юридичної визначеності є вимога (як принцип) передбачуваності приписів права» [112]. Як зазначено в Спеціальному дослідженні Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) «Мірило правовладдя», «передбачуваність означає не лише те, що приписи акту права мають бути... передбачуваними за своїми наслідками: їх має бути сформульовано з достатньою чіткістю та зрозумілістю, аби суб'єкти права мали змогу впорядкувати свою поведінку згідно з ними» [113].

Тобто, юридична визначеність тлумачиться як чіткість та зрозумілість у викладенні норм права, внаслідок чого кожна особа має впевненість у розумній стабільності норм права, передбачуваності ситуацій та інших юридичних наслідків застосування таких норм. Однак, відсутність у КПК України чіткої, зрозумілої та

однозначної регламентації статусу вилученого майна під час обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи призводить до різного тлумачення суб'єктами кримінального провадження відповідних норм права та розбіжного бачення подальшої долі такого майна.

Для наочного прикладу відсутності єдності у трактуванні та застосуванні норм КПК України розглянемо ситуацію, що стала предметом скарги представника юридичної особи на бездіяльність слідчого та прокурора щодо незаконності утримання тимчасово вилученого майна, за результатом розгляду якої в межах судової справи № 159/265/19 постановлено ухвалу слідчого судді Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 27.03.2019р. про задоволення вказаної скарги [113]. Так, 12.01.2019 р. слідчий Ковельського відділу ГУНП у Волинській області на підставі ухвали слідчого судді від 11.01.2019 р., під час обшуку, вилучив із складських приміщень ТОВ «Мрія Старосілля» гусеничний трактор та сівалку. ТОВ «Мрія Старосілля» зверталось до слідчого з неодноразовими вимогами повернути вилучену сільськогосподарську техніку або ж надати копію ухвали суду про її арешт. Однак, слідчий відмовив Товариству, пояснивши, що ухвала суду про арешт вилучених трактора та сівалки відсутня, а техніка утримується на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук та вилучення від 11.01.2019 р. і не буде повернута до закінчення розслідування. Указана бездіяльність прокурора та слідчого зумовила звернення заявника до суду зі скаргою про незаконність утримання тимчасово вилученого майна.

За результатом дослідження обставин справи, слідчий суддя дійшов висновку про наявність підстав для задоволення вказаної скарги та повернення тимчасово вилученого майна скаргнику, обґрунтувавши таке рішення встановленням бездіяльності уповноважених службових осіб, що відбулось внаслідок помилкового тлумачення останніми норм КПК України. Зокрема, слідчий суддя зазначив, що «в основі позиції прокурора і слідчого фактично лежить норма закону, зазначена в ч. 7 ст. 236 КПК України, яка викладена наступним чином: «вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не

відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном». Очевидно, що слідчий та прокурор тлумачать цю норму так, що вилучені речі та документи, які входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, не вважаються тимчасово вилученим майном. Логіка наступна: якщо речі та документи, які не входять до переліку, вважаються тимчасово вилученим майном, то речі, які до такого переліку входять, не вважаються тимчасово вилученим майном.

Однак, згадане тлумачення є помилковим, натомість, правильним слід вважати таке – речі та документи, які входять до переліку, так чи інакше, є тимчасово вилученим майном. Уточнення в законі знадобилося лише для речей та документів, які не входять до переліку, оскільки їх правовий статус вилученого майна не зазначений в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку. Тому, постала необхідність визначити такий статус безпосередньо у нормах КПК України.

Описане вище тлумачення слідчого і прокурора веде до ситуації, коли учасник кримінального провадження, майно якого було вилучене, фактично позбавлений права оскаржити таке вилучення. У розгляді клопотання про дозвіл на обшук така особа участі не бере, а відповідна ухвала оскарженню не підлягає. В подальшому, за логікою слідчого і прокурора, оскаржувати нічого: речі та документи визнаються речовими доказами, а клопотання про їх арешт, який можливо було б оскаржити, не подається. Така ситуація призводить до порушення конвенційних стандартів, оскільки особа, у право власності якої втрутилася держава, позбавлена реальної можливості оскаржити таке втручання в суді, адже жодного дієвого механізму законодавцем розроблено не було. Необхідність подання клопотання про арешт щодо майна, яке вилучене під час обшуку і яке слідчий має намір утримувати у себе, зумовлений потребою надати власнику майну механізм захисту своїх прав. До того ж, КПК України не передбачає для майна іншого правового статусу, окрім як тимчасово вилучене майно, а статусу «постійно вилучене майно» просто не існує. Навіть якщо припустити, що такий статус допустимий, КПК України передбачав би механізм його оскарження, зокрема, право на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді.

Наведена ситуація яскраво демонструє негативний характер наслідків наявності відносного розмежування у кримінальному процесуальному законі вилученого майна під час обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи за критерієм наявності дозволу слідчого судді на таке вилучення. Формально, у законі не передбачено поділ вилученого майна на дві конкретно визначені правові групи, вказане розрізнення позбавлене чіткого нормативного тлумачення та фактично простежується «між рядків» закону, що призводить до різного, взаємно суперечливого трактування необхідного порядку реалізації кримінального процесу. З аналізу вищенаведеної судової практики, можна дійти висновку, що усе майно, вилучене в ході проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, відноситься до єдиної категорії – «тимчасово вилучене майно», а тому правова доля вказаних об'єктів власності має вирішуватись виключно в порядку ст.ст. 168, 169 та 171 КПК України, що повинно бути передбачено у кримінальному процесуальному законі з метою уникнення двоякого тлумачення правових норм, свавільної поведінки органів досудового розслідування та забезпечення осіб можливістю здійснення захисту своїх порушених прав внаслідок вилучення в рамках кримінального провадження належного їм майна.

Отже, вважаємо, що ухвала про надання дозволу на проведення обшуку (не дивлячись на те, що вона також є судовим рішенням) не може бути належною і достатньою правовою підставою для обмеження права власності (зокрема і вирішення питання про накладання арешту на тимчасово вилучене майно), оскільки, в силу непередбачуваності й раптовості обшуку, не передбачає залучення осіб, інтересів якої може стосуватися обшук, а отже, виключає змагальний характер і можливість спростування доводів слідчого, прокурора при її обґрунтуванні.

По-третє, у контексті вищевикладеного, слід також згадати про правовий статус майна, що вилучається правоохоронними органами в ході застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей та документів в порядку, визначеному Главою 15 КПК України. Так, попри відповідність такого майна усім критеріям правового статусу «тимчасово вилучене», законодавець взагалі не передбачає можливість його віднесення до

вказаної категорії, що на практиці знову ж таки зводить нанівець будь-яку можливість оскарження законності такого втручання, зокрема, у порядку ст.ст. 168, 169 та 171 КПК України.

Пунктом 6 частиною 1 статті 164 КПК України унормовано, що в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів має бути зазначено розпорядження надати (забезпечити) особі тимчасовий доступ до речей і документів, зазначених в ухвалі, та надати їй можливість вилучити зазначені речі й оригінали або копії документів, якщо відповідне рішення було прийнято слідчим суддею, судом. З цього слідує, що власник (законний володілець) майна, яке підлягає вилученню на підставі ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей та документів, в ході вчинення такої процесуальної дії тимчасово позбавляється можливості володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном. Відтак, вилучене в такий спосіб майно за своїми ознаками та суттю цілком відповідає правовому статусу «тимчасово вилучене майно». Вказаний висновок узгоджується із думкою Жмудінського В.П., який наголошує, що вилучення майна згідно з ухвалою суду про тимчасовий доступ фактично є тим же тимчасовим вилученням, оскільки по факту, що й за вилучення згідно з ч. ч. 1, 2 ст. 168 КПК України, що й за вилучення згідно з ч. 7 ст. 163 КПК України, відбувається все теж саме – позбавлення особи, у володінні якої майно перебуває, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися ним [115, с. 229-234].

У той же час, з аналізу чч. 1, 2 ст. 168 КПК України вбачається, що кримінальний процесуальний закон не відносить до процесуальних подій, за яких може здійснюватись тимчасове вилучення майна, такий захід забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей та документів, обмежуючи коло вказаних випадків трьома процесуальними діями: здійснення затримання, проведення огляду або обшуку. Така безсистемна законодавча позиція фактично унеможлиблює надання майну, вилученому в ході здійснення тимчасового доступу до речей та документів, правового статусу тимчасово вилученого. За такої ситуації знову натрапляємо на процесуальну безвихідь, коли

право власності особи обмежене, а можливість застосування будь-якого механізму оскарження такого втручання фактично відсутня.

З наведеного вище слідує, що не менш нагальною та гострою є необхідність у перегляді законодавчого підходу до визначення правового статусу майна, вилученого в ході проведення тимчасового доступу до речей та документів. Зокрема, законодавцю слід розширити спектр процесуальних заходів, під час яких допускається тимчасове вилучення майна, шляхом доповнення статті 168 КПК України вказівкою на можливість тимчасового вилучення майна в ході проведення тимчасового доступу до речей та документів. Вказані зміни закладуть нормативні підвалини для подальшої реалізації особою, правомочності якої зазнали правових обмежень, права на оскарження законності застосування таких обмежувальних процесуальних заходів.

По-четверте, повертаючись до змісту ст. 167 КПК України, важливо відмітити, що сама норма не встановлює чітких часових рамок щодо обмеження права власності особи шляхом тимчасового вилучення майна, а лише визначає три умови, до початку настання яких таке майно вважатиметься тимчасово вилученим.

Як слушно зазначає В.В. Горошко, під час здійснення кримінального провадження майно може бути тимчасово вилучено виключно при обшуку, огляді або затриманні особи – тобто в процесі здійснення процесуальних дій, які від слідчого, прокурора потребують належної уваги (в тому числі це стосується складання за результатами їх проведення відповідних процесуальних документів) [116, с. 70-74]. В силу ч. 1 ст. 167 КПК України тимчасово вилученим майно вважається, зокрема, до моменту вирішення питання про його арешт, тобто до прийняття слідчим суддею рішення: або задовольнити клопотання слідчого/прокурора про арешт майна, або відмовити у його задоволенні. В контексті аналізу вищевказаного заходу забезпечення кримінального провадження без належної, чіткої регламентації залишається відкритим питання про те, протягом якого строку майно залишається в статусі тимчасово вилученого. Питання стосується процесуальних строків, дотримання яких є важливою кримінальною процесуальною гарантією.

Курапова К.М. вважає, що процесуальні строки в кримінальному процесі є різновидом правових засобів, спрямованих на забезпечення правильного здійснення по кожному кримінальному провадженню визначених законом завдань, тобто різновидом процесуальних гарантій [117, с. 105-108]. Значення процесуальних строків полягає в тому, що вони є гарантією кримінального процесу, необхідним організаційним заходом, що забезпечує оперативність та ефективність розслідування [118]. Процесуальні строки являють собою певні процесуальні гарантії як прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, так і своєчасного прийняття процесуальних рішень, вчинення процесуальних дій. З однієї сторони, застосування процесуальних строків виступає одним із засобів охорони конституційних прав та свобод учасників кримінального провадження. З іншої сторони, процесуальні строки покликані забезпечити оперативність кримінального провадження, оскільки чітко встановлюють час існування конкретних кримінальних процесуальних відносин і нерідко прискорюють перехід від одних відносин в інші [119, с. 429–437].

Таким чином, враховуючи наведену позицію вітчизняних науковців, слід констатувати, що встановлення законом чіткого, конкретно вираженого часовими рамками процесуального строку, у даному випадку щодо тривалості перебування майна в статусі тимчасово вилученого, виступає беззаперечною гарантією здійснення законного кримінального процесу та забезпечення можливості захистити своє право власності у рамках конвенційного механізму.

Утім, законодавець, намагаючись встановити процесуальний механізм врегулювання питання перебування майна в статусі тимчасово вилученого, не дотримується принципу процесуальної визначеності, чим детермінує можливість порушення прав особи, в якій здійснено вилучення. Згідно з ч. 5 ст. 171 КПК України клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якій його було вилучено [28]. Тобто, закон встановлює слідчому, прокурору практично дводенний строк (день, чи його залишок, коли здійснено вилучення та наступний день) з моменту

фактичного вилучення майна у власника для здійснення наступних дій: складення опису вилученого майна; визначення пріоритетності, на яке саме майно доцільно накласти арешт, та чи є таке майно доказом у кримінальному провадженні; підготовки обґрунтованого клопотання про арешт тимчасово вилученого майна та його фактичне подання. Крім того, варто погодитись із Галась І.А., що, зазвичай, для прийняття обґрунтованого рішення щодо того, чи може тимчасово вилучене майно бути доказами у конкретній справі, необхідно залучити відповідних спеціалістів та експертів [120, с. 112–116], що також потребує часу. Тобто, вже із наведених вище дій об'єктивно вбачається, що встановлений термін часу може бути недостатнім для слідчого, прокурора, аби провести усі необхідні підготовчі дії і звернутися з клопотанням до слідчого судді про арешт майна вчасно. Тому, на практиці зазначені строки грубо порушуються.

Слушною є думка Романюк А.Б., яка вважає, що систематичне порушення процесуальних строків викликає у суспільстві зрозумілу реакцію у вигляді зневіри у можливості правоохоронної та судової систем захистити права людини, викривлення правосвідомості населення, яке спостерігаючи систематичні і грубі порушення закону з боку тих, хто за посадою має охороняти правопорядок, робить висновок – закону можна дотримуватись не завжди [121, с. 259–273]. У випадках, коли тимчасове вилучення майна було здійснено під час обшуку чи огляду на підставі ухвали слідчого судді, згідно ст. 235 КПК України, строк на подання клопотання встановлено так – протягом 48 годин після вилучення майна.

Частиною 1 ст. 172 КПК України встановлено дводенний строк для слідчого судді, який повинен здійснити розгляд відповідного клопотання про арешт майна (відлік строку починається з дня надходження клопотання до суду) [28]. Однак, з огляду на завантаженість роботи судів, не завжди вбачається можливим призначити судові засідання й розглянути клопотання у встановлені законодавством строки. У зв'язку з цим на практиці, слідчий суддя призначає так звану «технічну» дату судового засідання, яка зазвичай відкладається або переноситься за формальними підставами, що призводить до затягування строків

розгляду питання про арешт майна та відповідно порушення прав власників такого майна.

Таким чином, з огляду на положення ст. 167, 172 КПК України вирішення долі тимчасово вилученого майна у кримінальному провадженні має відбутися у строк до 4 (чотирьох) днів – який в практичній діяльності фактично не дотримується, зокрема в силу об'єктивних причин, як-от завантаженість роботи органів досудового слідства та суду. Проте, саме на випадок таких зловживань законодавцем передбачено процесуальні наслідки невиконання імперативних вимог закону зазначеними вище особами, хоча і в досить неконкретній формі. Зокрема, ч. 5 ст. 171 КПК України визначає, що у разі неподання клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна протягом двох днів після його вилучення, таке майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено [28].

Одним із найпоширеніших процесуальних механізмів захисту права власності є можливість оскарження безпідставно тривалого тримання майна у статусі «тимчасово вилученого», в порядку, передбаченому п.1.ч.1 ст. 303 КПК України – при констатації бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора щодо звернення до слідчого судді із клопотанням про накладення арешту. Відповідна скарга подається особою протягом 10-ти днів з моменту констатації бездіяльності.

Для наочної демонстрації застосування вказаного механізму пропонуємо звернутись до судової практики. Так, з ухвали Ленінського районного суду міста Миколаєва по справі № 489/576/19 від 05.02.2019 р. убачається, що особа звернулася до суду зі скаргою на бездіяльність службових осіб органу досудового розслідування щодо негайного неповернення тимчасово вилученого майна. Зміст скарги зводиться до того, що належний заявнику автомобіль «Hyundai Sonata» було передано на зберігання до штрафмайданчика на підставі акту огляду затриманого транспорту з порушенням порядку тимчасового вилучення майна, передбаченого ст. 168 КПК України, оскільки вилучення автомобіля було проведено з підстав, не передбачених законом, а тому слідчий повинен був звернутись до слідчого судді з клопотанням в порядку ч. 5 ст. 171 КПК України про арешт тимчасово вилученого

майна не пізніше 22.01.2019 р. За таких обставин, скаржник просив суд визнати бездіяльністю слідчого неповернення тимчасово вилученого майна в строки, передбачені ст. 220 КПК України, та зобов'язати негайно повернути тимчасово вилучене майно. За результатами проведення дослідження вказаних обставин, слідчий суддя дійшов висновку, що слідчим було порушено вимоги ч. 5 ст. 171 КПК України, а тому скарга підлягає задоволенню, а тимчасово вилучене майно - негайному поверненню [122].

З ухвали слідчого судді Солом'янського районного суду міста Києва по справі № 760/17636/17 від 15.09.2017р. слідує, що до суду надійшла скарга ФОП, на бездіяльність слідчого щодо неповернення тимчасово вилученого майна. Скарга була вмотивована тим, що тимчасово вилучене майно утримується слідчим безпідставно, оскільки на вказане майно арешт накладено не було, у зв'язку з чим воно повинно бути повернуто законному володільцю. Враховуючи викладене, скаржник просила слідчого суддю зобов'язати слідчого повернути всі товарно-матеріальні цінності (згідно з переліком, наведеному у додатках до протоколу обшуку), які були вилучені під час проведення обшуку 22.08.2017 р. в нежитлових приміщеннях. В ході розгляду вказаних обставин, слідчим суддею було встановлено такі факти: після проведення обшуку, в ході якого слідчим були відшукані і вилучені документи, речі та предмети, які не були прямо зазначені в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук, слідчий, відповідно до вимог ч. 5 ст. 171 КПК України, повинен був не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт майна, яке не було перераховано в ухвалі про надання дозволу на обшук, або повернути його особі, у якої воно було вилучено; даних про те, що слідчим суддею накладено арешт на вищезазначене тимчасово вилучене майно в судовому засіданні не здобуто; з огляду на наведене, слідчий суддя приймаючи до уваги, що слідчий з клопотанням про арешт вищезазначеного тимчасово вилученого майна до суду у строки, визначені КПК України, не звернувся, а тому слідчий суддя приходить до висновку, що вилучене майно утримується органом досудового розслідування без належної на те правової підстави, а відтак право власності володільця вилученого майна є

порушеним і підлягає поновленню. На підставі викладеного слідчий суддя дійшов висновку про наявність підстав для задоволення зазначеної скарги та повернення тимчасово вилученого майна володільцю [123].

Отже, з огляду на викладене вище у питанні щодо розгляду скарг на бездіяльність слідчого щодо неповернення тимчасово вилученого майна на підставі ч. 1 ст. 303 КПК України, слідують такі висновки:

а) відсутність у КПК України чітких часових рамок щодо тривалості обмеження права власності шляхом тимчасового вилучення майна призводить до порушень права власності таких осіб;

б) порушення з боку слідчих, прокурорів визначених КПК строків щодо вирішення долі тимчасово вилученого майна є сталими та систематичними;

в) передбачена п. 1.ч. 1 ст. 303 КПК України процесуальна можливість оскарження неповернення тимчасово вилученого майна є дієвою, але лише в аспекті документального визнання такого неповернення протиправним та покладення на орган досудового розслідування зобов'язання повернути вилучене майно власнику (законному володільцю), оскільки на практиці вказане майно не повертається та продовжує надалі впродовж невизначеного часу безпідставно знаходитись у володінні правоохоронних органів.

По-п'яте, зі змісту Глави 16 КПК України вбачається абсолютна відсутність нормативного регулювання механізму повернення тимчасово вилученого майна володільцю. Законодавець, регламентуючи процедуру повернення тимчасово вилученого майна, фактично обмежується загальними формулюваннями та поверхневими твердженнями, які роблять такий імператив абсолютно безпорадним з точки зору ефективності правового захисту та відновлення права власності особи в правовій державі.

Так, коло питань щодо процедури повернення тимчасово вилученого майна, які регулюються ст. 169 КПК України, зводяться до такого:

- тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено: 1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним; 2) за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні

клопотання прокурора про арешт цього майна; 3) у випадках, передбачених частиною п'ятою статті 171, частиною шостою статті 173 цього Кодексу; 4) у разі скасування арешту; 5) за вироком суду в кримінальному провадженні щодо кримінального проступку;

- копія судового рішення про відмову в задоволенні або про часткове задоволення клопотання про арешт тимчасово вилученого майна, копія судового рішення про повне або часткове скасування арешту тимчасово вилученого майна негайно після його оголошення вручається слідчому, прокурору. У разі відсутності слідчого, прокурора під час оголошення судового рішення його копія надсилається таким особам не пізніше наступного робочого дня;

- слідчий, прокурор після отримання судового рішення про відмову в задоволенні або про часткове задоволення клопотання про арешт тимчасово вилученого майна, судового рішення про повне або часткове скасування арешту тимчасово вилученого майна повинні негайно вжити заходів щодо виконання такого судового рішення та направити повідомлення про його виконання слідчому судді [28].

Таким чином, невирішеним залишається ряд процесуально важливих питань, а саме: порядок повернення майна; строк, протягом якого тимчасово вилучене майно має бути повернуто; на кого покладається обов'язок повернути вилучене майна власнику; та, більш того, з якого саме моменту власник тимчасово вилученого майна набуває право вимагати його негайного повернення.

Зінковський І. звертає окрему увагу на питання щодо постанови прокурора як підставу для повернення тимчасово вилученого майна, що прямо передбачено у п.1 ч.1 ст. 169 КПК України, відзначаючи при цьому такі недоліки: нормативно не встановлено, в який термін прокурор має винести відповідну постанову (про повернення тимчасового вилучення майна), яка відповідальність за несвоєчасне її винесення, чи може власник майна ініціювати (наприклад, поданням відповідної заяви) процедуру розгляду прокурором питання про безпідставність вилучення майна [124, с. 226–233]. Незважаючи на відносну процесуальну урегульованість досліджуваного питання, на практиці доволі часто суб'єкти, які безпосередньо

здійснюють тимчасове вилучення майна, нехтують своїми обов'язками та не повертають власникам тимчасово вилучене майно, а то й безпідставно накладають на нього арешт [125], що призводить до грубого порушення фундаментального права кожної особи на мирне володіння майном. Такі негативні наслідки, в першу чергу, викликані недосконалістю процесуального законодавства, що має прояв у неконкретному, епізодичному регулюванні процедури повернення тимчасово вилученого майна. У зв'язку із вказаним, пропонуємо звернути окрему увагу на тему альтернативного способу встановлення строків для повернення тимчасово вилученого майна, окрім як законодавчим шляхом.

Так, відповідно до ст. 28 КПК України кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Враховуючи той факт, що, як вже було виявлено, кримінальний процесуальний закон не регламентує тривалість строку, протягом якого та до якого моменту тимчасово вилучене майно повинно бути повернуте володільцю, строк, протягом якого таке майно повертається на практиці, повинен, як мінімум, відповідати критерію розумності.

Частиною 1 ст. 114 КПК України встановлено, що для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя, суд мають право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого цим Кодексом, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження [28].

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом (ч. 6 ст. 28 КПК України) [28]. З наведеного слідує, що, оскільки для процедури здійснення повернення тимчасово вилученого майна законом взагалі не передбачається строк, то постає питання про можливість ініціювання особою, в якій було вилучено майно, встановлення саме слідчим суддею (шляхом здійснення

судового контролю) такого строку для забезпечення гарантій виконання приписів ч. 3 ст. 169 КПК України, тобто залучення елементу судового контролю.

Однак, як вказують окремі науковці, у судовій практиці з плином часу сформувалася ідея щодо заперечення можливості використання положень ст. 114 КПК України як самостійного способу захисту права на здійснення кримінального провадження або окремих процесуальних дій щодо них у розумні строки [126, с. 153-159]. Всупереч зазначеному, керуючись актуальною правозастосовною практикою національних судів, вбачається, що механізм захисту порушених прав володільців, визначений ст. 114 КПК України, насправді є ефективним способом захисту порушеного права власності, внаслідок зволікання органами досудового розслідування із поверненням тимчасово вилученого майна.

Яскравим прикладом дієвості такого механізму захисту прав володільців тимчасово вилученого майна є ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 05.03.2024р. у справі № 757/35140/23-к [127]. За наслідком розгляду відповідного клопотання адвоката, слідчий суддя дійшов висновку про порушення органами досудового розслідування закріпленого в ст. 1 Першого Протоколу права особи на мирне володіння своїм майном та постановив таке:

1) встановити судовий контроль та процесуальні строки для виконання слідчими, детективами, які здійснюють досудове розслідування у кримінальному провадженні, проведення всіх процесуальних дій щодо повернення майна, визначених ухвалою слідчого судді – 5 днів, з дня отримання цієї ухвали;

2) зобов'язати уповноважених службових осіб, які здійснюють досудове розслідування у кримінальному провадженні, повідомити Печерський районний суд м. Києва про виконання зазначеного судового рішення.

У контексті досліджуваного питання, окремої уваги заслуговують правові висновки суду, сформульовані в ухвалі Печерського районного суду міста Києва по справі № 757/34408/24-к від 12.09.2024р. [128]. Приймаючи рішення про задоволення клопотання щодо встановлення процесуальних строків у кримінальному провадженні, зокрема для здійснення процедури повернення тимчасово вилученого майна, слідчий суддя керувався такими доводами:

«встановивши, що порушене право ОСОБА_5 є таким, що гарантоване Конвенцією про захист прав та основоположних свобод, при цьому порушується органом досудового розслідування тривалий час без будь-яких обґрунтованих підстав, слідчий суддя вважає необхідним враховувати положення ст. 13 Конвенцією про захист прав та основоположних свобод, якою закріплено, що кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження», «нормами КПК України не встановлений конкретний процесуальний строк повернення тимчасово вилученого майна, а термін «негайно» дозволяє певний ступінь суб'єктивного тлумачення його змісту. Відтак, з метою дотримання гарантованих прав ОСОБА_5, які гарантовані Конвенцією про захист прав та основоположних свобод, забезпечення ефективності їх захисту за результатами легітимного судового контролю, слідчий суддя вважає необхідним встановити слідчим конкретний строк виконання даної ухвали - 3 дні з моменту отримання даної ухвали, який є належним та достатнім з урахуванням встановлених слідчим суддею обставин».

З наведеного вище вбачається, що механізм захисту права власності власників (володільців) тимчасово вилученого майна, визначений ст. 114 КПК України, є дієвим в аспекті ст. 13 Конвенції, адже гарантує відновлення права власності особи в межах конкретно визначеного слідчим суддею часу.

Поряд з цим, варто зазначити, що думка національних судів з приводу можливості застосування у даному випадку процедури, передбаченої ст. 114 КПК України, не є одностайною. Прикладом наведеного є ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду міста Києва по справі № 761/28726/23 від 13.09.2023р., де судом було зазначено, що «встановлення конкретних чи розумних строків на проведення певної процесуальної дії у кримінальному провадженні, строк на проведення якої положеннями КПК не визначено, знаходиться поза межами повноважень слідчого судді». Мотивуючи відмову у задоволенні клопотання суд вказав, що заявником у клопотанні не доведено обставин необхідності встановлення органу досудового розслідування відповідного строку

для виконання ухвали слідчого судді, оскільки встановлення таких строків можливо лише при вчиненні конкретної процесуальної дії, якою визначення строку для виконання ухвали слідчого судді про повернення коштів не являється. Наведеною позицією держава через суд, фактично, демонструє свою неспроможність у певних випадках чинити вплив на незаконні дії сторони обвинувачення, які призводять до порушення конвенційних прав громадян на мирне володіння своїм майном, що є неприпустимим та свідчить про суттєвість наявних у КПК України недоліків» [129].

Указана розбіжність у практиці тлумачення та застосування норм кримінального процесуального права дає підстави стверджувати, що відсутність у КПК України чіткої регламентації процедури реалізації слідчим, прокурором передбаченого ч. 3 ст. 169 КПК України обов'язку, у тому числі строку повернення тимчасово вилученого майна його власнику, формує підвалини для порушення права власності осіб під час здійснення кримінального провадження шляхом безпідставного утримання органом досудового розслідування належного таким особам майна внаслідок санкціонованої законом можливості слідчого, прокурора діяти на власний розсуд без жодної за це відповідальності. Вказане зумовлює потребу у розробці чіткої та детальної процедури повернення тимчасово вилученого майна законному володільцю. Так, враховуючи законодавчу обмеженість питання строку повернення тимчасово вилученого майна лише категорією «негайно», вважаємо за доцільне встановити граничний термін здійснення такого повернення, що дозволить надати вказаній процедурі мінімальної процесуальної конкретики та визначеності. Зокрема, на нашу думку, з огляду на процедурну нескладність вказаних дій, достатнім та цілком розумним є встановлення 48-годинного строку для повернення тимчасово вилученого майна його власнику (законному володільцю), що відповідатиме принципу правової визначеності. Отже, часове обмеження вказаної процедури, у контексті ч. 3 ст. 169 КПК України, буде визначатись наступним чином: «негайно, але не пізніше 48 годин з моменту отримання слідчим, прокурором судового рішення про відмову в

задоволенні клопотання про арешт тимчасово вилученого майна або судового рішення про часткове або повне скасування арешту тимчасово вилученого майна».

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що недосконалість кримінального процесуального законодавства і недостатня регламентація та деталізація інституту тимчасово вилученого майна призводить до грубих порушень конвенційного права кожної особи володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю. Єдиним способом, що дозволить усунути вказані вище прогалини законодавства, з метою удосконалення національного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні, є внесення відповідних змін та доповнень до КПК України. Зокрема, вважаємо, що законодавцю необхідно передбачити єдиний конкретний механізм регулювання питання щодо тимчасового вилученого майна, а саме:

- надати майну, вилученому на підставі ухвали слідчого судді під час обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи та майну, вилученому в ході здійснення тимчасового доступу до речей та документів, правового статусу «тимчасово вилучене»;
- детально регламентувати механізм повернення власнику (законному володільцю) тимчасово вилученого майна, зокрема, встановити 48-годинний строк, протягом якого тимчасово вилучене майно має бути повернуто, із відліком вказаного строку від моменту отримання слідчим, прокурором судового рішення про відмову в задоволенні клопотання про арешт тимчасово вилученого майна або судового рішення про часткове або повне скасування арешту тимчасово вилученого майна.

2.3.1.2. При арешті майна

Іншою ситуацією, при якій право особи на мирне володіння майном може зазнавати обмежень з боку органів досудового розслідування, є застосування щодо власності особи такого заходу забезпечення як арешт майна. Умови та порядок

застосування даного заходу забезпечення кримінального провадження регламентовані Главою 17 КПК України

Частиною 1 ст. 170 КПК України унормовано, що арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. Арешт майна скасовується у встановленому цим Кодексом порядку [28].

Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження. Арешт майна допускається з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди (ч. 2 ст. 170 КПК України) [28].

Кримінальним процесуальним законодавством не встановлено обмежень щодо видів майна, на яке може бути накладено арешт. Це можуть бути будь-які речі матеріального світу – рухоме та нерухоме майно, гроші незалежно від валюти (готівкова та безготівкова форми), різноманітні кошти та цінності, в тому числі ті, що знаходяться на банківських рахунках, на зберіганні у банках та в інших фінансових установах, цінні папери, майнові та корпоративні права, видаткові операції, віртуальні активи тощо. Тобто, обмеженню у користуванні та розпорядженні підлягає будь-яке майно особи, щодо якого суд або слідчий суддя визначив необхідність арешту у відповідному кримінальному провадженні.

Котова О.С. підкреслює, що під час арешту майна особа не позбавляється права володіння, вона тимчасово позбавляється права на відчуження майна, розпорядження та/або користування. Таким чином арешт майна полягає в

обмеженні права власності, яке в цьому випадку виступає об'єктом примусового впливу [130, с. 141-149]. При цьому, ступінь державного примусу під час застосування арешту майна може різнитись. На думку Різниченка К.В., в одних випадках накладення арешту на майно не дозволяє відчуження та розпорядження майном, а в інших забороняється як відчуження, так і розпорядження та користування. В останньому випадку сила примусового впливу найбільша, оскільки обмежуються всі правомочності власника [131, с. 573–576].

З наведеного слідує, що арештом майна є захід тимчасового обмеження майнових прав осіб у кримінальному процесі, який має прояв у примусовому, тимчасовому позбавленні особи права на відчуження, розпорядження та/або користування належним їй майном та застосовується у випадках процесуальної необхідності забезпечити збереження речових доказів, спеціальну конфіскації, конфіскацію майна або відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Таким чином, як стверджує Воронкін А.О., арешт майна займає важливе місце в системі заходів забезпечення кримінального провадження і є ключовим елементом механізму, спрямованого на досягнення цілей цього провадження. Одночасно він залишається одним із тих, який значною мірою втручається та обмежує право власності особи – фундаментального права людини [132, с. 30-35], а відтак порядок застосування вказаного заходу забезпечення потребує докладного та якісного законодавчого регулювання з метою уникнення будь-яких ризиків необґрунтованого порушення права кожної особи на мирне володіння своїм майном з боку органів досудового розслідування.

Втім, у дійсності передбачена чинним КПК України процедура застосування арешту є недосконалою та врегульованою лише частково, що на практиці дає можливість слідчим та прокурорам безкарно переходити межі законності та розумності при втручанні у приватну власність осіб. Зокрема, вважаємо за доцільне звернути увагу на наступні вагомі недоліки вітчизняного кримінального процесуального законодавства.

По-перше, чинна редакція КПК України не передбачає конкретного, обґрунтовано необхідного для вирішення завдань і реалізації мети, відповідно до яких накладається арешт, процесуального строку, протягом якого право власності учасника кримінального провадження може зазнавати примусових обмежень шляхом накладення арешту на майно в ході здійснення досудового розслідування. Відтак, вказана правова невизначеність нерідко призводить до безпідставно тривалого позбавлення такої особи права володіти, користуватись та розпоряджатись власним майном. Така проблема формується і на ґрунті відсутності судового контролю у період дії арешту, адже участь слідчого судді як контролюючого суб'єкта в процесі застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження фактично завершується на етапі надання санкції на його застосування. В подальшому законність та обґрунтованість тримання майна під арештом не підлягає додатковій перевірці з боку слідчого судді, а відтак право вирішувати та визначати час тривалості обмеження права власності учасника кримінального провадження закон покладає виключно на органи досудового розслідування, що знову ж таки закладає зручну основу для безкарних зловживань з боку останніх.

Згідно з правовою позицією Великої Палати Верховного Суду, викладеній у постанові від 21.08.2019 р. по справі № 911/1247/18: «Арешт майна має тимчасовий характер, і його максимально можлива тривалість обмежена часовими рамками досудового розслідування та/або судового розгляду до прийняття процесуального рішення, яким закінчується кримінальне провадження» [133]. Однак, враховуючи багаторічну тривалість більшості кримінальних проваджень, вказана риторика є занадто абстрактною та некоректною, особливо у контексті дотримання принципу правової визначеності. З плином часу та рухом кримінального провадження арешт майна нерідко може втрачати свою актуальність (наприклад, відпала потреба у такому арешті або ж встановлено відсутність відношення арештованого об'єкта власності до кримінального правопорушення), однак, при цьому, ще певний час продовжувати перебувати під арештом. Указана ситуація призводить до необґрунтованого обмеження права

учасника кримінального провадження на мирне володіння своїм майном, а відтак питання існування ефективного механізму захисту права власності набуває особливого практичного значення.

Викладена думка цілком узгоджується із правовим висновком Верховного Суду від 23.01.2024 р. по справі № 569/19829/21, який вказує, що «з часом арешт майна може втратити свою обґрунтованість в результаті зміни важливих обставин або виявлення чи виникнення нових обставин. Це може потребувати зміни в режимі арешту майна і навіть його скасування. Ці рішення є не менш важливими в контексті забезпечення права на мирне володіння майном, оскільки з плином часу втручання з боку держави вимагає все більш переконливих аргументів» [134]. У рішенні «Боржонов проти Російської Федерації» ЄСПЛ вказує, що арешт майна має бути пропорційним меті, на яку він спрямований, що виражається у понятті «справедливої рівноваги» між загальним інтересом суспільства і вимогою захисту фундаментальних прав особи [135]. Щоб визначити пропорційність такого заходу, необхідно прийняти до уваги його тривалість та його необхідність в контексті просування розслідування, а також наслідки його застосування до зацікавленої особи [136]. З наведеного слідує, що первісне рішення слідчого судді про накладення арешту на те чи інше майно особи повинно періодично переглядатись судом та повторно досліджуватись на предмет наявності підстав продовження застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження.

Так, кримінальний процесуальний закон передбачає можливість ініціювання такого перегляду як підозрюваним, обвинуваченим, його захисником або законним представником, так і іншим власником або володільцем майна, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна, шляхом звернення до слідчого судді із клопотанням про скасування арешту майна повністю або частково (абз. 1 ч.1 ст.174 КПК України) [28]. Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 174 КПК України арешт майна також може бути скасовано повністю чи частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної

особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано [28]. Однак, у більшості випадків використання вказаного механізму не призводить до жодних позитивних рішень на користь власників/володільців арештованого майна, адже розгляд вказаного клопотання зводиться до формального судового процесу, де вирішальним для винесення рішення стає думка сторони обвинувачення, яка найчастіше обмежується загальними, зазвичай голослівними формулюваннями: «даний арешт є необхідним для слідства», «завдання накладеного арешту виконується» тощо.

Яскравим прикладом практичної неспроможності вказаного механізму реально забезпечити захист права власності є справа № 496/4888/24, кримінальне провадження № 12024162250000502 від 20.07.2024 р., у рамках якої накладено арешт на належний потерпілій стороні – ТОВ «ДБК», транспортний засіб. Після спливу більш ніж трьох місяців перебування транспортного засобу під арештом, керуючись передбаченим абз. 1 ч. 1 ст. 174 КПК України правом, представник потерпілого звернувся до суду із клопотанням про скасування арешту, посиляючись на такі обставини:

- в рамках кримінального провадження відносно арештованого автомобіля було проведено всі необхідні слідчі (розшукові) дії, що свідчить про досягнення мети накладеного арешту, а подальше необґрунтоване застосування заходів забезпечення прямо суперечить вимогам ч. 3 ст. 132 КПК України;
- накладений на автомобіль арешт порушує справедливий баланс прав потерпілого з цілями такого кримінального провадження, оскільки унеможлиблює здійснення нормальної господарської діяльності товариства;
- накладений на автомобіль арешт покладає надмірний індивідуальний тягар на ТОВ «ДБК» у реалізації його права на мирне володіння своїм майном та можливості отримання потерпілим відповідного страхового відшкодування.

Утім, ухвалою Біляївського районного суду Одеської області від 31.10.2024р. вказане клопотання було залишено без задоволення. Як вбачається зі змісту ухвали, обґрунтовуючи потребу у подальшому арешті майна потерпілого, сторона обвинувачення фактично обмежилась загальними доводами: «на час розгляду клопотання, не встановлено достатньо доказів для прийняття одного з рішень, передбачених ст. 283 КПК України», «автомобіль необхідний для подальших експертиз під час досудового розслідування», а відтак «у подальшому застосуванні цього заходу потреба не відпала» [137]. Враховуючи характер ухваленого судом рішення, вочевидь, на думку слідчого судді кількох загальних тверджень слідства, які не підтверджуються жодним належним доказом, як підстави для обмеження права власності особи, цілком достатньо. Вказана позиція суду категорично суперечить таким основоположним принципам обмеження права власності як справедливість, пропорційність та законність, що свідчить про процесуальну слабкість такого механізму захисту права власності як звернення із клопотанням про скасування арешту майна.

Поряд з цим, ухвалою Печерського районного суду міста Києва від 20.05.2024 р. по справі № 757/21586/24-к підсумовано, що при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, слідчий суддя повинен діяти відповідно до вимог КПК України та судовою процедурою гарантувати дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб, а також умов, за яких жодна особа не була б піддана необґрунтованому процесуальному обмеженню [138]. Натомість, маємо таку ситуацію: обмеження права особи на мирне володіння майном здійснюється на підставі не чітких та негайних цілей слідства з метою оперативного повернення майна власнику, а, так би мовити, «на перспективу». Тобто, враховуючи відсутність імперативних часових меж перебування майна під арештом, органи досудового розслідування вдаються до затягування проведення слідчих дій відносно такого об'єкта власності, здійснюючи їх за зручної для себе нагоди, а не в чітких, установлених законом, рамках.

Більше того, ст. 309 КПК України не передбачає процесуальну можливість апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні

клопотання про скасування арешту майна, фактично позбавляючи власника або володільця майна додаткового процесуального механізму захисту порушеного права власності. Однак, Верховний Суд не розділяє вказану позицію законодавця, притримуючись цілком протилежної думки: «якщо використовувати сутнісний підхід до визначення характеру рішень щодо арешту майна під час кримінального провадження, то ухвалою про скасування арешту майна слідчий суддя припиняє дію попередньої ухвали про арешт і фактично відмовляє у продовженні раніше накладеного арешту на майно, і, навпаки, відмовляючи у скасуванні арешту майна, суддя фактично продовжує дію попередньої ухвали про арешт майна. Тому, незважаючи на різні назви рішень щодо арешту майна, що зумовлюється тим, що одні з них є первісними, а інші наступними, вони всі стосуються одного і того ж питання і тягнуть за собою подібні правові наслідки для права на мирне володіння майном. Таким чином, Суд приходить до висновку, що ухвала слідчого судді про скасування арешту майна або про відмову у такому скасуванні призводить до таких же правових наслідків, як і ухвала про арешт майна або відмову в арешті майна, тому положення п. 9 ч. 1 ст. 309 у їх взаємозв'язку зі статтями 170, 173, 174 КПК передбачають право на апеляційне оскарження не лише ухвали слідчого судді про арешт майна або відмову у ньому, а також і ухвали про скасування або про відмову у скасуванні арешту майна» [134].

Особливої уваги заслуговує окрема думка судді Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду, викладена у справі № 991/2351/24: «оскільки наслідки постановлення ухвали про накладення арешту на майно є ідентичними з наслідками прийняття рішення про відмову в скасуванні арешту майна, - до відповідного майна застосовуються обмеження, визначені в ухвалі слідчого судді. Ідентичними між собою є й наслідки рішення про відмову в накладенні арешту на майно та ухвали про скасування арешту, так як в обох випадках до відповідного майна не застосовуються обмеження, визначені слідчим суддею. Зокрема, на тому, що ухвала слідчого судді про скасування арешту майна або про відмову у такому скасуванні призводить до таких же правових наслідків, як і ухвала про арешт майна або відмову в арешті майна наголосила колегія суддів Касаційного кримінального

суду Верховного Суду (ухвала від 23.01.2024 у справі № 569/19829/21). Її різниця між вказаними рішеннями, передбаченими у ст. 173 і ст. 174 КПК, є лише в моменті (часі), з якого діють чи продовжують діяти обмеження прав (у першому випадку) або ж не починають діяти чи припиняється дія обмеження прав (у другому випадку). Таким чином, якщо при оцінці ухвали як такої, що є рішенням про арешт майна чи відмову в ньому, виходити не лише з форми (назви ухвали), але й з її суті (наслідки рішення для особи), то ухвалою слідчого судді про арешт майна чи відмову в ньому є повністю всі ті рішення, прийняття яких передбачено ст. 173 і ст. 174 КПК України» [139].

Отже, аналізуючи наведену позицію суду та враховуючи, що ухвала слідчого судді про скасування арешту майна або про відмову у такому скасуванні призводить до таких же правових наслідків, як і ухвала про арешт майна або відмову в арешті майна, особа, право власності якої зазнає утисків внаслідок дії незаконних рішень правоохоронних органів, всупереч відсутності законодавчої вказівки на можливість апеляційного оскарження відмови слідчого судді у скасуванні арешту, фактично має повне право звернутись із такою апеляційною скаргою. Однак, навіть і така правова позиція не завжди знаходить підтримку серед вітчизняних суддів. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 20.05.2024 р. по справі № 712/191/23 міститься категоричний висновок суду щодо неможливості апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про повне або часткове скасування арешту майна та про відмову в скасуванні арешту майна, постановлені в порядку ст. 174 КПК України [140], що зайвий раз демонструє негативний характер наслідків відсутності у процесуальному законі повного та вичерпного регулювання усіх процесуальних питань в розрізі арешту майна.

Крім того, альтернативною підставою для звернення з апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді про відмову у скасуванні арешту є ч. 6 ст. 9 КПК України, яка прямо передбачає можливість застосування загальних засад кримінального провадження, у разі, якщо положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження [28].

Засади кримінального провадження, зазначає Пеший Д.А., є основою формування механізму правового регулювання діяльності не лише органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду, а й інших учасників кримінального провадження [141]. Моргун Н.С. підкреслює, що засади кримінального провадження є нормами прямої, безпосередньої дії [34, с. 34-39], що дозволяє використовувати їх як повноцінну підставу для здійснення тієї чи іншої кримінально-процесуальної дії.

Відтак, згідно з п. 17 ст. 7 КПК України, до загальних засад кримінального провадження відноситься забезпечення права кожної особи на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Крім того, законом гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК України, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому засіданні (ч. 2 ст. 24 КПК України) [28].

Отже, попри відсутність прямої вказівки закону на можливість апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про відмову у скасуванні арешту, таке право може виникати на підставі альтернативних, непрямих норм або відповідної практики Верховного Суду. Однак, вказані процесуальні «лазівки», як правило, не сприймаються судом як законні та повноцінні підстави для звернення із апеляційною скаргою, а відтак, на практиці відмова слідчого судді у скасуванні арешту стає фінальною ланкою у даному правозахисному механізмі, «дієвість» якого стає більш ніж очевидною.

Поряд з цим, паралельним засобом відстоювання права на мирне володіння майном є передбачена п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України можливість апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про арешт майна або відмову у ньому. Сутність вказаного процесуального механізму у більшості випадків зводиться до формального розгляду справи, де вирішальне слово для суду залишається за стороною обвинувачення, а відтак питання щодо рівня ефективності захисту права власності особи в аспекті арешту майна останньої все ж залишається відкритим.

Таким чином, резюмуючи викладене, враховуючи що:

- правова невизначеність щодо граничного строку перебування майна під арештом, відсутність належного й ефективного судового контролю у вирішенні питання про накладання арешту, відсутність під час дії арешту елементу судового контролю (повторних перевірок законності та доцільності застосування такого обмежувального заходу з плином часу та рухом кримінального провадження) породжують підстави для слідчого, прокурора, слідчого судді, суду на власний розсуд визначати тривалість арешту, що нерідко призводить до безпідставного затягування дії арешту щодо майна особи;
- визначений КПК України механізм захисту права власності в контексті застосування арешту обмежується неефективними, формальними та частково врегульованими зверненнями до слідчого судді або суду апеляційної інстанції,
- чинний кримінальний процесуальний закон в частині застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як арешт майна містить ряд фундаментальних прогалин, які на практиці слугують зайвим приводом для свавільного обмеження права власності особи, захист якого стає вкрай складним з огляду на формалізм передбачених КПК України процедур оскарження застосованого арешту.

У контексті визначення строків перебування майна під арештом важливим реформаторським кроком може стати прийняття проекту Закону № 12439 про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу щодо удосконалення гарантій захисту суб'єктів господарювання під час здійснення кримінального провадження (далі – «Законопроект №12439») [142]. Зокрема, але не виключно, вказаним законопроектом пропонується внести зміни до ст. 174 КПК України, нова редакція якої передбачатиме строк дії ухвали слідчого судді, суду про арешт майна, продовження строку тощо. Так, пропонується унормувати такі положення:

- «Арешт майна здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду на строк не більше 2 місяців. Строк арешту майна на стадії досудового

розслідування може бути продовжений у межах строку досудового розслідування»;

- «Слідчий, дізнавач, прокурор мають право звернутися із клопотанням про продовження строку арешту майна, яке розглядається у порядку, передбаченому ст. 172 КПК України. Клопотання про продовження строку арешту майна подається не пізніше 5 днів до закінчення дії попередньої ухвали про арешт майна»;
- «Слідчий суддя, суд відмовляє у продовженні строку арешту майна, якщо слідчий, дізнавач, прокурор не доведуть, що: 1) обставини, які стали підставою для арешту майна, продовжують існувати; 2) сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких було накладено арешт на майно, іншими способами протягом дії попередньої ухвали»;
- «Після закінчення строку, визначеного в ухвалі слідчого судді, суду накладений на майно арешт вважається скасованим».

Вказаний законопроект, зокрема, в частині визначення строків перебування майна під арештом, вважаємо стратегічно доцільним та вкрай необхідним у контексті забезпечення дотримання права власності осіб під час здійснення досудового розслідування. Втім, з метою дотримання принципу правової визначеності та законодавчої узгодженості доцільним є коригування запропонованого законодавцем суб'єктного складу осіб, які можуть звертатись до слідчого судді, суду із клопотанням про продовження строку арешту майна. Зокрема, законодавцю слід врахувати наступні процесуальні аспекти: по-перше, з аналізу ч.1 ст. 171 КПК та ч.2 ст. 64-2 КПК України вбачається відсутність такого процесуального суб'єкту як дізнавач, а відтак наділення його правом звернення із клопотанням про продовження строку арешту майна видається нелогічним; по-друге, чинний КПК України містить розбіжний суб'єктний склад осіб, які можуть звертатись до слідчого судді, суду із клопотанням про арешт майна в залежності від суб'єкту, щодо майна якого застосовуватиметься такий захід забезпечення (у випадку накладення арешту на майно потерпілого, підозрюваного або

обвинуваченого належним суб'єктом звернення є прокурор або слідчий за погодженням з прокурором; у випадку накладення арешту на майно третьої особи - виключно прокурор). Враховуючи викладене, з метою забезпечення дієвості вказаного механізму захисту права власності у всіх процесуальних випадках вважаємо за необхідне визначити такий суб'єктний склад осіб, які матимуть право звертатись із клопотанням про продовження строку арешту – «прокурор, слідчий за погодженням з прокурором - у випадку арешту майна, належного потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому; прокурор - у випадку арешту майна, належного третім особам». Наведені законодавчі доопрацювання дозволять якомога повно та всеохоплююче врегулювати процедуру продовження строку перебування майна під арештом.

По-друге, з аналізу змісту Глави 17 КПК України вбачається абсолютна відсутність законодавчого регулювання процедури повернення арештованого майна в разі наявності для цього підстав. Зокрема, законотворець залишає відкритими питання щодо строку, порядку та суб'єктів реалізації такого повернення, чим закладає фундамент для зловживань та зволікань з боку правоохоронних органів при виконанні своїх повноважень. Фактично процесуальний закон не регламентує процедуру повернення майна власнику як наступний етап після скасування його арешту, натомість, необхідність здійснення такої дії витікає з логічних міркувань законодавця.

Так, підставами для повернення арештованого майна на стадії досудового розслідування слід вважати: скасування арешту за результатом розгляду клопотання про скасування арешту майна або оскарження ухвали слідчого судді про арешт майна; скасування арешту як наслідок закриття кримінального провадження, якщо майно не підлягає спеціальній конфіскації.

Частиною 4 ст. 132 КПК України передбачено імперативну необхідність скасування арешту як заходу забезпечення кримінального провадження у разі його закриття, адже, як вказує Верховний Суд, після закриття кримінального провадження втручання у сферу приватних інтересів (арешт майна) фактично набуває свавільного характеру, з огляду на що наведені приписи є дієвим засобом

реалізації положень ст. 3 Конституції України та ст. 13 Конвенції задля усунення порушення прав власника або володільця майна [143]. У такому випадку, прокурор зобов'язаний одночасно із винесенням постанови про закриття кримінального провадження скасувати арешт майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації (ч. 3 ст. 174 КПК України) [28].

Відтак, фактично процесуальний закон лише закладає основу для здійснення процедури повернення майна його власнику (володільцю) в разі скасування арешту, при цьому навіть не використовуючи жодні словесні конструкції такі як «підлягає поверненню», «повертається» та загалом не покладає на слідчого/прокурора або іншого уповноваженого суб'єкта обов'язку здійснення вказаних дій. Таким чином, нормативна невизначеність процедури повернення майна власнику, тобто повноцінного поновлення останнього у його попередньо обмежених правомочностях, категорично унеможливорює єдність та системність у питанні правозастосування, адже змушує органи досудового розслідування діяти хаотично та на власний розсуд, без будь-якого встановленого законом порядку.

Як зазначає Белкін М.Л., єдність у правозастосуванні є одним із ключових принципів режиму законності [144, с. 10-16], однак, виникає логічне питання, чи може забезпечуватись єдність правозастосування, а відтак і режим законності, при абсолютній відсутності законодавчого регулювання порядку вжиття того чи іншого процесуально значущого заходу? На нашу думку, вочевидь, що ні.

Отже, враховуючи виокремлення такої повноцінної процесуальної дії як повернення майна власнику після скасування його арешту, з огляду на необхідність нормативного спрямування та уніфікації поведінки суб'єктів кримінального провадження, у тому числі сторони обвинувачення, існує необхідність у законодавчому визначенні змісту такої процедури із чітким регламентуванням підстав, строку та порядку виконання такого повернення.

У контексті викладеного значної уваги заслуговує вже згадуваний нами Законопроект № 12439, який, з-поміж іншого, передбачає внесення у КПК України фундаментально важливих змін щодо процедури повернення майна власнику у разі скасування арешту. Зокрема, законодавчий дорафт містить пропозиції щодо

встановлення чіткого строку для реалізації повернення. Так, ініціативною групою пропонується передбачити ряд нормативних застережень: в ухвалі про скасування арешту обов'язково повинен зазначатись строк, протягом якого відповідне майно повинно бути поверненим, який не повинен перевищувати 30 днів; у постанові про закриття кримінального провадження, якою скасовується арешт майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації, обов'язково зазначається строк, протягом якого відповідне майно повинно бути поверненим, що не повинен перевищувати 30 днів; ухвала про арешт майна та скасування арешту майна виконується негайно слідчим, прокурором але не пізніше строку, визначеного ч. 9 ст. 174 КПК України. Тобто, не пізніше спливу 30 днів. Однак, враховуючи процедурну нескладність повернення раніше арештованого майна, вже врегульовані Главою 17 КПК України процесуальні строки, максимальний обсяг яких не перевищує 3-х днів, запропонований Законопроектом № 12439 строк, вважаємо за доцільне знизити до 48 годин з метою забезпечення швидкості, ефективності та розумності вказаного механізму.

У будь-якому разі викладені зміни є вкрай необхідними в розрізі дії принципу правової визначеності та забезпечення законодавчих гарантій поновлення раніше обмеженого права особи на мирне володіння майном. Однак, навіть за умови прийняття вказаних новацій, потреба у реформуванні кримінального процесуального законодавства залишається актуальною в силу наявності інших вагомих процесуальних недоліків, як-от відсутність чітко регламентованого порядку повернення майна, визначення належного суб'єкта виконання такої процедури тощо. Розмитість та поверхневність нормативного регулювання тих чи інших процесуальних питань створює простір для зручних інтерпретацій закону з боку державних органів, автоматично унеможливлюючи єдність правозастосовної практики, а відтак, і дію правового режиму законності.

По-третє, в контексті даного підрозділу особливу увагу необхідно приділити арешту активів особи, які передаються в управління АРМА.

Так, із аналізу положень Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від

корупційних та інших злочинів» (далі – Закон про АРМА) вбачається, що існує два способи управління активами: або шляхом реалізації, або шляхом передачі в управління.

Основною умовою передачі активів в управління АРМА є його вартість, яка відповідно до ст. 19 Закону про АРМА має перевищувати 200 розмірів прожиткового мінімуму, що встановлений для працездатних осіб станом на 1 січня відповідного року (в 2025 році цей показник складає 3028,00 грн) [145]. Тобто, для передачі активу в управління АРМА його вартість має бути не меншою за 605 600,00 грн. Вказані активи приймаються АРМА в управління за зверненням прокурора у кримінальному провадженні на підставі вмотивованої ухвали слідчого судді, суду або згоди власника активів.

Визначальна функція АРМА з управління арештованим майном полягає в збереженні такого майна і його економічної вартості або в його реалізації [146, с. 174–178]. Таким чином, з аналізу загальної концепції діяльності АРМА як спеціального органу у сфері управління майном, щодо якого застосовано примусово-обмежувальні заходи, слід зробити висновок про практичну значимість вказаної державної інституції, яка, з одного боку, хоча і втручається у право власності особи, проте з іншого – забезпечує схоронність такого майна. Втім, порядок застосування способів управління арештованим майном містить низку суттєвих процесуальних недоліків, наявність яких створює об'єктивні сумніви у дотриманні гарантій недоторканості права власності особи, що передбачені ст. 16 КПК України, з огляду на наступне.

1. Ані КПК України, ані Закон про АРМА, ані жоден інший нормативно-правовий акт не встановлюють дієвого інструменту захисту прав власника у кримінальному провадженні у разі накладення арешту на належне останньому майно та передачі такого майна в управління АРМА, що є неприпустимим у контексті встановленого ст. 1 Першого Протоколу права кожної особи на мирне володіння своїм майном.

В ухвалі від 04.05.2023р. по справі № 644/2204/23 слідчий суддя Орджонікідзевського районного суду м. Харкова зазначає: «чинним кримінальним

процесуальним законодавством, на противагу вирішенню питання накладення арешту та скасування арешту майна, не передбачено, ні в апеляційному, ні в іншому порядку перегляд рішення про передачу майна в управління Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, що істотно порушує право осіб на ефективний засіб юридичного захисту. Зазначені обставини свідчать про наявність прогалин в праві стосовно процесуального врегулювання розгляду слідчим суддею питання щодо скасування передачі майна в управління Національному агентству. За таких обставин, враховуючи, що питання про передачу активів в управління Національному агентству, відповідно до положень КПК України та спеціального Закону є похідним і напряду залежить від арешту майна, який повинен йому передувати, слідчий суддя повинен, з метою забезпечення права на ефективний засіб юридичного захисту, розглянути клопотання заявника в частині скасування передачі майна в управління Національному агентству та застосувати аналогію закону за правилами, закріпленими в Главі 17 КПК України» [147]. Відтак, суд фактично визнає можливість особи, майно якої було арештовано та передано в управління АРМА, оскаржувати факт такої передачі через застосування передбаченого ст. 174 КПК України механізму. Однак, указана правова позиція не є надто поширеною серед вітчизняних суддів, більшість яких притримується ідеї, викладеної у постанові Київського районного суду м. Харкова від 17.07.2023р. по справі № 953/3123/22, а саме: «скасування порядку зберігання майна щодо передачі в управління АРМА чинним законодавством не передбачено, а тому в цій частині клопотання слід відмовити» [148].

Фактично, суди керуються такою логікою: у разі задоволення клопотання про скасування арешту на майно, потреба в управлінні таким майном автоматично відпадає. Проте, на практиці вказана ідея у більшості випадків заходить у глухий кут, адже розгляд вказаних клопотань нерідко зводиться до формального та поверхневого дослідження, результатом чого є відмова у скасуванні арешту.

У рішенні по справі «Спорронг і Л'єоннрот проти Швеції» ЄСПЛ зазначив, що справедливість вимагає, щоб особам, які постраждали, було надано право оскаржувати рішення уряду з питань позбавлення власності, встановлення контролю за її використанням і було надане відшкодування [66]. Поряд з цим, КПК України передбачає й можливість оскарження ухвали слідчого судді про накладення арешту до суду апеляційної інстанції (п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України), однак, як правило, з огляду на актуальну судову практику, апеляційні суди в більшості випадків залишають рішення без змін та не реагують навіть на обґрунтовані доводи про формальність та безпідставність накладеного арешту [149, с. 117-123]. Таким чином, учасник кримінального провадження, майно якого було арештовано та передано в управління АРМА, фактично позбавлений можливості ефективного оскарження вказаних дій правоохоронних органів, а відтак потреба у доопрацюванні чинного КПК України в частині оскарження застосування арешту майна та його подальшої передачі в управління АРМА є вкрай необхідною та важливою у контексті дотримання гарантії недоторканності права власності.

2. Згідно з абз. 2 ч. 3 ст. 21 Закону про АРМА управління арештованими активами здійснюється до моменту набрання законної сили вироком суду або до моменту скасування арешту. Вказаний строк перебування майна під арештом та в управлінні АРМА є вкрай розпливчастим та жодним чином не узгоджується із принципом розумності.

Так, у більшості випадків моменту ухвалення вироку по справі та набрання ним законної сили передусє довготривалий процес, який, як правило, вимірюється роками. Особі, на майно якої було накладено арешт, доводиться очікувати на ухвалення вироку судом, що може затягнутися на роки через продовження термінів досудового розслідування та тривалість судового розгляду у зв'язку із перевантаженістю судових органів [150]. Відтак, тривалість обмеження права власності є цілком непередбачуваною та на практиці затягується до невизначених термінів.

Крім того, як було встановлено вище, чинним законодавством України не визначено чіткий строк перебування майна учасника кримінального провадження

під арештом, а відтак і перебування вказаного майна в управлінні АРМА не обмежується жодними часовими рамками. Разом з тим, вже згадувана нами ст. 174 КПК України передбачає право заявити клопотання про його скасування арешту майна повністю або в частині [28]. Також такий арешт може бути скасовано у разі, якщо вказані особи доведуть, що в подальшому застосуванні даного заходу забезпечення відпала потреба або якщо його було накладено необґрунтовано. Натомість, досліджувана вище судова практика яскраво демонструє примарність та практичну неефективність наведеного механізму захисту.

Таким чином, враховуючи вказану правову невизначеність, обґрунтовану наявність ризиків незаконного втручання держави у право власності особи та, як наслідок, порушення передбаченого ст. 1 Першого Протоколу права особи на мирне володіння майном, існує необхідність у законодавчому встановленні строків передачі майна в управління АРМА та здійснення періодичних перевірок подальшої доцільності арешту майна та його управління. Так, у контексті вже запропонованих змін у даному параграфі, зокрема, в частині визначення тривалості перебування майна під арештом шляхом передбачення 2-місячного строку із можливістю його подальшого продовження, вважаємо за доцільне передбачити аналогічний порядок визначення строку перебування майна в управлінні АРМА. Тобто, за таких умов, установлений законом або слідчим суддею строк перебування майна під арештом дорівнюватиме строку перебування майна в управлінні АРМА, та відповідно, продовження слідчим суддею строку перебування майна під арештом автоматично продовжуватиме строк перебування майна в управлінні АРМА на аналогічний період.

Наведені вище проблеми є суттєвими та потребують негайного правового врегулювання з метою недопущення системного порушення права власності у кримінальному провадженні. Враховуючи вказане, на нашу думку, надзвичайно актуальним є питання впровадження до КПК України наступних змін:

- розробка та запровадження дієвого механізму оскарження судового рішення про накладення арешту на майно як способу оскарження

судового рішення про передання арештованого майна в управління АРМА;

- встановлення в ухвалі про накладення арешту на майно строк передачі такого майна в АРМА з метою недопущення необґрунтованого порушення права власності у кримінальному провадженні.

Таким чином, резюмуючи викладене, варто дійти загального висновку про недостатню законодавчу регламентацію такого процесуального інструменту як арешт майна, що на практиці призводить до численних зловживань з боку органів досудового розслідування та, як наслідок, безпідставного порушення права учасників кримінального провадження на мирне володіння своїм майном. Враховуючи необхідність у затвердженні державної концепції щодо забезпечення недоторканності права власності осіб, з метою покращення якості як законодавчої бази у сфері кримінальної процесуальної юстиції, так і правозастосовної практики органів досудового розслідування, вважаємо за доцільне внести до чинного КПК України такі коригування:

- з метою дотримання принципу правової визначеності та розумності строків забезпечити проведення проміжного судового контролю за законністю та доцільністю застосування арешту майна під час дії такого арешту із умовним періодом 2 місяці, зобов'язавши прокурора, слідчого за погодженням з прокурором - у випадку накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого, та прокурора - у випадку накладення арешту на майно третіх осіб, у вказаний період, тобто після спливу перших 2-х місяців дії арешту, та кожні наступні 2 місяці (за умови продовження вказаного строку), звертатись до слідчого судді, суду з клопотанням щодо перевірки наявності підстав для продовження строку застосування арешту майна — на виконання вказаної пропозиції вважаємо за доцільне доповнити ч. 5 ст. 173 КПК України пунктом 4-1 «строк перебування майна під арештом та порядок звернення прокурора, слідчого за погодженням із прокурором до слідчого судді, суду із клопотанням

про продовження строку застосування арешту майна» - впровадження вказаних змін автоматично забезпечить встановлення процесуального строку й для процедури перебування майна в управлінні АРМА (тобто, установлений строк перебування майна під арештом дорівнюватиме строку перебування вказаного майна в управлінні АРМА, та, відповідно, продовження слідчим суддею строку перебування майна під арештом автоматично продовжуватиме строк перебування майна в управлінні АРМА на аналогічний період);

- передбачити процесуальну можливість для підозрюваного, обвинуваченого, його захисника та/або законного представника, іншого власника або володільця майна (третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт), його представника оскаржувати ухвалу слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту на майно у апеляційному порядку шляхом доповнення ч. 1 ст. 309 КПК України пунктом 14 «відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту на майно»;
- передбачити строк повернення майна за наслідком скасування його арешту (детальніше у §1 «При тимчасовому вилученні майна»).

2.3.1.3. При передачі майна на відповідальне зберігання

Паралельно зі скасуванням арешту на майно, у власників (законних володільців) є передбачене КПК України право ініціювати передачу (повернути) вилучене слідчими органами майно особі на відповідальне зберігання. Така процесуальна можливість є частиною конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні, проте через відсутність належної правової регламентації такої процедури (підстави, порядок, строки, суб'єкти звернення тощо) наразі власники (законні володільці) арештованого майна вимушені нести невиправдане втручання у їх права.

Так, як вже вказувалось у попередніх пунктах, ч. 1 ст. 167 КПК України встановлює, що фактичне позбавлення особи можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про його арешт, повернення чи спеціальну конфіскацію є тимчасовим вилученням майна [28]. У згаданій нормі процесуального закону законодавцем не конкретизовано, що є безпосередньою метою тимчасового вилучення майна в особи. Втім, з огляду на значення об'єктів матеріального світу, які містять на собі сліди кримінального правопорушення, в якості доказів у кримінальному провадженні та враховуючи існуючі заходи обмеження права власності особи, можна дійти висновку, що тимчасове вилучення майна вчиняється органами досудового розслідування з метою збереження схоронності потенційних речових доказів у такому кримінальному провадженні. Науковець Крицька І.Ю. дотримується думки, що мета зберігання речових доказів полягає у збереженні матеріального носія та його доказових ознак для забезпечення використання сформованих речових доказів у кримінальному провадженні, а також дотримання майнових прав учасників кримінального провадження [151, с. 178-182].

Відповідні положення містять й норми Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затверджених Постановою КМУ від 19.11.2012р. № 1104, які визначають, що ключовою умовою зберігання речових доказів повинно бути забезпечення збереження їх істотних ознак та властивостей. Сторона кримінального провадження, якій наданий речовий доказ або документ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні. Звідси постає логічне питання: в який саме спосіб та на якій правовій підставі стороні кримінального провадження передаються або можуть передаватися речові докази на зберігання?

Аналіз чинного КПК України свідчить, що станом на сьогодні жодна стаття процесуального кодексу не містить нормативного визначення поняття «передача майна на відповідальне зберігання» його власнику (законному володільцю), хоча в

практичній діяльності така процедура схоронності речових доказів у кримінальному провадженні існує й вже давно широко застосовується працівниками правоохоронних органів та суду. Єдиною згадкою про можливість передачі речового доказу під час здійснення досудового слідства на зберігання стороні кримінального провадження міститься в п. 1 абз. 1 ч. 6 ст. 100 КПК України, згідно із положеннями якого речові докази, що не містять на собі слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження [28].

З огляду на викладене, можна констатувати, що правова конструкція «передачі майна на відповідальне зберігання» у кримінальному провадженні в порядку п. 1 абз. 1 ч. 6 ст. 100 КПК України складається з таких ключових елементів:

- об'єкт, що підлягає передачі на відповідальне зберігання (тобто, необхідно визначити вид майна, його ключові характеристики, стан майна на момент визнання його речовим доказом та на момент передачі такого майна на відповідальне зберігання);
- підстави (умови) передачі майна на відповідальне зберігання (тобто, необхідно встановити, за настання яких умов уповноважена посадова особа правоохоронного органу чи іншої установи має право на передачу речових доказів у кримінальному провадженні на відповідальне зберігання, зокрема, встановленню підлягає: чи містить на собі майно сліди кримінального правопорушення, чи є в органу досудового слідства практична можливість здійснювати схоронність вилученого майна (у випадку, якщо таке майно швидко псується, має громіздкі параметри, інші фізичні фактори, які унеможливають його

природню схоронність), чи співмірна вартість вилученого майна із витратами на його зберігання тощо);

- суб'єкти ініціювання передачі майна на відповідальне зберігання (тобто, необхідно визначити перелік осіб, які будучи наділені процесуальним статусом, мають право на звернення із заявою (клопотанням) про передачу майна на відповідальне зберігання);
- суб'єкти, уповноважені на прийняття рішень про передачу майна на відповідальне зберігання (тобто, необхідно визначити, яка посадова особа та якого саме державного органу (органи досудового слідства, прокуратури чи суду) уповноважена здійснювати передачу речових доказів на відповідальне зберігання власнику);
- суб'єкти, яким майно передається на відповідальне зберігання (тобто, встановленню підлягає особа власника чи законного володільця майна, яке було вилучене органами досудового розслідування в якості речового доказу у кримінальному провадженні, в тому числі за умови, коли особа власника і потерпілого у кримінальному провадженні не співпадають, та у випадку, коли перехід титульного (документально засвідченого) права власності на майно перейшло особі на підставі очевидно незаконних документів);
- строки передачі майна на відповідальне зберігання (тобто, необхідно визначити, впродовж якого строку можливо ініціювати передачу майна на відповідальне зберігання, впродовж якого строку уповноважена посадова особа має прийняти рішення про передачу або про відмову у передачі майна на відповідальне зберігання, впродовж якого строку суб'єкт звернення має право оскаржити рішення, дію чи бездіяльність уповноваженої посадової особи щодо задоволення клопотання чи відмови у задоволенні клопотання про передачу майна на відповідальне зберігання, впродовж якого строку майно має бути передане власнику (законному володільцю) на відповідальне зберігання тощо).

Більшість елементів наведеної правової конструкції чинним КПК України не визначається у зв'язку з тим такі прогалини створюють об'єктивні перешкоди у доступі сторін кримінального провадження до реалізації їх права на мирне володіння своїм майном та можливості захисту права власності (в тому числі права володіння і користування) у разі його порушення органами досудового розслідування під час здійснення кримінального провадження. Враховуючи викладене, вважаємо за необхідне здійснити правовий аналіз кожного із наведених вище елементів та з'ясувати, які саме зміни (доповнення) необхідні чинному кримінальному процесуальному законодавству з метою його належного функціонування та відповідності конвенційному стандарту захисту права власності у кримінальному провадженні.

Щодо об'єктів, які підлягають передачі на відповідальне зберігання. Правовий аналіз ст. 100 КПК України свідчить, що першочерговою характеристикою об'єкту, який може бути переданий на відповідальне зберігання у кримінальному провадженні, є його приналежність до категорії речових доказів. Відповідно до ст. 98 КПК України речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Документи також є речовими доказами, якщо вони містять наведені вище ознаки [28].

Надання об'єктам матеріального світу, які ймовірно зберегли на собі сліди кримінального правопорушення, процесуального статусу речового доказу передбачено Інструкцією про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду, затвердженої наказом від 27.08.2010р. № 51/401/649/471/23/125 (далі – Інструкція). Вказана Інструкція встановлює єдині правила вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів не лише на стадії

дівання та досудового слідства, а й на стадії судового розгляду та регламентує порядок виконання рішень органів досудового слідства щодо речових доказів у кримінальних провадженнях.

Згідно із пунктами 5, 11 Інструкції факт вилучення речових доказів, документів, цінностей та іншого майна (у тому числі предметів і документів, вилучених з обігу) відображається у протоколі слідчої дії. Вилучені предмети, документи, цінності, які є речовими доказами, повинні бути оглянуті (у необхідних випадках за участі спеціаліста), детально описані в протоколі огляду. В протоколі в обов'язковому порядку відображаються кількісні та якісні характеристики предметів, всі інші індивідуалізуючі ознаки, які дозволяють відрізнити об'єкт від подібних йому, а також ті, які зумовлюють його доказове значення. Завершальною стадією вилучення речових доказів є їх приєднання до матеріалів кримінального провадження за постановою дізнавача, слідчого, прокурора, ухвалою суду [152].

Таким чином, протокол за результатами проведення слідчої дії (зазвичай, огляду місця вчинення кримінального правопорушення) та відповідна постанова про визнання доказу речовим і його приєднання до матеріалів кримінального провадження є ключовими документами, які визначають подальший процесуальний стан вилученого об'єкта майна – речовий доказ.

Як вже вказувалось вище, п. 1 абз. 1 ч. 6 ст. 100 КПК України визначає ряд умов, за яких речовий доказ, що не містить на собі слідів кримінального правопорушення, передається на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю), а саме: предмети, великі партії товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню [28]. Пункт 12 Інструкції за своєю правовою суттю містить схожі положення, визначаючи, що під час зберігання і передачі речових доказів вживаються заходи для забезпечення належного зберігання у вилучених об'єктів ознак та якостей, які визначають їх значення як речових доказів у кримінальному провадженні та які є на них, а також зберігання самих речових доказів, ознак і якостей з метою

можливості їх подальшого цільового використання (якщо вони не можуть бути передані на зберігання потерпілим, їх родичам або іншим особам, а також організаціям) [152].

З наведених положень законодавства можна дійти висновку, що після визнання певного майна речовим доказом у кримінальному провадженні перед органами слідства (дідання) постає завдання щодо визначення належного місця зберігання речового доказу з метою збереження його характеристик та забезпечення подальшої процесуальної можливості використання в якості доказу у кримінальному провадженні. Відповідно до пункту 13 Інструкції речові докази, як правило, зберігають в матеріалах кримінального провадження. Виняток становлять громіздкі предмети, які зберігаються в органах дідання, досудового слідства та в суді або передаються на зберігання відповідному підприємству, установі, організації, про що в обов'язковому порядку складається протокол, який долучається до матеріалів відповідного кримінального провадження [152]. Зберігання речових доказів в наведеному переліку установ та організацій здійснюється на професійній основі – в таких місцях має бути обладнано спеціальне приміщення (кімната, сховище), які адаптовані для збереження схоронності різних об'єктів (наприклад, містять стелажі, оббиті металом чи іншим захисним матеріалом двері, стіни тощо, ґрати на вікнах чи взагалі відсутність вікон, наявність охоронної та протипожежної сигналізації тощо). Абзац другий п. 13 Інструкції передбачає, що у випадку відсутності спеціально обладнаного приміщення та якщо це допускається фізичними характеристиками речового доказу, то його зберігання можливе у спеціальному сейфі чи металевій шафці достатнього розміру [152].

За загальним правилом витрати, пов'язані із зберіганням речових доказів, несе лише той орган, який здійснює його безпосереднє зберігання. У випадках, коли речовий доказ передається на зберігання в інші підприємства, установи, організації, то в такому випадку, якщо таке майно потребує спеціальних умов зберігання, витрати по збереженню його схоронності несе держава (абз. 4 п. 13 Інструкції). Найпоширеніші види майна, яке може бути визнано речовим доказом

у кримінальному провадженні та яке, у зв'язку із особливостями його стану, потребує спеціального зберігання, визначені Інструкцією. Зокрема, до них належать: вогнепальна і холодна зброя, боєприпаси, вибухові речовини, отруйні та сильнодіючі речовини, військове спорядження, транспортні засоби та інші самохідні машини, дотичні до них пристрої та механізми, наркотичні засоби, психотропні речовини, обладнання, яке використовується для незаконного виготовлення таких речовин, ювелірні та побутові вироби з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, монети, дорогоцінні метали тощо, великі грошові суми в національній та іноземній валюті, платіжні документи та інші цінні папери, валютні цінності, об'єкти біологічного походження, робоча та домашня худоба, птиця, сім'ї бджіл, а також шкіряна і хутряна сировина, зерно, фураж, овочі та інша сільськогосподарська продукція. Пунктом 40 Інструкції регламентовано, що у довідці про речові докази, яка додається до обвинувального висновку (нині – обвинувальний акт), вказується місце зберігання вилучених у кримінальному провадженні речових доказів з посиланням на документи, які підтверджують його здачу на зберігання [152].

Таким чином, на перший погляд, порядок зберігання речових доказів у кримінальному провадженні досить детально прописаний, а тому на практиці не має виникати жодних питань із наслідками здійснення його схоронності. Проте, з огляду на актуальну судову практику, можна дійти обґрунтованого висновку, що ряд питань, пов'язаних із окремими видами майна, яке визнано речовим доказом у кримінальному провадженні, досі залишаються не врегульованими. До прикладу можна навести суттєві проблеми зі зберіганням вилучених у власників (законних володільців) транспортних засобів. Зокрема, мова йде про неналежні умови зберігання (відкриті майданчики, погодні умови тощо), невизначеність строків повернення майна власнику, можливість протиправного використання транспортного засобу 3-ми особами тощо – що призводить до погіршення технічного стану та відповідно зниження оціночної вартості такого майна.

Так, в ухвалях Київського районного суду м. Полтави від 07.09.2023 р. у справі № 522/3776/23 та Полтавського районного суду Полтавської області від

27.02.2024 р. у справі № 545/3647/23 було прийнято рішення задовільнити клопотання власників про передачу транспортних засобів на відповідальне зберігання, оскільки зберігання автомобіля на відкритій місцевості може призвести до його пошкодження [153][154]. В ухвалі Дзержинського районного суду м. Харкова від 27.02.2024 р. у справі № 638/15411/21 суд зазначив, що враховуючи той факт, що після проведення обшуку з боку органу досудового розслідування з вилученими автомобілями проведено всі необхідні слідчі дії на досудовому розслідуванні, обвинувальний акт направлено до суду, то таке майно повинне бути повернуто його власнику на відповідальне зберігання [155].

В ухвалі Маньківського районного суду Черкаської області від 28.08.2019 р. у справі № 701/1128/19 слідчий суддя вказав, що так як в матеріалах кримінального провадження відсутні дані щодо наявності обладнаного майданчика для тимчасового зберігання транспортних засобів при Маньківському ВП, як території для зберігання речових доказів; відсутня розписка з вказівкою, хто є персонально відповідальним за зберігання прийнятого транспортного засобу як речового доказу; відсутні дані про внесення вказаного транспортного засобу до книги обліку речових доказів – то суд приходить до висновку про наявність правових підстав до задоволення клопотання [156].

В ухвалі слідчого судді Богунського районного суду м. Житомира у справі №295/2691/24 від 28.02.2024 р. встановлено, що автомобіль і трактор утримуються понад шість місяців. При цьому автомобіль та трактор протягом достатньо тривалого часу зберігаються на спеціальному майданчику для утримання транспортних засобів, який є відкритим, що негативно впливає на їх технічний стан. Слідчий суддя констатує, що досудове розслідування в даному кримінальному провадженні здійснюється за ч. 1 ст. 246 КК України, а відтак є незрозумілим, які потреби досудового розслідування виправдовують їх подальше утримання на штрафмайданчику протягом такого тривалого часу [157].

Аналогічних висновків дійшов і слідчий суддя Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області в ухвалі від 23.02.2024 р. у справі № 183/12467/23 – «враховуючи те, що кримінальне провадження не завершено,

проте власник обмежений у користуванні належним йому майном майже чотири місяці, слідчий суддя вважає, що таке втручання у здійснення права власності особи вже не відповідає потребам досудового розслідування, у зв'язку з чим відпала потреба у подальшому застосуванні обмеження права власності на арештоване майно в частині користування ним, а тому клопотання підлягає задоволенню» [158].

В ухвалі Київського районного суду м. Харкова від 23.02.2024 р. у справі №953/87/24 слідчий суддя приходить до висновку про «наявність правових підстав до часткового задоволення клопотання, та вважає можливим змінити місце зберігання автомобіля та передати його на відповідальне зберігання власнику в тому числі у зв'язку з тим, що спеціальний майданчик, на якому зберігається автомобіль, знаходиться у прифронтовому регіоні, територія якого зазнає постійних обстрілів військами РФ, через що є ймовірність пошкодження транспортного засобу» [159].

Разом з тим, трапляються й випадки неправомірного використання транспортних засобів посадовими особами органів та організацій, які здійснюють його відповідальне зберігання. Так, суддя Печерського районного суду м. Києва Остапчук Т.В. здійснював розгляд цивільної справи про відшкодування матеріальної шкоди. Обставини справи свідчать, що з метою передачі транспортного засобу на відповідальне зберігання Департаменту господарського забезпечення СБУ слідчий, який здійснював обшук та вилучення, здійснив переміщення транспортного засобу шляхом особистого керування. Проте, як виявилось, вільних місць для стоянки транспортного засобу у вказаному Департаменті не було, у зв'язку з чим слідчий знову перемістив транспортних засіб за другою адресою, а саме: місце тимчасової дислокації слідчих, де транспортний засіб (без відома власника) знаходилися протягом більш як місяця. За проведеною оцінкою вартості майна, було встановлено завдання шкоди на майже 75 000 грн (рішення від 09.03.2023 р.) [160].

Отже, з огляду на викладене, можна дійти висновку, що в більшості випадків тривале перебування транспортних засобів на штрафмайданчиках є

невиправданим, оскільки не відповідає завданням кримінального провадження, призводить до порушення прав власників та псування транспортних засобів. З п. 1 ч. 6 ст. 100 КПК України слідує, що такі речові докази як транспортні засоби, зберігання яких неможливо через їх громіздкість та необхідність витрат по забезпеченню спеціальних умов зберігання, які зазвичай не співмірні з їх вартістю, повертаються власнику або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження.

Втім, законодавцем взагалі не визначено, ні хто саме здійснює повернення такого майна власнику, ні хто має ініціювати процедуру повернення майна чи його передання на відповідальне зберігання, ні протягом якого строку таке майно має бути передане власнику. У зв'язку з цим наразі власники та законні володільці транспортних засобів, які були тимчасово вилучені та на які в подальшому було накладено арешт, вимушені самотійно шукати шляхи повернення свого майна через неодноразові звернення до органів досудового розслідування, прокуратури та суду та, на жаль, не в усіх випадках такі дії є успішними. Причиною цього є відсутність правового регулювання процедури передачі речових доказів на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю).

Правові підстави (умови) передачі майна на відповідальне зберігання.

Так, зі змісту вже згаданого п. 1 абз. 1 ч. 6 ст. 100 КПК України слідує, що основними умовами повернення майна / передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) є: 1) відсутність на речовому доказі слідів кримінального правопорушення; 2) зберігання речового доказу через його громіздкість або з інших причини є неможливим без зайвих труднощів; 3) витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання речового доказу не співмірні із вартістю такого майна; 4) речові докази піддаються швидкому псуванню, що унеможливорює їх тривале зберігання без шкоди такому майну [28].

При чому, особливу увагу в даному випадку необхідно приділити тому факту, що законодавцем встановлено такий імператив – за наявності хоча б однієї із наведених умов речовий доказ повертається власнику (законному володільцю) або передається йому на відповідальне зберігання (тобто, фактично передбачено

автоматичну дію). Проте, на практиці вказана норма процесуального закону не діє, оскільки власники (законні володільці) не лише не отримують у користування вилучене майно, а й вимушені особисто (інколи навіть неодноразово) звертатися до слідчих органів, органів прокуратури та суду з метою передачі їх майна на відповідальне зберігання. Така процедурна прогалина становить надмірний індивідуальний тягар для власників (законних володільців) майна, що визнано речовим доказом у кримінальному провадженні, що є неприпустимим порушенням їх конституційного права, регламентованого ст. 41 Конституції України – кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю [42]. У зв'язку із викладеним, вважаємо за необхідне проаналізувати з правової точки зору, за яких умов речові докази, справді, мають бути передані на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) та чому законодавчий припис не виконується в практичній процесуальній діяльності.

Першим критерієм, що підлягає встановленню, є наявність чи відсутність на речовому доказі слідів кримінального правопорушення. В науці під слідами кримінального правопорушення розуміють будь-які зміни навколишнього середовища, що прямо чи опосередковано пов'язані із вчинення кримінального правопорушення (проступку або злочину) та своїм видом утворюють матеріальні та ідеальні відображення відповідної події. З точки зору криміналістики, у широкому розумінні, сліди це – різні матеріальні наслідки, події, зміни об'єкта та речової обстановки, що виникли у зв'язку з підготовкою, вчиненням і приховуванням кримінального правопорушення. Слідами у цьому сенсі будуть зміни обстановки, що виникли у результаті злочинного діяння (поява нових предметів, зникнення наявних раніше, зміна місця розташування різних об'єктів); частини зруйнованих предметів (уламки ножа, скалки фари); залишки будь-яких предметів, речей або субстанції (плями речовин, сліди крові, виділення організмів); контактні сліди (рук, взуття, знарядь злочину); сліди-предмети (вузли, замки, пломби, недопалки) тощо.

Під слідами у вузькому розумінні слова розуміють сліди-відображення, що утворюються при безпосередньому контакті (взаємодії) принаймні двох об'єктів, і

представляють собою матеріально фіксоване відображення на одному об'єкті зовнішньої будови іншого об'єкта (наприклад, сліди знарядь злomu, ніг, взуття, рук, транспортних засобів і т. ін.) [161]. Таким чином, є очевидним, що зазначаючи про відсутність на речовому доказі слідів кримінального правопорушення як на умову для повернення майна власнику, законодавець мав намір відмежувати вилучені в ході здійснення досудового розслідування об'єкти – на ті, що становлять безпосередній інтерес для здійснення подальшого досудового слідства (наприклад, для проведення судових експертиз – у випадку, якщо речовим доказом є транспортний засіб, який зазнав механічних пошкоджень у ДТП), та ті, що такого інтересу не становлять (коли для кримінального провадження значення має лише факт наявності такого доказу – наприклад, речовий доказ, який не був безпосереднім знаряддям, як-от зерно, що транспортувалось у вантажівках, які зіткнулися у ДТП).

Такою ж позицією керуються й слідчі судді судів загальної юрисдикції під час вирішення питання про передачу на відповідальне зберігання вилученого майна власнику. Зокрема, в ухвалі Харківського районного суду Харківської області від 18.12.2024 р. у справі № 635/12780/24 вказано: «власник майна та його захисник-адвокат в судовому засіданні просили відмовити у задоволенні клопотання прокурора, зазначили, що ОСОБА_4 не має жодного відношення до кримінального провадження. Він не є посадовою особою КП «Пятигірське», а майно вилучене в його помешканні під час обшуку не є доказом у кримінальному провадженні. Грошові кошти, які були вилучені під час обшуку і на які прокурор просить накласти арешт були взяті у борг. Майно, вилучено під час обшуку, зокрема телефон та ноутбук, не є знаряддям скоєння злочину та не зберегли на собі його сліди та не містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій» [162].

Урахувавши вказане, слідчий суддя вважав необхідним зобов'язати слідчого, який здійснює досудове розслідування у вказаному кримінальному провадженні, в строк не пізніше двох місяців за участі спеціаліста зняти інформацію з майна, необхідному для досягнення мети кримінального

провадження та виготовлення копій даних, які містяться на носіях та можуть бути використані як докази у даному кримінальному провадженні, для долучення до матеріалів кримінального провадження за ознаками ч. 4 ст. 190 КК України, після чого передати вказане майно на відповідальне зберігання власнику майна. Таким чином, у вказаний спосіб слідчий суддя фактично забезпечив дотримання розумного балансу прав учасника кримінального провадження цілям досудового розслідування.

Другим критерієм, що підлягає встановленню, є об'єктивна неможливість для органів дізнання, слідства, суду чи інших підприємств, установ та організацій без зайвих труднощів здійснювати зберігання речового доказу через його громіздкість або з інших причин. Поняття «громіздкості» згідно із тлумаченням, наданим у Словнику української мови, визначається як той, який займає багато місця, дуже великий, важкий [26]. Указаний критерій є досить суб'єктивним, адже поняття «громіздкості» речового доказу може встановлюватися виключно із точки зору наявності відповідних місць для його зберігання (наприклад, щодо таких речових доказів як транспортні засоби, партії сільськогосподарської продукції, велика побутова техніка, домашня худоба тощо).

Так, в ухвалі Центрального районного суду м. Миколаєва від 16.12.2024 р. у справі № 490/10733/24 Суд зазначив, що «як було встановлено, урожай сої в кількості 1390 тон на даний час знаходиться на зберіганні ТОВ «Олам Білоцерківський елеватор». Відповідно до листів даного підприємства елеватор з 21.12.2024 р. припиняє свою діяльність, у зв'язку з цим не матиме технічної можливості здійснювати належні умови зберігання вказаного урожаю сої. Враховуючи встановлені вище обставини, беручи до уваги, позицію прокурора, який також просив змінити місце зберігання майна, а також беручи до уваги, що витрати щодо відвантаження, перевезення та зберігання урожаю покладаються за його згодою на ТОВ «АВАЛОН ТЛД», суд приходить до висновку про необхідність зміни місця зберігання урожаю сої у кількості 1390 тон, передавши його на відповідальне зберігання ТОВ «АГРОТРЕЙД-2000» [163].

В той же час, в іншій справі, за ухвалою Хорольського районного суду Полтавської області від 11.10.2024 р. у справі № 548/1941/24 Суд вказав, що «ініціатор клопотання не надав переконливих доказів на підтвердження факту неможливості зберігання урожаю зерна сої без зайвих труднощів. Також не надав докази суми витрат по забезпеченню спеціальних умов зберігання урожаю зерна сої, що позбавляє можливості визначити співмірність вказаних витрат з вартістю вилученого урожаю зерна сої. На час розгляду клопотання, органом досудового розслідування достеменно не встановлено, кому саме належить урожай зерна сої. Через невстановлення власника урожаю зерна сої залишаються не з'ясованими питання щодо згоди власника урожаю зерна сої на проведення реалізації цих речових доказів. За рішенням слідчого судді можлива передача підприємству для реалізації речових доказів лише за відсутності згоди власника. Враховуючи зазначені норми законодавства, слідчий суддя вважає, що стороною обвинувачення жодним чином не доведено той факт, що речові докази урожай зерна сої не містять слідів кримінального правопорушення, що його зберігання через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання не співмірні з їх вартістю. З огляду на викладене Суд прийшов до висновку, що підстави для надання дозволу на реалізацію речових доказів, а саме: урожай зерна сої - не доведені, а тому у клопотанні необхідно відмовити» [164].

Отже, відсутність місця для зберігання великогабаритних предметів, великих партій товару, які визнані речовими доказами, у зв'язку з їх громіздкістю є достатньою правовою підставою для повернення або передачі на відповідальне зберігання такого майна власнику (законному володільцю) у кримінальному провадженні.

Третім критерієм, який підлягає встановленню, є не співмірність витрат по забезпеченню спеціальних умов зберігання речового доказу із вартістю такого майна. Відповідно до пункту 13 Інструкції усі витрати, які пов'язані із зберіганням речових доказів, покладаються на орган, який здійснює їх зберігання – тобто, органи дізнання, досудового слідства та суду [151]. У випадку, коли майно

передається на зберігання в інші установи, підприємства, організації як таке, що потребує спеціальних умов зберігання, такі витрати покриваються за рахунок держави. Втім, законодавцем не визначено, яким саме чином держава здійснює покриття таких витрат та коли саме такі витрати компенсуються, у зв'язку з чим для таких суб'єктів зобов'язання зберігати речові докази може стати надмірним тягарем, яке не лише може загрожувати їх нормальній господарській діяльності, а й призвести до пошкодження, втрати, знищення речового доказу (наприклад, псування сільськогосподарської продукції у разі недотримання умов її утримання).

Четвертим критерієм, який підлягає встановленню, є швидке псування майна, яке визнано речовим доказом, у зв'язку з чим його тривале зберігання без шкоди такому майну є неможливим. До такого майна, зазвичай, належить: сільськогосподарська продукція (пшениця, горох, соя тощо), готова продукція, товари рослинного й тваринного походження, інше майно, яке має біологічне походження. У зв'язку з цим, визнаючи таке майно речовим доказом у кримінальному провадженні, сторона такого провадження, зокрема, слідчий, дізнавач, прокурор, мають враховувати особливості його зберігання з метою запобігання завданню шкоди такому майну та відповідно шкоди подальшому розслідуванню.

Так, в ухвалі слідчого судді Вінницького міського суду Вінницької області від 21.12.2022р. у справі № 127/28928/22 Суд зазначив, що «оскільки зерно кукурудзи є різновидом продукції, яка без належного зберігання піддається швидкому псуванню та втраті своїх якостей, а також беручи до уваги те, що сам урожай хоч і визнаний дізнавачем речовим доказом, однак не містить слідів кримінального правопорушення та взагалі не може бути ідентифікованим в загальній масі зібраного підприємством урожаю, таке зерно підлягає поверненню власнику (законному володільцю). На думку слідчого судді таке повернення майна власнику можливо без шкоди для кримінального провадження» [165]. В ухвалі слідчого судді Октябрського районного суду міста Полтави від 24.04.2024р. у справі № 554/1547/24 Суд звернув увагу, що «так як арештоване майно піддається

псуванню, оскільки зберігається в неналежних умовах, суд приходить до висновку про задоволення клопотання та визначення місця зберігання пшениці» [166].

Таким чином, з метою збереження вилученого майна, яке є речовим доказом та потребує спеціальних умов зберігання, та недопущення порушення прав власників (законних володільців) такого майна внаслідок допущення його швидкого псування, законодавцем і було передбачено неможливість, а навіть імператив (правило) – якщо речові докази піддаються швидкому псуванню, що унеможлиблює їх тривале зберігання без шкоди такому майну, то вони повертаються власнику або передаються йому на відповідальне зберігання. Однак, попри наявність описаних вище критеріїв, за наявності яких речові докази апріорі мають бути передані на відповідальне зберігання їх законним володільцям, нині власники такого майна з метою збереження його фізичних характеристик вимушені самостійно шукати варіанти з його передачі на відповідальне зберігання, що у зв'язку із законодавчою неврегульованістю здебільшого не є виправданим.

Суб'єкти ініціювання передачі майна на відповідальне зберігання. Можливість використання конструкції передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) зумовлює необхідність нормативного визначення кола суб'єктів, які відповідно до кримінального процесуального закону наділяються такими повноваженнями. Втім, станом на сьогодні КПК України чітко не визначає, хто саме є суб'єктом ініціювання передачі майна на відповідальне зберігання, а лише презюмує, що за наявності певних правових підстав (умов) речовий доказ повертається своєму власнику (законному володільцю) або передається останньому на відповідальне зберігання, якщо такі дії можливі без шкоди для кримінального провадження.

Логічно припустити, що передбачаючи можливість повернення майна власнику чи його передачі на відповідальне зберігання, законодавець фактично уповноважив суб'єктів досудового слідства на вчинення відповідних дій. КПК України встановлює, що до таких суб'єктів, зазвичай, відносять слідчого, адже саме він наділений процесуальною правосуб'єктністю приймати рішення по суті розслідування.

Так, в першу чергу, відповідальність за законність та своєчасність проведення будь-яких процесуальних дій, несе слідчий, який здійснює розслідування кримінального провадження. Частина 2 ст. 40 КПК України наділяє слідчого широкими повноваженнями щодо прийняття процесуальних рішень, до яких, зокрема, належить і передача речових доказів на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) в порядку ч. 6 ст. 100 КПК України. У разі прийняття слідчим рішення про передачу майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю), останній має оформити таку процесуальну дію відповідною постановою, вимоги до якої визначені ст. 110 КПК України [28]. Таким чином, аналіз чинного КПК України свідчить, що з боку сторони обвинувачення основним суб'єктом ініціювання передачі майна на відповідальне зберігання може бути слідчий, як такий, що уповноважений на прийняття будь-яких процесуальних рішень в процесі здійснення досудового розслідування.

При цьому, судова практика свідчить, що слідчий не лише уповноважений самостійно приймати рішення з приводу передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю), а й іноді сам ініціює розгляд вказаного питання перед слідчим суддею. Зокрема, це вбачається з ухвал слідчого судді Липовецького районного суду Броуган у справі № 136/2172/21 від 24.11.2021 р. та слідчого судді Біляївського районного суду Одеської області від 23.08.2022 р. у справі № 496/3569/22 [167][168]. Проте в більшості випадків такі клопотання залишалися без розгляду, про що детально викладено нижче.

У той же час, актуальна судова практика показує, що не лише сторона обвинувачення, а й інші учасники кримінального провадження останнім часом лобіюють своє право на ініціювання передачі майна на відповідальне зберігання в порядку ч. 6 ст. 100 КПК України. Зокрема, це стосується самих власників вилученого майна або законних володільців (будь-які фізичні та юридичні особи), які не завжди визнані потерпілими у відповідному кримінальному провадженні. Так, згідно із ухвалою слідчого судді Київського районного суду міста Полтави від 07.09.2023 р. у справі № 552/3776/23 ініціатором передачі автомобіля на відповідальне зберігання був власник авто – у зв'язку з тим, що автомобіль

зберігається на відкритому майданчику, де на нього діють зовнішні фактори такі як дощ, град та сонце, все це негативно впливає на технічний стан автомобіля [152]. В іншій справі, розгляд якої здійснював слідчий суддя Полтавського районного суду Полтавської області, ініціатором передачі майна, а саме автомобіля, був представник власника майна у зв'язку з тим, що транспортний засіб тривалий час зберігається на відкритому майданчику, що поступово погіршує його стан (ухвала від 27.02.2024 р. у справі № 545/3647/23) [153].

У справі № 297/4775/24 слідчий суддя Берегівського районного суду Закарпатської області за клопотанням власника транспортного засобу, який було вилучено та визнано речовим доказом у кримінальному провадженні, дійшов такого висновку: «враховуючи наслідки арешту майна для його власника, розумність та співрозмірність обмеження права власності (володіння) завданням кримінального провадження, той факт, що в даний час відсутня загроза зміни або знищення транспортного засобу, його окремих складових частин, втрати слідової інформації, а також керуючись принципом змагальності кримінального провадження відносно подання до суду доказів своєї правової позиції, слідчий суддя вважає можливим передати транспортний засіб на зберігання власнику майна» (ухвала від 26.12.2024 р.) [169].

Ініціатором передачі транспортного засобу на відповідальне зберігання власнику майна у зв'язку із обґрунтованими загрозами знищення майна в результаті масових обстрілів регіону був власник майна та водночас обвинувачений у справі № 182/7518/24. В рамках даної справи слідчий суддя Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області в ухвалі від 25.12.2024 р. відмітив таке: «враховуючи, що у клопотанні заявник фактично не просить скасувати арешт, який був накладений слідчим суддею, зокрема він не ставить вимогу про скасування заборони користування та розпорядження будь-яким чином автомобілем, власником якого він є, а фактично ставить вимогу про передачу автомобіля на зберігання власнику, для забезпечення його технічного стану, й така необхідність зумовлена тим, що автомобіль зберігається на території Нікопольського РУП ГУНП в Дніпропетровській області, який знаходиться під

постійними обстрілами, й це може призвести до погіршення технічного стану автомобіля або його знищення; а також те, що у кримінальному провадженні автомобіль був оглянутий, проведено огляд місця ДТП, крім того проведена комплексна судова автотехнічна експертиза, а також судова автотехнічна експертиза з дослідження технічного стану автомобіля, інших експертиз наразі не призначено – слідчий суддя вважає наявними підстави для задоволення клопотання про зміну визначення місця зберігання речового доказу» [170].

Ситуації, в яких власники (законні володільці) майна, що було вилучене та визнане речовим доказом у кримінальному провадженні, вимушені самотійно звертатися чи до органу досудового слідства, чи до суду з метою ухвалення рішення про передачу майна на відповідальне зберігання, стають дедалі частішими, адже умови зберігання їх майна в більшості випадків не відповідають законодавчо встановленим нормам, що призводить не лише до масового псування (знищення, втрати) майна, а й має наслідком ініціювання постраждалими подальших судових спорів щодо відшкодування завданої їх майну шкоди. З огляду на це, необхідність у конкретизації кола суб'єктів, які мають право або уповноважені на передачу майна на відповідальне зберігання в порядку п. 6 ст. 100 КПК України є суспільною необхідністю, яка гарантуватиме дотримання принципу непорушності права власності учасників кримінального провадження та сприятиме усуненню правової невизначеності в ході здійснення досудового слідства.

Суб'єкти, уповноважені на вирішення питання про передачу майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю). Як досліджувалось вище, КПК України не конкретизує, які саме суб'єкти здійснення кримінального провадження уповноважені приймати рішення про передачу майна на відповідальне зберігання в порядку ч. 6 ст. 100 КПК України, однак, з огляду на загальні положення кримінального процесуального законодавства такою особою, в першу чергу, є слідчий. В даному випадку, звертаючись із клопотанням (заявою) про передачу майна на відповідальне зберігання, власники (законні володільці) мають два альтернативні шляхи: звернутися до слідчого або звернутися до слідчого судді (суду) в залежності від стадії кримінального провадження. Варіативність

звернення зумовлена, в першу чергу, законодавчою невизначеністю порядку передачі майна на відповідальне зберігання у зв'язку з чим власники (законні володільці) на власний розсуд обирають способи захисту свого права власності.

Досудовий порядок звернення із клопотанням (заявою) про передачу майна на відповідальне зберігання складається з таких етапів: звернення власника (законного володільця) майна із відповідним клопотанням до слідчого; прийняття слідчим рішення про передачу або про відмову у передачі майна на відповідальне зберігання. На перший погляд, такий спосіб захисту права власності у кримінальному провадженні є простим та швидким, однак на практиці практично всі учасники кримінального провадження стикаються з рядом проблем: затягування строків із прийняттям процесуального рішення; ненадання відповіді на подане клопотання (заяву); безпідставна чи необґрунтована відмова у задоволенні клопотання (заяви) тощо. Причиною цього є відсутність прямої відповідальності за вчинення вказаних дій, адже чинний КПК України не конкретизує в ст. 40, КПК України таких повноважень, як передача майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю), що є правовою прогалиною, яка потребує законодавчого врегулювання.

Разом з тим, в практичній діяльності існують випадки, коли ініціатива передати арештоване майно на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) може виходити безпосередньо від слідчого, який здійснює досудове розслідування. У зв'язку з цим, на нашу думку, покладання повноважень із вирішення питання про передачу майна на відповідальне зберігання самим слідчим є недоцільним, адже в такому випадку відсутній механізм контролю за доцільністю та законністю прийнятого рішення, що в окремих випадках може призвести до необґрунтованого порушення прав власників (наприклад, коли арештоване майно було передане на зберігання третій особі всупереч волі власника або за обставин, що допускають порушення його прав). Зважаючи на це, з метою досягнення завдань кримінального процесу, є необхідним встановлення додаткового контрольного механізму за вчиненими слідчим процесуальними діями - зокрема, у вигляді покладання повноважень із прийняття рішення про передачу майна на

відповідальне зберігання на іншу особу: керівника органу досудового розслідування або прокурора.

З метою визначення належної для виконання таких повноважень особи, нами проведено порівняльну роботу між такими категоріями як: «повноваження» та «відання процесом і матеріалами провадження». Так, при прийнятті рішення про покладання таких повноважень саме на керівника органу досудового розслідування до уваги були взяті такі обставини:

- керівник органу досудового розслідування відповідає за організацію та контроль за проведенням досудового розслідування;
- керівник органу досудового розслідування, незважаючи на не прийняття ним безпосередньої участі у слідчих (розшукових) діях, має у віданні всю необхідну та актуальну інформацію про хід кримінального провадження;
- керівник органу досудового розслідування не є відповідальним за формування обвинувачення, а є проміжною ланкою між виконавцями (слідчими) та контролюючими суб'єктами (прокурорами), а відтак не має інтересу у визначенні подальшої правової кваліфікації злочину.

На противагу таким обставинам, саме прокурор виконує функцію процесуального керівництва; прокурор на даному етапі має у віданні менше актуальної інформації по кримінальному провадженню; прокурор відповідає за формування та обґрунтування обвинувачення (а отже, є більш зацікавленим у покладанні вини на особу, відносно якої здійснюється досудове розслідування).

У зв'язку з цим, вважаємо, що з метою дотримання принципів прозорості, незалежності та об'єктивності, забезпечення балансу між ініціативою розслідування та необхідним рівнем контролю, саме керівник органу досудового розслідування є тією особою, що має приймати рішення про передачу майна на відповідальне зберігання на іншу особу.

Вказане доповнення відповідатиме вже передбаченим в КПК України повноваженням керівника органу досудового розслідування, визначених п. 5-7 ч. 2 ст. 39 КПК України. Зокрема, керівник органу досудового розслідування

уповноважений погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій, продовжувати строк їх проведення; здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого; а також здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України [28]. У зв'язку з цим, на нашу думку, конкретизація повноважень керівника органу досудового розслідування в частині можливості приймати рішення про передачу майна на відповідальне зберігання, ініціатива щодо прийняття якого виходила безпосередньо від слідчого, не нагромаджуватиме роботу слідчих органів, а лише сприятиме адаптації загально визначених повноважень у реалії практичної діяльності.

На противагу досудовому порядку звернення, власники (законні володільці) вилученого майна обирають судовий порядок вирішення питань, адже ст. 55 Конституції України гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [42]. Подібні положення встановлені й у ст. 21 КПК України, якою регламентовано доступ особи до правосуддя – кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону [28].

Як свідчить остання судова практика, судовий порядок вирішення питання про передачу майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) наразі є найбільш розповсюдженою формою звернення. Правовою підставою звернення заявники найчастіше обирають ч.1, 2, 6 ст. 22 КПК України, відповідно до якої кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом. Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для

реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Задовольняючи клопотання про передачу майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) слідчі судді, зокрема, керуються такими доводами:

- передача автомобіля на відповідальне зберігання із збереженням заборони на розпорядження ним в будь-який спосіб, не призведе до втрати речового доказу та буде сприяти його збереженню в належному стані. Одночасно таке пом'якшення арешту буде забезпечувати справедливу рівновагу між, з одного боку, суспільним інтересом та правомірною метою, а з іншого боку вимогами охорони фундаментальних прав заявника, як власника майна (ухвала слідчого судді Заводського районного суду міста Миколаєва від 25.12.2024р. у справі № 487/9315/23 [171];
- оскільки тимчасово вилучений автомобіль за змістом висунутого звинувачення використовувався обвинуваченим як знаряддя вчинення злочину і такі дії викриті органом досудового розслідування, кримінальне провадження перебуває на розгляді в суді, а сторона обвинувачення не довела ризики подальшого використання автомобіля як можливого знаряддя вчинення кримінальних правопорушень, відповідно відпали підстави для обмеження його власника у користуванні своїм майном (ухвала Іванківського районного суду Київської області від 23.12.2024 р. у справі № 366/2028/24 [172];
- транспортний засіб оглянуто, проте мотоцикл зберігається на спеціальному майданчику для тимчасово затриманих транспортних засобів під відкритим небом, що призводить до його руйнації у зв'язку з чим слідчий суддя дійшов висновку про необхідність змінити місце зберігання арештованого майна та передати на відповідальне зберігання даного транспортного засобу фактичному володільцю

(ухвала слідчого судді Рівненського міського суду Рівненської області від 29.10.2024 р. у справі № 569/16774/24 [173];

- так як транспортний засіб перебуває на території відділу поліції понад 11 місяців, а отже сліди вчинення кримінального правопорушення, які можуть на ньому міститися, мають бути зафіксовані органом досудового розслідування. Крім цього, так як заявник не є підозрюваним у кримінальному провадженні, то слідчий суддя вважає за можливе передачу автомобіля його законному користувачу (ухвала слідчого судді Кобеляцького районного суду Полтавської області від 23.10.2024 р. у справі № 532/2495/23) [174] тощо.

Таким чином, за наявності обґрунтованих підстав (загроза знищення, псування речових доказів, необхідність дотримання співмірності обмеження права власності тощо) слідчі судді (суд на етапі здійснення судового провадження) приймають рішення про передачу майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю).

Проте не всі слідчі судді (суд) переконані, що вказані вище положення КПК України наділяють їх повноваженнями на прийняття рішень у кримінальному провадженні, зокрема, відносно питання про передачу майна (речових доказів) на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) в порядку ч. 6 ст. 100 КПК України. Так, в ухвалі слідчого судді Біляївського районного суду Одеської області від 01.09.2022р. у справі № 496/3569/22 слідчий суддя зазначив: «враховуючи, що нормами КПК не передбачено вирішення слідчим суддею питання щодо передачу майна на відповідальне зберігання власнику майна, а слідчий, який подав клопотання, просить застосувати заборону відчуження, користування та розпорядження до вилученого рапсу, з метою запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі, відчуження, слідчий суддя вважає за необхідне відмовити у даній частині клопотання» [175].

В іншій справі № 136/2172/21 слідчий суддя, залишаючи без розгляду клопотання слідчого про передачу майна на відповідальне зберігання власнику, в

ухвалі Липовецького районного суду Вінницької області від 24.11.2021 р. дійшов таких висновків: «зазначене майно хоча й визнано речовим доказом, однак у випадку відповідності такого майна критеріям, передбаченим п. 1 ч. 6 ст. 100 КПК України, саме слідчий має право вирішити питання про його передачу на відповідальне зберігання власнику, що не входить до компетенції слідчого судді. Отже, слідчий суддя зазначає, що передача на відповідальне зберігання речового доказу у кримінальному провадженні є компетенцією саме слідчого, а не слідчого судді, тому клопотання слід залишити без розгляду» [167].

В ухвалі слідчого судді Мостиського районного суду Львівської області від 20.12.2024 р. у справі № 448/2275/24 також досліджувалось питання компетенції слідчого судді під час вирішення питання про передачу речових доказів на відповідальне зберігання власнику у кримінальному провадженні, подане з ініціативи дізнавача. В результаті слідчий суддя дійшов таких висновків: «нормами КПК України не передбачено повноважень слідчого судді визначати місце зберігання речових доказів, на які накладено арешт.

Відповідно до ч. 3 ст. 26 КПК України, слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішують лише ті питання, що віднесені на їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень цим кодексом. Так, порядком зберігання речових доказів... не передбачено, що під час досудового розслідування місце зберігання речового доказу визначається рішенням слідчого судді. Із зазначеного можна зробити висновок, що під час досудового розслідування зберігання речових доказів, наданих стороні обвинувачення, покладається на зазначену сторону. При цьому, ч. 7 ст. 100 КПК України визначено, що слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається з відповідним клопотанням до слідчого судді місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, або до суду під час судового провадження, для вирішення питання про знищення речового доказу, його передання для реалізації чи технологічної переробки. Отже, діючим законодавством не передбачено звернення слідчого (дізнавача) чи прокурора до слідчого судді з клопотанням про визначення (зміну)

місця зберігання речового доказу, а також покладення рішенням слідчого судді відповідальності за зберігання речових доказів.

Слідчий суддя звертає увагу, що положення КПК України та Порядку зберігання речових доказів, саме на сторону кримінального провадження, якій надані речові докази, покладено під час досудового розслідування обов'язок організувати належне збереження таких речових доказів та забезпечити їх схоронність. Виходячи з наведеного, вирішення питання про місце зберігання речових доказів не входить до компетенції слідчого судді, всі питання щодо зберігання речових доказів під час досудового розслідування мають прийматися стороною обвинувачення з урахуванням норм законодавства» [176].

Подібних висновків дійшов і слідчий суддя Самарського районного суду міста Дніпропетровська в ухвалі від 19.11.2024 р. у справі № 206/5715/24, зазначивши, що «діючим законодавством не передбачено звернення слідчого (дізнавача) чи прокурора до слідчого судді з клопотанням про визначення (зміну) місця зберігання речового доказу, а також покладення рішенням слідчого судді відповідальності за зберігання речових доказів» [177].

Таким чином, з наведеного можна дійти обґрунтованого висновку, що у зв'язку з відсутністю чітко визначеного порядку звернення із клопотанням (заявою) про передачу майна на відповідальне зберігання та переліку суб'єктів, які уповноважені приймати відповідні рішення, наразі власники (законні володільці) вилученого майна здійснюють захист своїх прав, фактично покладаючись лише на власне везіння, оскільки ймовірність прийняття рішення слідчим чи навіть за ухвалою слідчого судді через брак нормативного регулювання ставиться під об'єктивний сумнів. Проте така ситуація не може існувати у правовому суспільстві, де захист конвенційних прав та законних інтересів учасників кримінального провадження має бути пріоритетом як для органів слідства, так і для суду.

У зв'язку з цим, на нашу думку, найбільш оптимальним в даному випадку варіантом є виключне покладання таких повноважень саме на слідчого, адже прийняття рішення про передачу арештованого майна на відповідальне зберігання власнику є процесуальною дією. І лише в разі обґрунтованої відмови дізнавача,

слідчого у передачі майна власнику, останній матиме можливість оскаржувати такі дії в порядку ст. 303 КПК України.

Суб'єкти, яким майно передається на відповідальне зберігання. Вже неодноразово згадана ч. 6 ст. 100 КПК України чітко конкретизує суб'єктів, яким речові докази можуть бути передані на відповідальне зберігання – власник або законний володілець майна.

За загальноприйнятим визначенням, власником майна є особа, яка має право власності (тобто, право володіння, користування та розпорядження майном). Відповідно до ч. 1 ст. 318 ЦК України суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин. До інших учасників цивільних відносин чинне законодавство України включає будь-яких фізичних та юридичних осіб, а також державу Україна, Автономну Республіку Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. ЦК України встановлює, що право власності вказані вище суб'єкти набувають на підставах, що не заборонені законом, зокрема, із правочинів (такі як купівля-продаж, дарування, набуття майна у спадщину тощо) [64].

Разом з цим, власник майна має право на передачу частини правомочностей власника іншій особі – законному володільцю. Юридична література визначає, що право володіння – це право фактичного, фізичного та господарського впливу на річ (майно). Розрізняють володіння законне (тобто таке, що ґрунтується на вимогах чинного законодавства України) та незаконне, яке, в свою чергу, поділяється на добросовісне і недобросовісне. Законне володіння являє собою володіння, яке ґрунтується на правовідносинах, які мають правові підстави, як-от купівля-продаж, дарування, оренда (найм), прокат тощо. Головна відмінність між власником та законним володільцем майна полягає в тому, що власник на ряду із правомочністю володіння завжди має право користування і розпорядження майном, а законний володілець може здійснювати такі правомочності виключно за попередньої згоди власника майна.

Незаконним володінням називають володіння, яке здійснюється без належних правових підстав. У теорії права, як вже вказувалось вище, розрізняють

добросовісне незаконне володіння та недобросовісне незаконне володіння. Так, під добросовісним незаконним володінням розуміють такий тип володіння, коли особа, яка володіє майном без належних правових підстав, не знала і не повинна була знати про його незаконність. Прикладом добросовісного незаконного володіння є придбання у магазині чи на ринку речі (як-от, годинник), який, як з'ясувалось пізніше, був викрадений у попереднього власника.

На противагу добросовісному існує й недобросовісне незаконне володіння майном, суть якого полягає в тому, що особа, як володіє певним майном, знає або повинна була знати про незаконність свого володіння. Прикладом недобросовісного незаконного володіння є ситуація, коли особа знайшла певну річ (наприклад, той самий годинник) і не повідомила компетентні органи про таку знахідку, а, діючи з корисливою метою, присвоїла її собі.

Під час здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень слідчі вдаються до застосування заходів забезпечення кримінального провадження з метою досягнення його дієвості. Найбільш розповсюдженими заходами забезпечення у кримінальному процесі вважаються тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна та арешт майна. Вказані заходи невід'ємним чином пов'язані із процедурою вилучення майна, а отже, для їх застосування органам досудового слідства необхідно достеменно встановити особу власника та законного володільця (якщо такий є) та його правовий зв'язок із вилученим майном.

Сьогодні стати власником нерухомості, земельної ділянки чи рухомої речі може кожна фізична та юридична особа. Для цього необхідно набути право власності на відповідний об'єкт. Підставами набуття права власності на об'єкт є: правочин (наприклад, укладення договору купівлі-продажу, дарування, прийняття спадщини, оформлення документів на нове будівництво тощо), рішення суду (наприклад, визнання права власності на безхазяйну річ) та закон (наприклад, рішення органу місцевого самоврядування про надання у власність особи земельної ділянки). Відомості про право власності особи на об'єкти нерухомого майна, земельні ділянки, транспортні засоби тощо, набуті у вказаний вище спосіб,

вносяться до відповідних державних реєстрів, витяг з яких є достатнім підтвердженням правового зв'язку особи власника (законного володільця) із майном. До таких реєстрів належать: Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, Державний земельний кадастр, Єдиний державний реєстр транспортних засобів тощо. Саме в такий спосіб органи дізнання та досудового слідства мають можливість встановлювати належність вилученого (арештованого) майна його власнику з метою проведення подальших слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у кримінальному провадженні.

Тож, враховуючи положення ч. 6 ст. 100 КПК України, логічно припустити, що документального підтвердження приналежності речового доказу певній особі має бути достатньо для передачі такого майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю), якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження. Проте, в практиці існують випадки, коли особа власника майна та потерпілого у кримінальному провадженні не співпадає у зв'язку з чим власник майна, який не є учасником відповідного кримінального провадження, позбавляється процесуальної здатності брати участь у вирішенні питання щодо подальшої долі його майна. Так, відповідно до ч. 2 ст. 172 КПК України клопотання слідчого, прокурора, цивільного позивача про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна [28]. Тобто, вказана норма процесуального закону допускає випадки неповідомлення власника (законного володільця майна) ні про здійснення кримінального провадження, ні про накладення арешту на їх майно, що призводить до невинновданого втручання у право власності останніх.

Звичайно, для дотримання балансу між втручанням органів досудового розслідування в право власності особи під час здійснення досудового розслідування кримінального провадження та конвенційним правом особи на мирне володіння своїм майном законодавцем було передбачено у КПК України ряд

інструментів для здійснення захисту права власності у кримінальному провадженні – скасування арешту майна, якщо така особа доведе, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано. Однак, в дійсності з огляду на актуальну судову практику застосування вказаного інструменту захисту права власності працює лише у трьох з десяти випадках, що свідчить про його недієвість. Найкращим способом вирішення даної проблеми є обов'язковість повідомлення власників майна про здійснення відносно їх власності будь-яких процесуальних дій (в тому числі накладення арешту) у кримінальному провадженні. Адже лише участь особи під час вирішення питання про його подальшу долю як речового доказу дозволить попередити наступні порушення у збереженні його схоронності.

Проте, якщо арешт на майно все ж таки був накладений без згоди його власника (законного володільця), а у скасуванні арешту в порядку ст. 174 КПК України такій особі було відмовлено, то відповідно єдиним можливим способом відновлення свого права власності (зокрема, права користування таким майном) є передбачена в ч. 6 ст. 100 КПК України можливість передачі речового доказу на відповідальне зберігання. Саме тому унормування процедури передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) в рамках конвенційного механізму захисту права власності є актуальним та нагальним питанням кримінального процесу.

Крім того, необхідність встановлення особи власника, законного володільця арештованого майна виникає й тоді, коли об'єктом кримінального посягання було безпосередньо право власності на таке майно. Мова йде про випадки, коли передання майна на відповідальне зберігання може бути частиною схеми злочину, реалізованою з метою узаконення перебування незаконно отриманого майна у особи, яка вчинила таке кримінальне правопорушення, або у її спільників.

Так, ч. 6 ст. 100 КПК України передбачено лише те, що майно може бути передано на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю). В той же час, у випадку коли об'єктом кримінального посягання було безпосередньо право власності на таке майно, надважливим є питання визначення та встановлення

дійсної особи власника (законного володільця) арештованого майна, так як такими особами можуть себе позиціонувати не одна особа.

Наразі така проблема є міжгалузевою та виникає не лише у кримінальному законодавстві. Зокрема, до 15.01.2020р. в ЦПК України існувало положення, що передбачало можливість забезпечення позову шляхом передачі речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам, які не мають інтересу в результаті вирішення спору (п. 7 ч. 1 ст. 150 ЦПК України) [178]. Наявність цього положення надавало змогу правопорушникам в рамках цивільного судочинства узаконювати перебування у них отриманого внаслідок злочинних дій майна, зокрема, шляхом звернення стягнення на нерухоме майно, та як наслідок позбавляло можливості законного власника відновити своє порушене право власності.

У 2019 році в Одеській області під час проведення досудових розслідувань в кримінальних провадженнях за ознаками злочинів, передбачених чч. 2,4 ст. 190, ст. 219, ч. 1 ст. 362 КК України за фактом неправомірного заволодіння майном, а саме мережі АЗС (всього було ініційовано декілька кримінальних проваджень як відносно самих рейдерів так й щодо осіб, задіяних у злочинних схемах (державних реєстраторів, приватних реєстраторів, що супроводжували незаконні державні реєстрації посвідчували завідомо незаконні договори), правопорушники використали передбачену законодавством можливість передання майна на відповідальне зберігання у своїх цілях у досить незвичайний спосіб.

Так, лише через декілька днів після реєстрації в ЄРДР чергового кримінального правопорушення, рейдерами за участі третіх осіб було ініційовано штучний позов фізичної особи до підприємства (фірми-прокладки, задіяній в злочинній схемі) про стягнення заборгованості у розмірі 13 000 000 грн у зв'язку з, начебто, невиконанням договору позики від 22.12.2018 року. До подачі вказаного позову, до Суду було подано заяву про забезпечення позову шляхом накладення арешту на мережу АЗС (будівлі та споруди АЗС, виробничі та невиробничі будівлі, автозаправні станції), що розташовані по Одеській області, та заборони вчинення реєстраційних дій, яка начебто перебувала у власності відповідача по даній справі.

За результатами розгляду вказаної заяви про забезпечення позову до подання позовної заяви, ухвалою Ржищівського міського суду Київської області від 01.03.2019 р. по справі № 374/69/19 накладено арешт на нерухоме майно, яке нібито належить підприємству-прокладці (в дійсності таке майно незаконно захоплено рейдерами), заборонено вчиняти будь-які реєстраційні дії [179]. Окрім того, даною ухвалою вирішено передати на зберігання все арештоване майно третій особі, яка, на думку суду, не має інтересу в результаті вирішення спору (ще одна незрозуміла фірма-прокладка).

Дізнавшись про таке незаконне судове рішення, законний орендар зазначеного вище нерухомого майна 12.04.2019 р. звернувся до Київського апеляційного суду із апеляційною скаргою. Скарга мотивована тим, що дії позивача є зловживанням процесуальними правами, оскільки накладення арешту на нерухоме майно, заборона вчинення реєстраційних дій та передання нерухомого майна на зберігання третій особі носять очевидно штучний характер, направлені виключно на утруднення та унеможливлення законному власнику відновити своє право власності, а також є штучною підставою для фактичного заволодіння нерухомим майном. Так, суддя суду першої інстанції приймаючи очевидно незаконне рішення, не взяв до уваги, що було порушено правила територіальної підсудності, встановлені статтями 27, 152 ЦПК України (в дійсності справа була підсудна Солом'янському районному суду м. Києва); не пересвідчився, чи дійсно між сторонами виник спір та існує реальна загроза невиконання чи утруднення виконання можливого рішення суду про задоволення позову; позивач у своїй заяві про забезпечення позову просив виключно накласти арешт на АЗС та заборонити державним реєстраторам вчиняти будь-які реєстраційні дії щодо АЗС, однак суд першої інстанції вийшов за межі позовних вимог та передала АЗС на зберігання третій особі, яка взагалі не була стороною по справі.

За результатами розгляду даної апеляційної скарги постановою Київського апеляційного суду від 23.07.2019 р. законного орендаря задоволено, ухвалу Ржищівського міського суду Київської області від 01.03.2019 р. скасовано та ухвалено нове рішення про відмову у задоволенні заяви про забезпечення позову

[180]. Так, обґрунтовуючи свій висновок, суд апеляційної інстанції серед іншого зазначив, що судом першої інстанції не надано оцінки доводам заявника щодо передачі нерухомого майна на зберігання третій особі, яке не заявлено позивачем, як учасником даної справи, та не взято до уваги вимоги п. 7 ч. 1 ст. 150 ЦПК України, відповідно до яких суд може вирішити питання щодо передачі речі на зберігання третім особам, якщо ця річ є предметом спору.

Також, постановою Київського апеляційного суду від 25.02.2020 р. (судова справа № 374/82/19) задоволено апеляційну скаргу законного власника нерухомого майна АЗС на рішення Ржищівського міського суду Київської області від 03.04.2019 р. про задоволення позовних вимог фізичної особи до підприємства-прокладки про стягнення заборгованості у розмірі 13 000 000 грн (у зв'язку з визнанням штучних позовних вимог) [181]. Обґрунтовуючи своє рішення суд апеляційної інстанції, зокрема, зазначив, що в результаті задоволення позовних вимог, було порушено права, свободи законного власника будівель АЗС, так як такі позовні вимоги мають мету в порядку виконання судового рішення звернути стягнення на нерухоме майно, що позбавить можливості законного власника відновити своє порушене право власності.

Такі випадки були непоодинокими. В даному випадку, в результаті активних дій законного власника нерухомого майна, постійного контролю за своєю власністю, в т.ч. постійний контроль судових рішень та рішень державних реєстраторів, ініціювання великої кількості кримінальних проваджень щодо всіх осіб, причетних до злочинної схеми (зокрема й державних реєстраторів, приватних нотаріусів, суддів), права та інтереси законного власника були поновлені.

Варто звернути увагу, що в подальшому, Законом України № 460-IX від 15.01.2020 р. було виключено п. 7 ч. 1 ст. 150 ЦПК України, який передбачав можливість забезпечення позову шляхом передачі речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам, які не мають інтересу в результаті вирішення спору. Дані зміни, ймовірно, були здійснені саме з метою уникнення у цивільному законодавстві використання конвенційного механізму захисту права власності як частини схеми злочину.

В той же час, у кримінальному законодавстві й надалі існує така проблема. Наприклад, не поодинокими в судовій практиці є випадки притягнення до кримінальної відповідальності державних реєстраторів за ст. 362 КК України, зокрема у разі здійснення останніми несанкціонованих дій з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації (як-от незаконна зміна власника у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень). Така правова ситуація була предметом судового розгляду у справі № 521/2770/21, де Малиновський районний суд міста Одеси своїм рішенням від 11.11.2022 р. підтвердив, що «належне в дійсний час позивачу на праві власності спірне нерухоме майно вибуло з володіння його колишнього власника – ТОВ «БК «Гіперіон» поза волею останнього шляхом незаконного та безпідставного заволодіння цим майном та незаконної реєстрації права власності на це майно без будь-яких правових підстав за ТОВ «Сіббудінвест» та ТОВ «Нова Будова» (фірми-прокладки для створення видимості низки етапів законної перереєстрації майна), та подальшого його незаконного відчуження на користь Саласіна М.А.» [182].

В даному випадку примітним є той факт, що на етапі досудового розслідування право власності ТОВ «БК «Гіперіон», безпосереднього потерпілого від цього злочину, було поставлено під сумнів, адже внаслідок незаконних дій групи осіб (за участі низки фірм-прокладок, напряду створених для вчинення злочинної схеми щодо заволодіння майном) належне товариству майно вибуло з його законного володіння. Тому, під час передачі арештованого майна на відповідальне зберігання у правоохоронних органів виникає обґрунтоване питання – хто ж є реальним власником майна: ТОВ «БК «Гіперіон», який заявляє про незаконне заволодіння його власністю, чи особа, яка вказана власником такого майна у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень станом на даний момент.

Такі непоодинокі ситуації щодо необхідності встановлення власника (законного володільця) майна вже на початку досудового розслідування в дійсності

призводять до заплутаності працівників правоохоронних органів та слідчих суддів, збільшення часу етапу досудового розслідування, необхідності вчинення додаткових дій для можливості встановлення реального власника (законного володільця) майна, так як зазвичай злочинці формують та реалізують схему злочину протягом тривалого проміжку, в яких задіяна не одна особа та не застосована не одна злочинна схема щодо перереєстрації майна. Тому, при реалізації процедури передачі майна на відповідальне зберігання, з метою усунення саме таких суперечностей, вважаємо, що в кримінальному процесуальному законодавстві необхідні відповідні зміни.

З одного боку, для визначення особи-власника, законного володільця майна в КПК України необхідно конкретизувати, на підставі яких документів чи юридичних фактів така особа може довести свій правовий зв'язок із арештованим майном. Особливого значення таке законодавче вдосконалення набуває в контексті розслідування кримінальних правопорушень, предметом посягання яких є право власності особи. Тобто, з одного боку, було б доречним доповнити ч. 6 ст. 100 КПК України переліком документів чи юридичних фактів, які будуть підтверджувати правовий зв'язок власника (законного володільця) із арештованим у кримінальному провадженні майном.

У той же час, у випадку розслідування кримінальних правопорушень, предметом посягання яких є право власності, вказане також призведе до фактичного «документального поєдинку» між сторонами, так як кожна особа позиціонує себе власником (законним володільцем) майна. При цьому, прийняття слідчим суддею рішення щодо передання на відповідальне зберігання такого майна власнику (законному володільцю), призводить фактично до вирішення спору (встановлення дійсного власника та особи, яка не може бути власником) на етапі досудового розслідування. Вказане, як наслідок, може призвести до порушення конвенційних прав законного власника майна, що явно не відповідає основоположним засадам здійснення кримінального провадження.

У зв'язку з цим, на нашу думку, у кримінальних провадженнях, об'єктом посягання яких є право власності на арештоване майно, доцільно передбачити

можливість передавати арештоване майно на відповідальне зберігання третій особі – так званому професійному зберігачу (наразі таке поняття здебільшого застосовують у цивільному законодавстві) шляхом внесення змін до ч. 6 ст. 100 КПК України. Вважаємо, що вказані зміни сприятимуть належному управлінню речовими доказами і не ставатимуть тягарем для слідства, яке буде вимушене встановлювати дійсну особу власника майна (адже фактично це і буде результатом проведеного розслідування).

В даному випадку, аби не нагромаджувати законодавство й іншими нормативно-правовими актами, термін «професійний зберігач» та відповідну посаду, вважаємо за можливе ввести в положення чинного Закону про АРМА, наділивши його спеціальним статусом, та схожими до вже існуючих у даному Законі правами та обов'язками.

Слід зазначити, що положеннями ст. 12 Закону про АРМА встановлено одразу декілька механізмів контролю за діяльністю Національного агентства, які у випадку включення до нього терміну «професійний зберігач», підлягатимуть застосуванню й до нього, а саме:

- щорічна незалежна зовнішня оцінка діяльності Національного агентства, що проводиться комісією із зовнішнього контролю у складі трьох осіб, призначених Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України;
- проведення щорічного зовнішнього аудиту діяльності Національного агентства;
- громадський контроль, який забезпечується через Громадську раду при Національному агентстві;
- оприлюднення щорічних звітів про свою діяльність [144].

В даному випадку, наведені окремі механізми постійного контролю за діяльністю такого органу фактично повністю виключають можливість реалізації працівниками Національного агентства або третіми особами будь-яких зловживань положеннями законодавства.

Крім того, вважаємо за доцільне встановити, що при передачі майна на відповідальне зберігання саме професійному зберігачу, право власності на яке є предметом посягання у кримінальному провадженні, вартість речового доказу має складати більше 30 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. За умови впровадження таких змін, у правоохоронних органів та слідчого судді на етапі досудового розслідування не виникатиме обов'язку встановлювати власника (законного володільця) майна шляхом надання переваги одним документам над іншими, що також усуне можливість виникнення порушення прав та інтересів законного власника та свідчитиме про дотримання конвенційних прав особи, а отже, відповідатиме міжнародним стандартам захисту права власності.

Таким чином, зважаючи на практику, що вже сформувалась у суспільстві, на процес застосування положень законодавства не лише як способів захисту прав та інтересів осіб, а також й до пристосування та адаптації вказаних положень до схем злочинів, вказане вище свідчить про необхідність удосконалення конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні, зокрема шляхом внесення змін до вітчизняного законодавства.

Строки передачі майна на відповідальне зберігання. Відсутність у КПК України будь-яких строків щодо передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) зумовлює таке негативне для кримінального провадження явище як правова невизначеність. Верховний Суд у своїх рішеннях неодноразово акцентував увагу, що принцип правової визначеності є невід'ємною та органічною складовою принципу верховенства права, без дотримання якого держава не може гарантувати забезпечення конвенційних прав особи на національному рівні. Наприклад, у справі «Щокін проти України» зазначено, що «верховенство права, один з основоположних принципів демократичного суспільства, притаманний усім статтям Конвенції; відсутність в національному законодавстві необхідної чіткості та точності, яка передбачає можливість різного тлумачення, порушує вимогу якості закону, передбачену Конвенцією» [183]. У зв'язку з цим, є всі підстави стверджувати, що допущення у КПК України ситуації правової невизначеності щодо строків передачі майна на відповідальне зберігання

власнику (законному володільцю) має наслідком не лише порушення принципу верховенства права як такого, а й є грубим порушенням конвенційних засад здійснення кримінального провадження, яке позбавляє осіб, право власності яких було обмежено, реальної можливості використання такого правового інструментарію.

Так, ч. 6 ст. 9 КПК України передбачає, що у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, які визначені у ст. 7 КПК України [28]. Тобто, фактично даною нормою законодавець передбачив процесуальну можливість для органів досудового розслідування, суду та інших учасників кримінального провадження встановлювати власне нормативне регулювання питань кримінального провадження, які не визначені у КПК України, виходячи із його загальних засад (верховенство права, законність, доступ до правосуддя обов'язковість судових рішень, розумність строків, гласність тощо). На нашу думку, законодавче упущення в частині строків передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) є саме тим випадком, коли необхідно, виходячи із загальних засад кримінального провадження, чітко унормувати часові рамки вчинення відповідних процесуальних дій.

Пунктом 21 ч. 1 ст. 7 КПК України передбачено, що однією з ключових засад кримінального провадження в Україні є розумність строків. Вона полягає у тому, що під час здійснення кримінального провадження будь-яка процесуальна дія чи рішення мають бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумність строку є доволі оціночним поняттям та вказує лише на те, що встановленого строку має бути об'єктивно достатньо для виконання процесуальної дії чи прийняття відповідного процесуального рішення. Частина 2 ст. 28 КПК України покладає на прокурора, слідчого, суддю та суд обов'язок щодо забезпечення проведення досудового розслідування у розумні строки.

При цьому, ЄСПЛ не визнає жодних конкретних строків, які можна було б вважати розумними або нерозумними. Це питання вирішується в кожній окремій справі з урахуванням усіх особливостей та обставин. Увага звертається, в першу

чергу, на складність справи [184]. Повільність та недодержання строків окремих процесуальних дій чи прийняття рішень як перешкода у здійсненні ефективного розслідування та доступі до правосуддя часто виділяється вченими-процесуалістами, адже така ситуація характерна практично для всіх країн світу.

Аналізуючи положення КПК України на предмет розумності строків обмеження права власності у кримінальному провадженні, вбачається, що для встановлення статусу тимчасово вилученого, арештованого майна у кримінальному провадженні визначають такі строки як «негайно», «не пізніше наступного робочого дня», «протягом двох днів», «не пізніше 48 годин». Тому, вважаємо за доцільне передбачити не більші строки і для передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) – протягом 48 годин з моменту прийняття відповідного рішення керівником органу досудового розслідування або постановлення ухвали слідчим суддею за наслідками розгляду скарги на рішення/дії/бездіяльність слідчого, що пов'язана із неповерненням такого майна власнику. Таке законодавче унормування відповідатиме принципу юридичної визначеності під час здійснення кримінального провадження та сприятиме захисту права власності учасника кримінального провадження від необґрунтованих порушень з боку органів досудового слідства.

Крім того, не менш важливим питанням є визначення строку, впродовж якого учасник кримінального провадження має змогу звернутися із клопотанням про передачу майна на відповідальне зберігання. За аналогією із процедурою скасування арешту майна, що передбачений Главою 17 КПК України, вважаємо, що подібні строки звернення не конкретизуються, а мають поширюватися на увесь період здійснення кримінального провадження – тобто, з моменту обмеження права власності на досудовому слідстві до ухвалення судового рішення, по суті розгляду якого вирішується питання про його подальший процесуальний статус.

Очевидно, що одразу після звернення із клопотанням про передачу майна на відповідальне зберігання власник або законний володільць мають розуміти, впродовж якого строку слідчий прийматиме відповідне рішення (задовольнити клопотання або відмовити). Для цього, варто звернутися до загальних положень

КПК України, а саме ст. 220 КПК України, яка визначає єдиний процесуальний строк для розгляду будь-яких клопотань під час досудового розслідування – не більше трьох днів з моменту подання клопотання. В цьому ж контексті законодавець передбачив, що особа, яка подала клопотання, має бути обов'язково повідомлена про результати його розгляду. З наведеного можна дійти висновку, що клопотання учасників кримінального провадження про передачу майна на відповідальне зберігання мають розглядатися в загальному порядку, тобто за правилами розгляду клопотань, що передбачені ст. 220 КПК України.

У разі відмови слідчого, в задоволенні відповідного клопотання, учаснику кримінального провадження має бути забезпечено право на оскарження такого рішення. Втім, чинний КПК України не визначає таку підставу як відмова у задоволенні клопотання про передачу майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) для загального оскарження в порядку ст. 303 КПК України, що фактично унеможливлює ефективний захист порушених прав. У зв'язку з цим, враховуючи актуальність даної проблеми, масовий характер порушень права власності саме на цьому етапі розслідування, вважаємо, що з метою забезпечення конвенційного права особи на ефективний засіб правового захисту чинну редакцію ч. 1 ст. 303 КПК України необхідно розширити шляхом зазначення в якості підстави для оскарження – рішення слідчого щодо відмови у задоволенні клопотання про передачу майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю). При цьому, таке законодавче розширення не втручатиметься у дискреційність повноважень слідчих органів, а навпаки спонукатиме останніх дотримуватися імперативних приписів кримінального процесуального законодавства шляхом введення в цей механізм обов'язкового судового контролю – фігури слідчого судді, наділеного повноваженнями із забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав і свобод учасників кримінального провадження та інших осіб на досудовому слідстві.

Таким чином, враховуючи викладені вище правові проблеми, наразі актуальним є питання детальної регламентації та нормативного закріплення процедури передачі арештованого майна на відповідальне зберігання власнику, що

сприятиме посиленню захисту конвенційних прав учасників кримінальних процесуальних відносин від неправомірних дій та зловживання з боку органів досудового розслідування, вирішення якого полягає у доповненні КПК України відповідними положеннями.

Тому, з метою усунення зазначених нами прогалин в законодавстві, вважаємо за доцільне внести зміни в положення КПК наступним шляхом:

1. **Доповнити частину першу статті 303 пунктом 12, виклавши його в такій редакції:** *«рішення слідчого про відмову в задоволенні клопотання про передачу майна на відповідальне зберігання, - особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання – власником (законним володільцем), її представником, законним представником чи захисником».*
2. **Доповнити пункт 1 частини шостої статті 100, виклавши його в такій редакції:** *«повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, в порядку визначеному абзацом два частини сьомої цієї статті, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження».*
3. **Доповнити частину сьому статті 100 абзацом два, виклавши його в такій редакції:** *«У випадках ініціювання слідчим питання щодо необхідності передання майна на відповідальне зберігання, передбачене пунктом 1 частини шостої цієї статті, рішення за результатами розгляду такого клопотання приймається керівником органу досудового розслідування. У випадку подання такого клопотання власником (законним володільцем) рішення приймається слідчим. Рішення про передання майна на відповідальне зберігання оформлюється у формі постанови. Передання майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) має бути здійснено протягом 48 годин з моменту прийняття відповідного рішення або постановлення ухвали слідчим суддею (суддею на етапі судового провадження)».*

Таким чином, вважаємо, що дотримання конвенційних прав людини та основоположних свобод має бути пріоритетом кожної правової держави і не лише показово на міжнародно-правовій арені, а й фактично в дії на рівні національних способів захисту порушених прав під час здійснення кримінального провадження. У зв'язку з цим створення єдиного плацдарму для забезпечення розвитку кримінального процесуального права та формування єдиної правозастосовної практики сприятиме формуванню довіри суспільства як до органів досудового розслідування, так і до судової гілки влади в цілому.

2.3.2. Особливості реалізації конвенційного механізму захисту права власності в окремих судових стадіях кримінального провадження

Наступним процесуально важливим та процедурно наповненим елементом кримінального процесу є судовий розгляд, який являє собою сукупність процесуальних дій, вчинюваних судом, стороною обвинувачення та іншими учасниками кримінального провадження з метою вирішення справи по суті на основі зібраних за результатом здійснення досудового розслідування доказів.

Як і на стадії досудового розслідування, в ході реалізації стадії судового провадження право власності учасника кримінального провадження також може зазнавати значних обмежень з боку держави, зокрема, шляхом накладення арешту на майно такої особи в разі наявності процесуальної необхідності у застосуванні вказаного примусового заходу. Відтак, враховуючи ризики допущення невинуватого втручання уповноважених службових осіб у право кожної особи на мирне володіння своїм майном під час здійснення судового розгляду, питання щодо дієвості інституційних механізмів захисту права власності учасників кримінального провадження та повноти законодавчого врегулювання порядку їх застосування саме на вказаній стадії кримінального процесу є вкрай актуальним, а тому потребує детального дослідження.

На доктринальному рівні стадію судового розгляду умовно поділяють на такі етапи: 1) підготовче провадження, 2) судовий розгляд, 3) виконання судового

рішення, 4) інші стадії, пов'язані із переглядом судового рішення. Попри прямий змістовно-процесуальний зв'язок усіх окреслених складових судового розгляду, кожна з них фактично являє собою окрему підстадію із власними процесуальними формою, метою та гарантіями, які необхідно розглядати у тісному взаємозв'язку із етапами досудового слідства

2.3.2.1. Під час підготовчого провадження

Так, на думку Тахтарова М., специфічне місце розташування підготовчого провадження в юридичному процесі визначає його двовекторну спрямованість: воно завжди має своїми витокami результати попередніх стадій юридичного процесу, має із цими стадіями найтісніший двосторонній зв'язок та спрямоване у напрямі остаточного вирішення юридичного конфлікту у суді першої інстанції [185, с. 207-210].

Підготовче провадження в суді першої інстанції є обов'язковою і самостійною стадією кримінального процесу, в якій суд визначає можливість на законних підставах призначити кримінальне провадження до судового розгляду [186]. Тобто, у загальному розумінні підготовче провадження являє собою проміжну стадію судового процесу, на якій вирішується питання допуску зібраних правоохоронними органами матеріалів до їх подальшого, ґрунтовного та повного судового дослідження. Втім, вказана «попередня перевірка» зводиться до досить звуженого формату контрольної діяльності суду, адже полягає у встановленні відповідності обвинувального акту вимогам ст. 291 КПК України без жодної безпосередньої взаємодії із матеріалами кримінального провадження (як це передбачалось у попередній редакції КПК України 1960 року).

КПК України визначає вичерпний перелік рішень, які суд може прийняти в ході підготовчого судового засідання, а саме: 1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування; 2) закрити провадження; 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного

або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу; 4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження; 5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 6) доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь (ч. 3 ст. 314 КПК України) [28].

Однак, як вбачається з аналізу наведених імперативних норм КПК України, законодавець жодним чином не уповноважує суд вирішувати точкові, проміжні питання щодо законності попередньо вчинених рішень, дій та бездіяльності уповноважених службових осіб на етапі досудового розслідування, що фактично унеможливорює виконання інших процесуальних приписів, які, хоча і поверхнево, але визначають процесуальну можливість захисту прав на стадії підготовчого провадження. Зокрема, у контексті дослідження механізмів захисту права власності на етапі підготовчого провадження, слід звернути особливу увагу на ч. 2 ст. 303 КПК України, яка передбачає можливість оскарження інших, не визначених пунктом 1 вказаної статті, рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора на стадії підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314-316 КПК України.

З одного боку, вказана процесуальна можливість створює необхідні передумови для оскарження особою, право власності якої зазнало обмежень під час досудового розслідування, рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора наприклад, щодо неповернення майна після скасування його арешту. Проте, дивлячись з практичної точки зору, вказаний механізм містить ряд підводних каменів, які у правозастосовній діяльності призводять до неефективності таких процесуальних заходів та об'єктивної неможливості їх реального використання.

Бірченко Ю.І. акцентує на тому, що процес забезпечення ефективності законодавства передбачає існування і виділення певної сукупності принципів, що охоплюють основні істотні моменти цього процесу і мають послідовно

здійснюватися у практичній діяльності. До таких принципів науковець відносить: принцип послідовності, який вимагає, щоб реалізація закону була безперервною, тобто охоплювала всі стадії його дії; принцип комплексності, який забезпечує взаємозв'язок та взаємозалежність усіх законодавчо визначених правових механізмів; принцип системності, який передбачає, що для забезпечення ефективності конкретного закону необхідно враховувати й вимоги норм й інших законів та нормативних актів, що регулюють однорідні суспільні відносини; принцип загальності, який означає, що в реалізації закону мають брати участь усі суб'єкти, передбачені його нормами [187, с. 9-14]. Таким чином, ефективною правовою нормою слід вважати таку норму, яка послідовно, комплексно, системно та якомога загально (всеохоплююче) регламентує правовідносини, які законодавець має на меті якісно врегулювати.

Натомість, повертаючись до системного аналізу змісту ч. 2 ст. 303 КПК України, яка визначає можливість оскарження дій, рішень чи бездіяльності слідчого, прокурора під час підготовчого провадження, виявляємо таку ситуацію: скарги подані в порядку ч. 2 ст. 303 КПК України мають розглядаються судом за правилами ст.ст. 314-316 КПК України; проте, в той же час, на цій стадії кримінального провадження суд не наділений правом досліджувати докази (адже відповідно до положень ст. 291 КПК України до суду передається лише обвинувальний акт та реєстр матеріалів досудового розслідування); а жодна із наведених статей навіть не містить застережень щодо порядку розгляду вказаних скарг та не визначає їх розгляд як питання, що підлягає вирішенню судом під час підготовчого судового засідання.

Вказана законодавча прогалина фактично нівелює будь-яку дієвість механізму оскарження дій, рішень або бездіяльності органів досудового розслідування, зокрема, і тих, що стосуються майна особи, на стадії підготовчого провадження, адже призводить до неодностайного трактування та застосування судами правових приписів. Відтак, можливість застосування зазначеного механізму захисту прав людини, у тому числі права власності, втрачає свою безумовність, набуваючи прямої залежності від об'єктивної неможливості суду

досліджувати докази на цій стадії та суб'єктивного сприйняття суддями змісту такої норми, що є неприпустимим в аспекті правової визначеності.

Яскравим прикладом неефективності визначеного ч. 2 ст. 303 КПК України процесуального інструменту є ухвала Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області по справі № 691/1251/21 від 15.02.2023 р., якою суд відмовив у розгляді заявлених стороною захисту скарг на дії, рішення чи бездіяльність правоохоронних органів, мотивувавши вказане тим, що «положення статей 314-316 КПК України не передбачають особливого порядку розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора у підготовчому провадженні. З огляду на це, суд вважає, що надання оцінки на стадії підготовчого провадження законності дій прокурорів чи слідчих при проведенні ними певних процесуальних дій чи при винесенні відповідних процесуальних рішень під час досудового слідства у цьому кримінальному провадженні, буде свідчити про упередженість суду щодо оцінки доказів, які мають значення для встановлення певних фактів та обставин та про упередженість при наданні оцінки цим доказам з точки зору їх належності та допустимості. Враховуючи наведене, суд не знаходить процесуальних підстав для розгляду по суті скарг обвинуваченого ... Указані скарги та подані прокурором заперечення щодо цих скарг слід залишити при матеріалах справи та врахувати їх зміст під час вирішення судом питання щодо допустимості наданих стороною обвинувачення доказів» [188].

В ухвалі Червоноградського міського суду Львівської області від 09.04.2024р. по справі № 451/797/20 суд підсумував, що «під час підготовчого судового засідання, суд не вправі оцінювати процесуальні дії (бездіяльність) та рішення органу досудового розслідування, оскільки відповідно до ст. 314-316 КПК України з'ясування таких обставин виходить за межі компетенції суду на стадії підготовчого провадження, такі обставини можуть бути досліджені під час судового розгляду. Отже, викладені у вказаній скарзі факти та обставини не можуть бути предметом дослідження судом під час підготовчого судового засідання. Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 291 КПК України забороняється надання суду до початку судового розгляду інших документів, ніж обвинувальний акт та додатки до

нього. Тому оцінка судом під час підготовчого судового провадження законності та обґрунтованості проведених у ході досудового розслідування процесуальних дій та прийнятих рішень слідчого виключно на підставі доказів, наданих однією із сторін, порушить принцип змагальності, згідно з яким сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів та інших доказів, особливо враховуючи, що такі відсутні в розпорядженні суду на цій стадії. Отже, викладені у вказаних скаргах факти та обставини не можуть бути предметом дослідження судом під час підготовчого судового засідання» [189].

З аналізу наведеної судової практики слідує, що законодавець, унормовуючи право особи на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування на стадії підготовчого провадження, припустився нормотворчої помилки, не узгодивши такий механізм захисту прав з іншими положеннями закону, в тому числі щодо можливості суду досліджувати докази на цій стадії кримінального провадження. Відтак, коли постає питання щодо розгляду тих чи інших скарг сторони захисту, третіх осіб, суд обмежується вичерпною та, вочевидь, логічною відповіддю: «законом не врегульовано». Вказана ситуація насправді є кричущою та такою, яка потребує уваги та суттєвих доопрацювань з боку законотворців, адже об'єктивна неможливість приведення регламентованих законом норм до їх практичної дії сигналізує про повну беспорядність таких нормативно-правових приписів. У контексті викладеного варто погодитись із думкою Бірченко Ю.І., який підкреслив, що дія — це не завжди реалізація права, але в будь-якому випадку юридична можливість такої реалізації [187, с. 9-14]. З огляду на викладене, слід зробити висновок про явний формалізм механізму захисту права власності на етапі підготовчого провадження (ч. 2 ст. 303 КПК України), практична ефективність якого, на жаль, зводиться до нуля в силу абсолютної відсутності законодавчо врегульованої процедури його застосування.

Аналогічна ситуація вбачається і в практичній неможливості реалізувати положення ч. 3 ст. 303 КПК України, відповідно до якої передбачено можливість оскарження під час підготовчого судового засідання рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача чи прокурора про відмову у визнанні потерпілим та при

застосуванні заходів безпеки (п.п. 5-6 ч. 1 ст. 303 КПК України). Тобто, з одного боку, законодавець наділив учасників кримінального провадження правом на захист своїх прав на підготовчому провадженні, проте, з іншого – орган, який би мав здійснити, за логікою законодавця, такий захист, відповідними повноваженнями наділений не був, а вже згадані ст.ст. 314-315 КПК України подібного регулювання не визначають. Вказане свідчить про те, що унормовуючи положення ч.ч.2-3 ст. 303 КПК України, законодавець фактично створив правову фікцію, яка надає права без належного механізму їх реалізації, що підриває принцип правової визначеності та ставить під обґрунтований сумнів ефективність судового захисту на цій стадії кримінального провадження.

Серед іншого, на цій стадії здійснення кримінального провадження, процесуальний закон також наділяє власника (законного володільця) майна процесуальною можливістю звернення із запереченнями на ухвали слідчого судді, які не підлягають апеляційному оскарженню на етапі досудового розслідування, на стадії підготовчого провадження в порядку ч. 3 ст. 309 КПК України. Проте, на практиці вказаний механізм також демонструє свою недосконалість та нездатність забезпечити реальний захист основоположних прав особи, незаконно обмежених в ході здійснення досудового розслідування.

Так, передбачаючи право подання заперечень щодо законності ухвал слідчого судді, законодавець обмежується лише однією згадкою про вказану процесуальну можливість, жодним чином не деталізуючи ані механізм подання та розгляду таких заперечень, ані їх форму, ані порядок дій судді в разі звернення особи із вказаними запереченнями пізніше - на стадії безпосереднього судового розгляду. Така невизначеність законодавця вкотре призводить до негативної, проте явно логічної, судової практики, яка фактично зводиться до такої категоричної позиції суду - розгляд заперечень на ухвалу слідчого судді прирівнюється до оцінки допустимості доказів, яка, згідно із законодавчими приписами, здійснюється у загальному порядку в ході розгляду справи по суті. Відтак, суди фактично заперечують можливість практичного застосування ч. 3 ст. 309 КПК України, позбавляючи впроваджену законодавцем норму будь-якого процесуального змісту.

В ухвалі Ірпінського міського суду Київської області від 16.05.2024 р. по справі № 367/7883/23 міститься такий висновок: «виходячи зі змісту ч. 3 ст. 314 та ст. 315 КПК України, законодавцем визначено вичерпний перелік повноважень суду на стадії підготовчого провадження, до якого не входить можливість надавати оцінку ухвалам слідчого судді з точки зору їх законності і обґрунтованості та скасовувати їх за результатами відповідної оцінки. У зв'язку з цим, суд приходить до висновку, що під час проведення підготовчого судового засідання сторони кримінального провадження мають можливість лише подати заперечення на ухвалу слідчого судді, а суд може лише прийняти вказані заперечення для надання їм оцінки в майбутньому під час судового розгляду та винесення остаточного рішення у справі, не вирішуючи при цьому порушених у таких запереченнях питань щодо законності та обґрунтованості відповідного судового рішення на підготовчому судовому засіданні. Вказане пов'язане із тим, що вирішення вказаних питань знаходиться поза межами тих повноважень, якими наділений суд на даній стадії кримінального провадження» [190].

Таким чином, всі впроваджені законодавцем способи захисту прав (а саме: подання скарг в порядку ч.ч. 2, 3 ст. 303 КПК України, ч. 3 ст. 309 КПК України) є абсолютно неефективними ні в теорії, ні на практиці, оскільки на підготовчому провадженні суди в силу імперативних положень кримінального процесуального закону не наділені повноваженнями здійснювати оцінку доказів – що прямо унеможливорює розгляд скарг та заперечень на предмет законності та обґрунтованості прийнятих на досудовому розслідуванні процесуальних рішень.

З огляду на викладене, постає обґрунтоване питання, яким же чином учасники кримінального провадження можуть захищати свої права, якщо впроваджений законодавцем механізм в дійсності не працює. Деякі науковці вбачають за доцільне доповнити існуючий механізм захисту прав лише окремими процедурними питаннями, зокрема, детально регламентувати процедуру розгляду скарг на дії, рішення чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду на стадії підготовчого провадження та надати йому практичного змісту (як-от передбачити порядок розгляду скарг та правові наслідки

такого розгляду, чітко визначивши перелік та форму судових рішень, які суд може ухвалити за результатом дослідження суті заявлених скарг). Проте, на наше переконання, вказаний спосіб вдосконалення процесуального інструментарію не виправить проблему його «закоренілої» неефективності, оскільки за відсутності безпосередньої можливості досліджувати докази на етапі підготовчого провадження суд буде об'єктивно позбавлений можливості перевірити заявлені у відповідній скарзі, запереченнях доводи на предмет їх обґрунтованості, а сам лише «розгляд заради розгляду» не забезпечуватиме основну ціль цього механізму – поновлення порушених прав особи.

У зв'язку з цим, на нашу думку, єдиним дієвим заходом, який здатний зберегти впроваджені законодавцем механізми оскарження та не покладатиме надмірний тягар на систему правосуддя, є перенесення стадійності вирішення вказаних питань – з підготовчого провадження на стадію судового розгляду, а саме:

- в порядку ч. 2 ст. 303 КПК України – *«скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час судового розгляду згідно із правилами, визначеними Главою 28 КПК України»;*

- в порядку ч. 3 ст. 303 КПК України – *«під час судового розгляду можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, передбачені пунктами 5 та 6 частини першої цієї статті»;*

- в порядку ч. 3 ст. 309 КПК України – *«інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час судового розгляду згідно із правилами, визначеними Главою 28 КПК України».*

При цьому, на нашу думку, сам по собі факт зміни стадійності розгляду таких скарг, заперечень однозначно не вирішить проблему неефективності такого механізму захисту прав – для цього необхідна детальна регламентація процедури звернення і розгляду. Так, законодавцю, як мінімум, варто звернути увагу на такі обставини, як суб'єктний склад (хто саме з учасників кримінального провадження має право подати скаргу, заперечення) та ціль судового розгляду (чи впливають оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування,

прокуратури та суду на: допустимість доказів, оцінка яким надається в ході судового розгляду; склад учасників кримінального провадження (наприклад, якщо безпідставно не залучено потерпілого); становище особи, до якої було застосовано заходи безпеки). Встановлення зазначених обставин є критично важливим для забезпечення ефективності судового розгляду, оскільки саме вони дають змогу не лише оцінити допустимість доказів та дотримання прав учасників кримінального провадження, а й виявити потенційні порушення, що можуть суттєво вплинути на справедливість остаточного судового рішення. Без урахування цих факторів будь-яка формальна зміна порядку чи стадії розгляду скарг, заперечень залишатиметься поверхневою та не усуватиме системних проблем у захисті прав учасників кримінального провадження.

Здійснивши системний аналіз положень КПК України, вважаємо, що вказані пропозиції можуть бути реалізовані двома способами:

по-перше, шляхом доповнення ст. 350 КПК України можливістю розглядати не лише клопотання учасників кримінального провадження, а й подані скарги, заперечення відповідно до ч.ч. 2,3 ст. 303 КПК України та ч. 3 ст. 309 КПК України;

по-друге, шляхом доповнення ч. 2 ст. 363 КПК України, яка передбачає процесуальну можливість для учасників кримінального провадження доповнити судовий розгляд, аналогічними положеннями щодо розгляду поданих в порядку ч.ч. 2,3 ст. 303 КПК України та ч. 3 ст. 309 КПК України скарг, заперечень.

На наше переконання, такі зміни не призведуть до надмірного навантаження судового процесу, оскільки, будучи на цій стадії, суд вже буде обізнаний про зміст пред'явленого обвинувачення; про докази, які подаються на його підтвердження; про інші обставини, які мають важливе значення для ухвалення справедливого судового рішення – а отже, не потребуватиме додаткового часу для підготовки і розгляду відповідних питань. Саме тому, здійснення розгляду скарг та заперечень, зміст яких, як правило, зводиться до незгоди із процесуальними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду на досудовому слідстві, що прямо впливає на оцінку обставин справи та доказів, що в

ній досліджуються, є юридично доцільним та сприятиме досягненню ключових цілей правосуддя – поновлення порушених прав.

Вказані зміни, безсумнівно, дозволять забезпечити захист основоположних прав та свобод, у тому числі права власності, створивши якісну нормативну екосистему для реалізації фундаментального права кожної особи на оскарження процесуальних рішень, дій та бездіяльності державних органів, яке у свою чергу, є абсолютним та не підлягає жодним обмеженням в силу прямої на це заборони (ч. 2 ст. 64 Конституції України). Така законодавча позиція узгоджується із думкою Конституційного Суду, який у п. 1 резолютивної частини рішення № 6-зп від 25.11.1997р. зазначає: «частину другу статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді» [191].

Підсумовуючи вищевикладене, варто зробити висновок про абсолютну юридичну неспроможність запропонованого законодавцем механізму захисту права власності учасника кримінального провадження на стадії підготовчого провадження, оскільки ані застосування ч.ч. 2, 3 ст. 303 КПК України, ані застосування ч. 3 ст. 309 КПК України не здатне призвести до предметного результату – виявлення порушення та поновлення правового становища особи, права якої зазнали необґрунтованих обмежень. Вказане зумовлює нагальну потребу у внесенні змін до чинного кримінального процесуального закону, а саме доопрацювання механізмів захисту прав осіб, у тому числі права власності, передбачених ч.ч. 2, 3 ст. 303 та ч. 3 ст. 309 КПК України, шляхом перенесення можливості їх використання на стадію судового розгляду та конкретизації порядку їх розгляду шляхом внесення змін у ст. 350 та 363 КПК України.

2.3.2.2. Під час судового розгляду

Наступною процедурною стадією судового розгляду є безпосередній судовий розгляд по суті, який полягає у сукупному, повному та всебічному дослідженні усіх доказів, зібраних в межах кримінального провадження.

Як визначає Гуртієва І.М., судовий розгляд кримінальної справи являє собою встановлену законом систему процесуальних дій суду та учасників судового розгляду, послідовне проведення яких спрямоване всебічне, повне та неупереджене дослідження обставин кримінального провадження та ухвалення на цій основі законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення [192, с. 364-365]. Процесуальними особливостями стадії судового розгляду є те, що у цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності відбувається розгляд і вирішення кримінального провадження по суті у вигляді правового спору рівноправних суб'єктів перед судом шляхом безпосереднього дослідження доказів, в умовах змагальності, гласності, реалізації інших засад кримінального провадження та кримінальних процесуальних гарантій, та дається відповідь на питання про винуватість чи невинуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення [193].

Таким чином, зміст стадії безпосереднього судового розгляду, як окремої підстадії, являє собою процедуру дослідження доказів, їх аналіз та прийняття остаточного рішення в межах досліджуваної справи. Частиною 1 ст. 337 КПК України унормовано, що судовий розгляд проводиться лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акту, крім випадків, передбачених цією статтею [28].

Поряд з цим, під час безпосереднього судового розгляду можуть вирішуватись й інші процесуально значущі питання. Попри заключний характер вказаної стадії, питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження і на цьому процесуальному етапі залишається доволі актуальним, відтак і питання наявності ефективних механізмів захисту прав, у тому числі права

власності, і на стадії безпосереднього судового розгляду зберігає своє як теоретичне, так і практичне значення.

Відповідно до ч.1 ст. 333 КПК України заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються під час судового провадження згідно з положеннями Розділу 2 цього Кодексу. Відтак, у контексті реалізації обмежувальних заходів відносно права власності особи на етапі судового розгляду, варто вчергове звернутись до правового інституту арешту майна. Застосування вказаного заходу на стадії судового розгляду, як і на попередніх етапах кримінального провадження, відбувається через аналогічну процедуру, передбачену ст.ст. 171 – 173 КПК України.

У даному випадку належним механізмом захисту права власності є звернення особи з клопотанням про скасування арешту на майно. Вказана можливість унормовується абз. 2 ч. 1 ст. 174 КПК України, в якому зазначається, що арешт майна також може бути скасовано повністю чи частково ухвалою суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано. Таким чином, законодавець прямо передбачає таку окрему процесуальну опцію як скасування арешту на майно, яке, враховуючи загальний порядок розгляду таких клопотань на стадії досудового розслідування та судового провадження, слід розглядати окремо від інших питань, які підлягають вирішенню по суті. Однак, вказаний порядок є лише логічним припущенням, яке витікає внаслідок проведення умовних паралелей між стадіями кримінального провадження, у той же час питання порядку розгляду клопотання про скасування арешту майна на стадії судового розгляду окремо законом не регулюється. Тобто, законодавець не визначає чіткої форми та належного моменту прийняття рішення щодо скасування чи продовження арешту (в порядку окремого розгляду, передбаченого ч. 2 ст. 174 КПК України чи одночасно із ухваленням рішення по суті справи, як-от вирок).

Останній випадок також є припустимим, адже пункти 12, 14 ч. 1 ст. 368 КПК України чітко покладають на суд обов'язки при ухваленні вироку вирішити такі питання: що належить вчинити з майном, на яке накладено арешт, речовими доказами і документами; як вчинити із заходами забезпечення кримінального провадження. Така ситуація призводить до практичних суперечностей, коли одне процесуальне питання має два кардинально різні шляхи вирішення. Більше того, можливість вирішення долі арештованого майна на фінальній стадії судового розгляду, тобто під час ухвалення вироку, практично розчиняє будь-яку ймовірність допущення судом скасування арешту до вказаного процесуального кордону з метою запобігання передчасності такого рішення.

До прикладу, ухвалою Вищого антикорупційного суду від 08.11.2019 р. по справі № 333/1268/18 було відмовлено у задоволенні клопотання власника майна про скасування арешту, з огляду на таке: «скасування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як арешт майна, може в подальшому перешкодити кримінальному провадженню в частині забезпечення цивільного позову. Застосування заходу забезпечення у вигляді арешту майна у вказаний спосіб відповідає належній правовій процедурі та завданням кримінального провадження. Разом з тим, підстави накладення арешту зазначені в ухвалі слідчого судді існують і на даний момент, представниками третьої особи не доведено необґрунтованість рішення слідчого судді, та те що у скасуванні арешту відпала потреба, враховуючи, що кримінальне провадження у даній справі ще не закінчено, суд вважає, що клопотання представника третьої особи про скасування арешту не підлягає задоволенню» [194].

Ухвалою Прилуцького районного суду Чернігівської області від 12.12.2023 р. по справі № 742/236/23 також було відмовлено у задоволенні клопотання про скасування арешту з подібних підстав, а саме: «на теперішній час судові провадження в даному кримінальному провадженні ще триває, докази сторони обвинувачення та сторони захисту не досліджені судом у повному обсязі... вказаний транспортний засіб був визнаний речовим доказом у кримінальному провадженні, у зв'язку із чим, в подальшому може виникнути необхідність в

дослідженні вказаного речового доказу безпосередньо судом або проведення додаткових експертиз зазначеного речового доказу» [195].

Аналізуючи зміст наведеної судової практики, доходимо висновку, що розгляд судами клопотань про скасування арешту на стадії судового провадження зводиться до формальної, поверхневої відмови у його задоволенні без проведення будь-яких досліджень по суті заявлених вимог (первинних підстав для застосування арешту майна, наявності підстав для його продовження або скасування), що категорично суперечить змісту ч. 2 ст. 174 КПК України.

Так, частиною 2 статті 174 КПК України передбачено, що клопотання про скасування арешту майна розглядає слідчий суддя, суд не пізніше трьох днів після його надходження до суду. Про час та місце розгляду повідомляється особа, яка заявила клопотання, та особа, за клопотанням якої було арештовано майно. Відтак, законодавець визначає алгоритм розгляду вказаних клопотань саме в порядку судового провадження, закладаючи у таку процедуру концепцію дослідження обґрунтованості застосування арешту по суті, тобто, обмежуючись дослідженням таких питань: 1) з якою метою було накладено арешт; 2) чи була досягнута така мета станом на день звернення із клопотанням про скасування арешту. Очевидно, що встановлення вказаних обставин не потребує проведення багаторічних судових тяжб по суті обвинувачення, адже є точковим, проміжним питанням, яке може бути вирішене в рамках одного судового засідання.

Натомість, суди, займаючи позицію «жодного скасування арешту до моменту повного дослідження матеріалів кримінального провадження», посиляючись при цьому на ч. 4 ст. 174, п.п. 12, 14 ч. 1 ст. 368 КПК України, вдаються до помилкового або ж «зручного» трактування законодавчих норм, яке нібито звільняє суд від здійснення додаткових тривалих досліджень. Насправді, ч. 4 ст. 174, п.п. 12, 14 ч. 1 ст. 368 КПК України взагалі не вказує на таку процесуальну можливість суду. Навпаки, самоціллю вказаної норми є випадки, коли клопотання про скасування арешту на майно не було заявлено власником (законним володільцем) під час судового провадження (тобто, в порядку ч. 2 ст. 174 КПК України) – а отже, відповідне майно впродовж всього судового розгляду

кримінального провадження перебувало у правовому статусі «арештоване». У зв'язку з цим, враховуючи, що всі докази вже дослідженні, а обставини справи встановлені, суд одночасно із ухваленням судового рішення, був наділений повноваженнями щодо вирішення всіх проміжних процесуальних питань (в тому числі щодо скасування арешту на майно). Тобто, впроваджений в ч. 4 ст. 174 КПК України правовий механізм є не законодавчо дозволеною формою зловживань для уникнення вирішення проміжних питань про скасування арешту на майно, а є необхідним інструментом захисту прав учасників кримінального провадження, які не реалізували своє право на звернення із відповідним клопотанням в порядку ч. 2 ст. 174 КПК України.

Таким чином, з метою надання практичного значення процесуальному механізму захисту права власності учасників кримінального провадження у формі звернення до суду із клопотанням про скасування арешту майна на стадії судового розгляду, вважаємо за доцільне доповнити зміст статті 350 КПК України імперативною вказівкою про необхідність розгляду таких клопотань по суті у порядку ч. 2 ст. 174 КПК України.

Резюмуючи викладене, варто дійти висновку, що єдиним способом налагодження механізму захисту права власності у кримінальному провадженні шляхом звернення із заявою про скасування арешту на будь-якій стадії кримінального провадження, у тому числі під час судового розгляду, є внесення комплексних та системних змін до чинного КПК України.

2.3.2.3. Під час виконання судового рішення

Завершальним етапом будь-якого кримінального провадження є стадія виконання судового рішення. Конституція України в статті 129 однією з основних засад кримінального судочинства визначає обов'язковість судового рішення, що виражається у розповсюдженні дії такого рішення не лише на території України, а й за її межами; покладанні відповідальності за виконання судового рішення на державу; у контролі за процесом виконання, що покладено на суд, який таке

рішення ухвалив. На нашу думку, вбачається безсумнівним, що вказана норма є не лише однією з ключових складових принципу правової визначеності, а й виступає своєрідним конвенційним гарантом забезпечення права на справедливий суд, яке закріплено ст. 6 Конвенції.

На важливості виконання судових рішень, в тому числі за фактом здійснення кримінального провадження, неодноразово наголошував Конституційний Суд України. Так, у пункті 4 мотивувальної частини свого рішення № 16-рп/2009 від 30.06.2009 р. Суд зазначив, що відповідно до положень Конституції України судові рішення є обов'язковими до виконання. Обов'язковість рішень суду є однією із основних засад судочинства, яка гарантує ефективне здійснення правосуддя; виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утверджує авторитет держави як правової. З огляду на це, посилення судового контролю за виконанням судових рішень та наділення суду з цією метою правом накладати штрафні санкції є заходами для забезпечення конституційного права громадян на судовий захист [196].

У рішенні № 5-рп/2013 від 26.06.2013 р. Конституційний Суд України відмітив, що право на судовий захист є конституційною гарантією прав і свобод людини і громадянина, а обов'язкове виконання судових рішень – складовою права на справедливий судовий захист. Сам факт набрання судовим рішенням законної сили є юридичною подією, з настанням якої виникають, змінюються чи припиняються певні правовідносини, а таке рішення набуває нових властивостей; в основу цих властивостей покладено обов'язковість - сутнісна ознака судового рішення як акта правосуддя. Суд неодноразово наголошував, що невід'ємною складовою права кожного на судовий захист є обов'язковість виконання судового рішення. Це право охоплює, зокрема, законодавчо визначений комплекс дій, спрямованих на захист і відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави; невиконання ж судового рішення загрожує самій сутності права на справедливий розгляд судом [197].

У цьому ж рішенні, Конституційний Суд України звернув увагу рішення ЄСПЛ по справі «Шмалько проти України» (заява № 60750/00), де вказано, що право на виконання судового рішення є складовою права на судовий захист, передбаченого статтею 6 Конвенції, для цілей якої виконання рішення, ухваленного будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина судового розгляду.

Подальші позиції Конституційного Суду України несуть в собі єдність правової точки зору, зокрема, у рішенні № 2-р(II)/2019 від 15.05.2019 року Суд висловив думку, що судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина, і саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України; право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя. Отже, наведене свідчить, що саме на державу повною мірою покладається обов'язок із забезпечення реалізації гарантованого ст. 55 Конституції України права кожного на судовий захист [198].

Розділ VIII КПК України присвячено механізму виконання судових рішень. В науці стадію виконання судових рішень прийнято поділяти на три етапи: набрання рішенням законної сили, звернення судового рішення до виконання та вирішення питання, які виникають після його виконання. Кожен з даних етапів вирізняється низкою процедурних особливостей та правових проблем, з якими в тому числі стикаються учасники кримінального провадження під час реалізації своїх процесуальних прав.

Так, в статті 532 КПК України законодавцем вказано, що за загальним правилом вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді набирають законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано [28]. Разом з тим, у випадку подання апеляційної скарги на одне із таких судових рішень, якщо воно не було скасоване в ході апеляційного перегляду, то момент набрання ним законної сили прив'язано до ухвалення рішення судом апеляційної інстанції. В той же час, КПК України встановлює, що судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій набирають законної сили

з моменту їх проголошення, як і ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені [28].

Набрання судовим рішенням законної сили є відправною точкою для подальшої реалізації учасником кримінального провадження своїх процесуальних прав щодо його виконання. Саме тому у КПК України визначає граничні строки звернення судового рішення до виконання. Зокрема, ч. 1 ст. 535 КПК України передбачає, що судові рішення, що набрали законної сили, звертається до виконання не пізніше як через три дні з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної чи касаційної інстанції. Законодавцем було покладено на суд обов'язок направляти органу, уповноваженому на виконання судового рішення, відповідне розпорядження та копію судового рішення. В свою чергу, органи та особи, які виконують таке судові рішення, повинні повідомляти суд, який постановив судові рішення, про його виконання. Разом з тим, незважаючи на достатньо конкретизований характер даної норми, в практичній процесуальній діяльності доволі часто учасники кримінального провадження не можуть домогтися належного виконання судового рішення, що набрало законної сили, органами та установами, на яких такий обов'язок було покладено.

Однією з найпоширеніших проблем, пов'язаних з утрудненням виконання судових рішень, є невизначеність строків для його виконання. Так, чч. 1, 2 ст. 534 КПК України визначено, що строки, спосіб і порядок виконання судового рішення можуть бути зазначені у самому рішенні [28]. Проте у будь-якому випадку судові рішення, що набрали законної сили чи яке належить виконати негайно, підлягає безумовному виконанню. Подібне формулювання норми права (коли суд може зазначити, проте не зобов'язаний) в дійсності залишає простір для неодноразових зловживань з боку органів та осіб, на яких покладається обов'язок виконати таке судові рішення. Найбільш гостро, на наш погляд, вказана проблема осідає у сфері захисту права власності учасників кримінального провадження, оскільки поняття «негайного» виконання є оціночним й може суттєво розтягуватися у часовому континуумі, а у випадку загальної відсутності конкретних строків у судовому

рішенні – таке рішення й зовсім може залишитися без уваги. Така ситуація є неприпустимою у державі, яка прагне вивести національну правову систему у європейський (конвенційний) стандарт захисту прав. У зв'язку з цим, на нашу думку, вказаному питанню необхідно приділити окрему увагу.

Так, у сфері власності, мабуть, чи не найбільш поширеним явищем є звернення власників, законних володільців із клопотанням про скасування арешту їхнього майна. В цьому контексті, набуває важливого значення процедура повернення майна, з якого відповідний арешт було знято, зокрема, встановлення строків виконання відповідного рішення. Наразі, КПК України не конкретизує, впродовж якого строку майно, з якого було знято арешт, має бути повернуто його власнику чи законному володільцю у зв'язку з чим суди, як правило, покладаються на ч. 3 ст. 169 КПК України [28], згідно якої законодавцем було передбачено обов'язок слідчого, прокурора негайно вжити заходів щодо виконання судового рішення, та вже згадану вище ч. 2 ст. 534 КПК України, застосовуючи у своїх рішеннях замість строку виконання поняття «негайно».

Аналіз актуальної судової практики свідчить, що «негайне» виконання судового рішення (зокрема, ухвал слідчого судді) унормовується деякими суддями в резолютивній частині їх рішень. Зокрема, в ухвалі слідчого судді Ківерцівського районного суду Волинської області у справі № 158/201/25 від 07.03.2025 р. вказано таке формулювання: «зобов'язати слідчого негайно повернути власнику транспортний засіб марки «КАМАЗ 5320» [199]. В ухвалі Ковпаківського районного суду міста Суми у справі № 592/2015/25 від 19.02.2025р. слідчий суддя також скасував арешт на майно та вказав, що «у відповідності до вимог ч.3 ст.169 КПК України слідчому після отримання судового рішення про повне скасування арешту вилученого майна, негайно вжити заходів щодо його повернення власнику та направити повідомлення про його виконання слідчому судді» [200]. Аналогічна вимога міститься і в резолютивній частині ухвали слідчого судді Берегівського районного суду Закарпатської області від 26.02.2025 р. у справі № 297/1360/24, де суд зобов'язав дізнавача та прокурора негайно вжити заходів щодо її виконання та направити повідомлення про її виконання слідчому судді [201].

Отже, з наведеного вбачається, що доволі часто учасники кримінального провадження, з майна яких було знято арешт, стикаються із питанням негайного виконання судового рішення – і, враховуючи відсутність конкретних строків, у кожному кримінальному провадженні таке виконання здійснюється в різних часових проміжках. У зв'язку з цим, на наше переконання, відсутність закріпленої кількісної межі у КПК України виконання судового рішення сприяє зловживанням в процесі застосування розсуду під час оперування поняттям «негайно». Враховуючи стадію кримінального провадження, а також те, що негайність виконання судового рішення має бути процесуальною гарантією здійсненого правосуддя, яке стосується конвенційних прав людини (право на свободу та особисту недоторканість, право на мирне володіння своїм майном тощо), на нашу думку, законодавцю необхідно встановити чіткі законодавчі межі розсуду при його застосуванні.

Актуальність та надважливість подібного обмеження простежується навіть в практиці ЄСПЛ, зокрема, у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» від 29.11.1998 р. [202], за обставинами якої було затримано чотирьох осіб за підозрою у причетності до терористичних актів. Відповідно до п. 3 ст. 5 Конвенції кожен, кого було заарештовано або затримано, має «негайно» постати перед суддею. Однак, у даній справі затримані особи не постали перед суддею одразу та тримались під вартою від чотирьох до шести днів відповідно, у зв'язку з цим Судом було здійснено тлумачення такого оціночного поняття «негайно» з точки зору його відповідності конвенційним стандартам. Так, у п. 62 цього рішення ЄСПЛ зазначив, що межі гнучкості в тлумаченні та застосуванні поняття «негайно» мають обмежений характер. Навіть найкоротший строк затримання у даній справі, який складав чотири дні та шість годин, виходить за часові межі, встановлені Конвенцією. На думку Суду, надання особливостям цієї справи (вчинення групового терористичного акту) такого значення, яке б виправдовувало настільки довготривалий строк затримання без доставлення до судді, було б аж занадто широким тлумаченням поняття «негайно». Подібні тлумачення значно послабило

б процесуальні гарантії п. 3 ст. 5 Конвенції на шкоду кожній окремо взятій особі, наслідком чого є підривання самої суті права, яка захищена цією статтею.

Відсутність будь-якого законодавчого обмеження розсуду призводить до повної свободи тлумаченні оціночних понять, що зумовлює й відступ від судової практики, яка склалась з цього питання. В такій ситуації навіть ЄСПЛ дійшов висновку, що необхідне буквальне тлумачення та використання судової практики, а не здійснення вільної інтерпретації вказаного поняття, виходячи виключно з міркувань доцільності. Адже є безсумнівним, що такий підхід підсилює загрозу свавілля з боку державних органів, а отже, свідчить про невинуватене втручання у конвенційні права особи [202].

Таким чином, на нашу думку, коли мова йде про захист конвенційних прав (особливо на стадії виконання судового рішення), слід взагалі уникати використання оціночних понять, адже в іншому випадку їх використання створюватиме неодноразову загрозу порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. З огляду на сьогоденні реалії, в нашій національній правовій системі використання терміну «негайно» як інструменту встановлення часових рамок для виконання судових рішень, які набрали законної сили, є геть недосконалим, особливо у сфері власності, у зв'язку з чим потребує встановлення додаткових законодавчих обмежень шляхом впровадження граничних строків їх виконання.

Разом з цим, відсутність вказівки законодавця на конкретні строки виконання судових рішень у кримінальному провадженні в окремих випадках дозволило взагалі випустити із правового поля необхідність їх встановлення. Мова йде про випадки, коли слідчі судді за результатами розгляду певних клопотань (як-от про скасування арешту на майно) зовсім не визначають, впродовж якого строку відповідне судове рішення має бути виконане. Так, до прикладу можна навести такі судові рішення:

- ухвала Шепетівського районного суду Хмельницької області від 05.03.2025 р. у справі № 688/5546/24, згідно з якою кримінальне провадження закрито у зв'язку із примиренням, арешт на автомобіль

скасовано та зобов'язано повернути власнику, проте жодної згадки про строки такого повернення судом зазначено не було [203];

- ухвалою Крюківського районного суду міста Кременчука від 24.02.2025 р. у справі № 537/6133/24, згідно з якою кримінальне провадження закрито у зв'язку із смертю обвинуваченого, арешт на автомобіль та велосипед скасовано та зобов'язано повернути власнику або уповноваженій особі, проте жодної згадки про строки такого повернення судом зазначено не було [204];
- ухвалою слідчого судді Герцаївського районного суду Чернівецької області від 20.02.2025 р. у справі № 714/1574/23, згідно з якою арешт на автомобіль громадянина Румунії було скасовано, зобов'язано повернути його власнику, проте впродовж якого строку таке повернення має бути виконано слідчий суддя не зазначив [205];
- ухвалою Машівського районного суду Полтавської області від 17.02.2025 р. у справі № 948/88/25, згідно з якою кримінальне провадження закрито у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, арешт майна скасовано, зобов'язано повернути речові докази, однак знову – жодної згадки про строки такого повернення суддею зазначено не було [206].

Отже, аналіз останньої судової практики свідчить, що відсутність конкретизованих строків для виконання судових рішень, що набрали законної сили, у КПК України зумовлює ситуацію правової невизначеності, адже учасники кримінального провадження фактично позбавлені можливості здійснення впливу та контролю за виконанням рішення, що постановлено на їх користь, у зв'язку з чим вимушені чекати тиждень, місяць чи навіть два – допоки орган чи посадова особа, на яку покладено обов'язок з виконання відповідного судового рішення, реалізує своє зобов'язання. На нашу думку, допущення невизначеності у строках виконання судового рішення повністю нівелює значення даної стадії як завершальної та грубо порушує конвенційні принципи захисту права власності у такому кримінальному провадженні.

Часткове вирішення цього питання, вважаємо, можливим за рахунок вже впроваджених у КПК України інструментів впливу, як-от ст. 114 КПК України, яка наділяє слідчого суддю, суд повноваженнями із встановлення процесуальних строків в якості забезпечення виконання сторонами кримінального провадження покладених на них обов'язків. Наприклад, у разі заявлення в порядку ст. 174 КПК України клопотання про скасування арешту майна, суб'єкт звернення, визначений у ч. 1 згаданої статті (підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, інший власник майна тощо), має додатково заявити вимогу слідчому судді, суду про встановлення процесуального строку, пов'язаного з фактичним виконанням судового рішення. На нашу думку, саме в такий спосіб особа, яка звернулась із відповідним клопотанням, матиме вагомий інструмент контролю, що дозволить не лише вирішити проблеми із затягуванням строків виконання судових рішень, а й у випадку порушення встановлених слідчим суддею, судом строків, буде мати законні та обґрунтовані підстави для подальшого оскарження.

Окремо звертаємо увагу на наявність у КПК України процесуальної гарантії, пов'язаної з недопущенням затягування строків у питаннях, пов'язаних із отриманням судового рішення про відмову в задоволенні або про часткове задоволення клопотання про арешт тимчасово вилученого майна, судового рішення про повне або часткове скасування арешту тимчасово вилученого майна, яка встановлює обов'язок слідчого, прокурора негайно вжити заходів щодо виконання судового рішення та направити повідомлення про його виконання слідчому судді (ч. 3 ст. 169 КПК України). Однак, знову ж таки в згаданій нормі учасники кримінального провадження стикаються з оціночною «негайністю» і відсутністю конкретики у питанні заходів виконання і контролю - що вчергове призводить до того ж затягування строків, яке законодавець мав намір врегулювати даною процесуальною нормою.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, зважаючи на неоднозначну судову практику встановлення слідчими суддями та судами строків виконання їх судових рішень, вважаємо, що з метою усунення неврегульованих КПК України питань, вдосконалення норм кримінального процесуального закону, застосування

яких очевидно викликає на практиці суттєві проблеми з неоднакового застосування норм, з метою гарантування належного виконання судового рішення, що набрало законної сили, вважаємо за необхідне встановити додаткову процесуальну гарантію, а саме конкретизувати у КПК України строки виконання судового рішення шляхом визначення його граничних рамок.

Крім безпосереднього виконання судового рішення, на даній стадії кримінального провадження вирішуються питання, пов'язані із відшкодуванням (компенсацією) завданої у кримінальному провадженні шкоди. У зв'язку з цим забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням є одним із основоположних завдань кримінального провадження та процесуальна діяльність органів та осіб, які здійснюють кримінальне провадження, повинна бути спрямована на успішне виконання цих завдань [4].

Можливість реального відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення в кожній державі залежить від ефективності та дієвості базового законодавства, в якому тією чи іншою мірою встановлено обов'язок держави в особі її правоохоронної системи сприяти добровільному відшкодуванню та у випадку необхідності вживати заходів щодо примусового відшкодування майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [207].

Ефективне поновлення прав, свобод і законних інтересів постраждалих осіб у національній правовій системі закріплено міжнародними документами, зокрема, ч. 5 ст. 5, ст. 13 Конвенції; ч. 5 ст. 9, ч. 6 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Більше того, ЄСПЛ у відповідних рішеннях неодноразово констатував порушення права особи на відшкодування (компенсацію) вказаних видів шкоди (наприклад, у рішеннях по справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 р.; по справі «Корнейкова проти України» від 19.01.2012 р.; по справі «Квашко проти України» від 26.09.2013 р. та ін.).

Тому, при аналізі вітчизняних нормативних актів з даного питання варто дійти до висновку, що при формуванні законодавчої бази України враховувались як особливості нашої держави, так і вже існуючі міжнародно-правові акти щодо

захисту прав осіб, потерпілих від злочину. Так, в Основному Законі держави, де відображені ключові стандарти, що регламентують основоположні права людини посередньо розкривається й право на відшкодування (компенсацію) шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Зокрема, Конституція України містить дві статті, що безпосередньо пов'язані з правами потерпілих від кримінальних правопорушень, а саме: ст. 55 передбачає забезпечення державою доступу як до національних засобів юридичного захисту так і до міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна та встановлює охорону законом прав потерпілих; ст. 56 передбачає забезпечення потерпілим компенсації заподіяної шкоди за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Саме тому, враховуючи, що державою в основному законі серед іншого гарантовано й компенсацію шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, законодавцем передбачено, що встановлення виду шкоди (моральної, фізичної чи майнової) та її розміру є обов'язковим елементом, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 91 КПК України) [28].

В ст. 3 КПК України законодавцем не надано визначення термінам «відшкодування» та «компенсація». В той же час, термін «відшкодування» та «компенсація» означає форму відповідальності, надання кому-небудь щось інше замість загубленого, витраченого, знищеного тощо. В теорії кримінального процесуального права щодо моральної шкоди доречним вважається використання терміну «компенсація шкоди» (від лат. *compesatio* – «відшкодування»), оскільки важко собі уявити відшкодування страждань, а компенсація останніх цілком можлива, в інших випадках, що не стосується моральної шкоди використовують термін «відшкодування шкоди». Саме тому, глава 9 КПК України має подвійну

назву «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов, виплата винагороди викривачу» [208, с. 98-103].

В кримінальному процесуальному законодавстві, а саме в ст. 55 КПК України передбачено, що відшкодування шкоди може відбуватися відносно потерпілого – як фізичної, так і юридичної особи та передбачено три види шкоди, що відшкодовуються (компенсуються) під час кримінального провадження, а саме: моральна, фізична та майнова. При цьому, визначальним є те, що потерпілій юридичній особі має компенсуватися виключно майнова шкода, завдана кримінальним правопорушенням, а потерпілій фізичній особі може бути відшкодована як моральна, так і фізична та майнова шкода [28].

Главою 9 КПК України встановлено наступні форми відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні: добровільне відшкодування (компенсація) шкоди (ч. 1 ст. 127 КПК України); примусове відшкодування (компенсація) шкоди, яке поділяється на види: цивільний позов (ч. 2 ст. 127, ст.ст. 128, 129 КПК України); компенсація шкоди за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127 КПК України); відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ст. 130 КПК України).

Добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди є однією із обставин, які: позитивно характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України), пом'якшують покарання (п. 2 ч.1 ст. 66 КК України); обов'язкових умов застосування статей 69 і 69-1 та звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 45, 46 КК України); основних елементів змісту угоди примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим (п. 1 ч. 1 ст. 468, ст. 471 КПК України).

В абз. 6 п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 передбачено, що «повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих

претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди, згладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу» [209]. Виділяють таких суб'єктів відшкодування (компенсації) шкоди завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення: підозрюваний, обвинувачений за його волевиявленням; будь-яка фізична або юридична особа за згодою підозрюваного, обвинуваченого. Не можуть бути суб'єктами даної форми відшкодування (компенсації) шкоди юридичні особи, зазначені у ч. 2 ст. 182 КПК України.

Умовами відшкодування (компенсації) шкоди визначено такі: здійснюється за ініціативою особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; така особа об'єктивно не мала можливості зробити це персонально (зокрема, через відсутність власних засобів та ін.). При цьому, існують винятки, коли відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди може бути здійснено виключно особисто підозрюваним чи обвинуваченим (публічне принесення ним вибачення потерпілому за завдану образу тощо).

В науковій літературі визначають такі способи відшкодування (компенсації) завданої шкоди: відшкодування шкоди в натурі (повернення предметів аналогічного роду, виду та якості, проведення необхідних робіт для поновлення первісного стану пошкодженої речі, заміна втрачених речей ідентичними або рівноцінними за вартістю, іншим майном); відшкодування завданих збитків в грошовому еквіваленті; згладжування завданої шкоди в інший спосіб у вигляді можливості вчинення конкретних дій на користь потерпілого (передбачено ЦК України у статтях 22, 23, 1168, 1192, 1195, 1202, 1208 та ін.) [4].

Так, повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди розуміється як добровільне задоволення в повному обсязі обґрунтованих претензій потерпілого, що підтверджується матеріалами кримінального провадження. При добровільному відшкодуванні (компенсації) заподіяної шкоди визначальну роль відіграє таке: згода потерпілого, обвинуваченого на таку форму відшкодування (компенсацію) шкоди; згода потерпілого на певний спосіб її відшкодування (компенсації). Така згода на вибір може бути такою: усна заява – має обов'язково

фіксуватись у протоколі чи журналі судового засідання та засвідчується підписами; письмова заява – має бути подана до осіб чи органів, що здійснюють кримінальне провадження (на досудовому розслідуванні може бути зроблено запис у протоколі допиту потерпілого чи підозрюваного). Слід зазначити, що до матеріалів справи мають бути долучені докази на підтвердження факту добровільного відшкодування (компенсації) збитків чи усунення заподіяної шкоди (заяви, розписки потерпілих, фінансові документи).

Крім того, відповідно до глав 35 та 36 в КПК України існують диференційовані порядки провадження: провадження на підставі угод та у формі приватного обвинувачення, відповідно до яких можливе відшкодування завданої шкоди згідно з умовами ст. 469-471 КПК України, на підставі угоди. Так, Стебелев А.М. позиціонує, що у випадках, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не відшкодовувала шкоду за власної ініціативи КПК України позбавлений визначеності в застосуванні такого засобу захисту порушених прав потерпілої від злочину особи саме через вчинення процесуальних і фактичних дій слідчих і прокурорів, які б пропонували винній особі належне добровільне відшкодування [210, с. 85-88]. У зв'язку з цим, вже тривалий проміжок часу низка вчених зазначає про необхідність доповнити ст. 276 КПК України обов'язком слідчого під час повідомлення особі про підозру роз'яснювати підозрюваному можливість добровільного відшкодування (компенсації) шкоди, завданої його протиправними діями і позитивні наслідки для нього.

Крім того, серед науковців існує позиція, що законодавцем неправильно передбачено можливість відшкодування шкоди від імені підозрюваного, обвинуваченого іншими особами виключно за їх згодою, так як бажання добровільного відшкодування має виходити безпосередньо від підозрюваного, обвинуваченого. Втім, на практиці виникають випадки, коли особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення, не може в силу певних обставин самотійно відшкодувати шкоду (наприклад: перебуває в СІЗО з запобіжним заходом тримання під вартою; неповнолітній; недієздатний тощо), або не має бажання відшкодувати. Тому, серед науковців існує позиція, що добровільне

відшкодування шкоди замість підозрюваного, обвинуваченого будь-якими іншими фізичними чи юридичними особами можливе тільки за дорученням або на прохання останніх [211, с. 82-83].

Також, доречно відмітити думку Клименко Я.О., яка вважає, що з метою реального забезпечення можливого добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, необхідно наділити правом родичів підозрюваного, обвинуваченого чи інших осіб на прохання останніх її відшкодувати та пропонує внести зміни до ч. 1 ст. 127 КПК України шляхом виключення словосполучення «за його згодою», що сприятиме швидкому та ефективному відшкодуванню шкоди [212].

Наступним способом відшкодування (компенсації) потерпілому шкоди, який за своєю суттю в реаліях сьогодення є найпоширенішим на практиці, є цивільний позов у кримінальному провадженні. Цивільний позов у кримінальному провадженні – це вимога про відшкодування майнової та/або компенсацію моральної/немайнової шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі самим кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням неосудної особи, що пред'являється, розглядається та вирішується за правилами, встановленими кримінальним процесуальним законом (ч. 2 ст. 127, ст. 128, 129 КПК України) [28].

Враховуючи, що в цивільному позові реалізуються положення й інших галузей права вказане свідчить про те, що інститут цивільного позову має комплексний характер. Тому, у випадку коли процесуальні відносини виникли у зв'язку з цивільним позовом не передбачені КПК України, до них застосовуються відповідні норми ЦПК України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства (ч. 5 ст. 128 КПК України) [28].

Положеннями КПК України передбачено, що цивільний позов може пред'явити фізична чи юридична особа, яка зазнала майнової та/або моральної шкоди від кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння неосудної особи; фізична особа, якій відповідними діяннями спричинено фізичну

шкоду (ч. 1 ст. 55, ч. 1 ст. 61 КПК України), їх представники (ч. 4 ст. 58, ч. 3 ст. 63 КПК України) та законні представники (ст. 44, 59, 64, ч. 2 ст. 128 КПК України).

Положеннями ч. 1 ст. 128 КПК України передбачено, що подання цивільного позову можливе як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні до початку судового розгляду. Подання цивільного позову є правом, а не обов'язком зазначених вище осіб. Цивільний позов пред'являється до: підозрюваного, обвинуваченого; фізичної чи юридичної особи, яка за законом несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану протиправними діями/бездіяльністю підозрюваного, обвинуваченого чи неосудної особи, що вчинила суспільно-небезпечне діяння та набуває статус цивільного відповідача [28].

Законодавством передбачено, що цивільний позивач для забезпечення цивільного позову та відшкодування шкоди вправі звернутись до слідчого судді, суду з клопотанням про арешт майна, в якому вказуються відомості, визначені положеннями ч. 3 ст. 171 КПК України [28]. Слідчий суддя вирішуючи питання про доцільність накладення арешту на майно враховує розмір шкоди завданий відповідним правопорушенням. Вартість майна, що підлягає арешту має бути співмірною розміру завданої шкоди або визначеної в цивільному позові (ч. 8 ст. 170 КПК України). Її розмір встановлюється, виходячи з фактичної вартості викраденого чи пошкодженого майна та його стану на момент вчинення діяння.

За результатом розгляду справи, з урахуванням всіх обставин справи суд вправі прийняти такі рішення: задовольняє цивільний позов у повному обсязі; задовольняє цивільний позов частково; відмовляє в позові. Наслідком відмови в позові для цивільного позивача є втрата права звертатися з аналогічними позовними вимогами в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства та навпаки (ч. 6 ст. 128 КПК України). Суд залишає цивільний позов без розгляду у разі виправдання обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або його непричетності до вчинення кримінального правопорушення, а також у випадках, передбачених частиною

першою статті 326 цього Кодексу; за наявності підстав для закриття кримінального провадження [28].

Питання щодо задоволення цивільного позову (в т.ч. на чию користь, в якому розмірі, порядку) вирішується при ухваленні вироку (п. 7 ч. 1 ст. 368, ч.ч. 3, 4 ст. 374 КПК України). Також, наводяться відповідні розрахунки сум, що підлягають стягненню [213]. При цьому, ухвалюючи рішення про цивільний позов, суд має виходити із встановленого законом правила про те, що майнова шкода має відшкодовуватися в повному обсязі – як реальні збитки, так і упущена вигода/неотримані доходи (ч.ч. 2, 3 ст. 22, ч. 1 ст. 1166 ЦК України).

Пред'явлення, розгляд та вирішення цивільного позову саме в рамках кримінального провадження має ряд переваг: забезпечується повне та всебічне дослідження всіх обставин провадження, так як розмір заподіяної шкоди в більшості впливає на правову кваліфікацію злочину та міру покарання; полегшується можливість доведення наявності підстав та розміру цивільного позову так як: вид та розмір завданої шкоди є однією з обставин, що підлягає встановленню в кожному провадженні, обов'язок їх доказування покладається на прокурора, слідчого та, в установлених випадках, - на потерпілого; пришвидшується процес відшкодування шкоди так як цивільний позов вважається ефективним засобом найшвидшого усунення негативних наслідків протиправного діяння та універсальним способом поновлення порушених майнових прав; значно зменшується кількість часу та засобів суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, - зникає необхідність перегляду одних й тих самих обставин повторно (при різних видах судочинства); відсутній обов'язок сплачувати судовий збір.

Наступним законодавчо встановленим способом компенсації шкоди завданої потерпілому є компенсація шкоди за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом (ч. 3 ст. 127 КПК України) [28]. Вказаний спосіб відшкодування/компенсації закріплено відповідними положеннями в міжнародних актах: Європейською конвенцією про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 р.; Рекомендаціями № R (85) 11 КМ Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках

кримінального права та кримінального процесу від 28.06.1985 р.; Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, прийнятий Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 40/34 від 29.11.1985 р.; Директивою Ради Європейського Союзу 2004/80/ЕС «Про компенсацію жертвам злочинів» від 29.04.2004 р.; Резолюції (77) 27 КМ Ради Європи «Про компенсацію потерпілим від злочинів» від 28.09.1977 р. [4].

Так, потерпілий має право на відшкодування/компенсацію завданої кримінальним правопорушенням шкоди державними коштами за таких умов: відзначається факт заподіяння саме майнової шкоди; шкода компенсується виключно фізичній особі; з'ясовується, що особа, що вчинила злочин не встановлена або є неплатоспроможною (ст. 1177 ЦК України).

В той же час, неодноразово науковці при аналізі вищезазначених норм, зокрема ч. 2 статті 1177 ЦК України, приходили до висновку про необхідність прийняття спеціального за закону, що врегульовував би умови та порядок відшкодування шкоди, завданої злочином, за рахунок держави [214, с. 57]. Положення статті 1177 ЦК України встановлюють порядок відшкодування шкоди, завданої саме фізичній особі, і не можуть за аналогією застосовуватися до відносин щодо відшкодування шкоди, завданої злочином юридичній особі.

У 2005 році Україна підписала Європейську конвенцію про відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 року (так і не була ратифікована). Втім, ця Конвенція передбачає обов'язок держави щодо виплати компенсації не всім потерпілим від злочину, а лише фізичним особам – жертвам насильницьких злочинів. Отже, наразі на державу Україну покладено обов'язок щодо компенсування шкоди, спричиненої злочином, лише перед фізичними особами відповідно до ЦК України та спеціального закону, обов'язок щодо відшкодування шкоди відносно юридичних осіб відсутній [215].

Так, попередньою редакцією статті 1177 ЦК України було передбачено відшкодування державою потерпілому від злочину майнової шкоди. Внаслідок внесення змін до даної статті, відшкодуванню підлягає шкода, заподіяна не лише майну, а й фізичній особі. В той же час, у частині другій міститься бланкетна норма,

що передбачає наявність закону, що має передбачати випадки, коли держава приймає на себе обов'язок відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням. Тобто, самим законодавцем у ч. 2 ст. 1177 ЦК України як у попередній статті так і в чинній передбачено необхідність ухвалення спеціальних законів для встановлення випадків, за яких держава бере на себе обов'язок відшкодувати шкоду особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення [216].

Системне та лексичне тлумачення приписів частини другої статті 1177 ЦК України з урахуванням міжнародних зобов'язань України у цій сфері, не дає підстав стверджувати, що ця норма сама по собі може бути підставою для застосування безумовної та повної деліктної відповідальності держави за будь-яку шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, адже нею передбачено компетенцію законодавця визначити у законі випадки за яких така шкода компенсуватиметься потерпілому за рахунок Державного бюджету України та порядок здійснення такої компенсації.

Наведені положення кореспондуються з ч. 3 ст. 127 КПК України, в якій також зазначено, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [28]. Фактично, дані положення передбачають винятки із загального правила про те, що держава не бере на себе обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням. Тому, відсутність відповідного закону про порядок компенсації державою такої шкоди не унеможливорює розгляду справи підставі ч. 2 ст. 1177 ЦК України за позовом потерпілого, в тому числі й із застосуванням аналогії.

Щодо застосування цієї норми у практичній діяльності висловився й Верховний Суд у постанові від 07.11.2022 р. у справі № 757/59343/19-ц, вказавши, що «держава не несе майнову відповідальність перед потерпілими за всі злочини, які залишилися нерозкритими» [217].

Також, за загальним правилом наразі відсутні чинні для України акти міжнародного права, які б містили зобов'язання для усіх країн беззастережно брати на себе обов'язок з відшкодування всім потерпілим шкоди, завданої вчиненням

будь-яких кримінальних правопорушень (злочинів). Взяття на себе та виконання такого обов'язку правовою державою є реалізацією її соціальної функції, межі виконання якої мають корелюватися з правовою політикою та економічними можливостями кожної окремої країни.

Отже, держава вправі брати на себе обов'язок щодо компенсації шкоди за ч. 2 ст. 1177 ЦК України шляхом прийняття спеціального закону щодо конкретних випадків (за категорією кримінальних правопорушень, їх наслідками, суб'єктом чи за особою потерпілого тощо) з визначенням порядку компенсування шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, за рахунок Державного бюджету України.

Станом на сьогодні, механізм відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок коштів Державного бюджету України частково визначений Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», прийнятий ще 01.12.1994 р. [218]. Однак, відповідний закон передбачає можливість реалізації права на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, за рахунок коштів Державного бюджету України виключно у випадку вчинення кримінального правопорушення спеціальним суб'єктом (наприклад, працівником правоохоронного органу чи прокуратури) та набуло вигляду незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою тощо.

В той же час, даним законом також не передбачено випадки компенсації шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України, у випадку коли така шкода не була відшкодована через відсутність у засудженого майна.

Верховний Суд неодноразово, зокрема у постанові від 03.08.2023 р. у справі 357/5940/19, зауважував, що «лише неприйняття відповідного закону про порядок компенсації державою шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального

правопорушення, не унеможливилося розгляд справи за позовом потерпілого від кримінального правопорушення (злочину)» [219]. Тобто потерпіла від злочину особа може захищати порушене право, в тому числі шляхом подання позову про компенсацію шкоди в цивільному судочинстві на підставі частини другої статті 1177 ЦК України, такий позов є ефективним для захисту її прав.

В той же час, якщо за результатами розгляду такої справи з'ясовується, що обставини завдання шкоди кримінальним правопорушенням, які позивач вказує на підтвердження своїх вимог, не віднесено законом до випадків за яких завдана потерпілому шкода компенсується за рахунок Державного бюджету України, то стягнення лише на підставі частини другої статті 1177 ЦК України не вбачається можливим та судам слід виходити з того, що компенсація державою шкоди у такому випадку законом не передбачена.

Зазначене узгоджується із висновками ЄСПЛ в ухвалах щодо прийнятності від 30.09.2014 р. у справі «Петльований проти України» (заява № 54904/08) [220] і від 16.12.2014 р. у справі «Золотюк проти України» (заява № 3958/13) [221] у яких, дослідивши приписи ст. 1177 ЦК України у зазначеній вище редакції та статті 1207 цього Кодексу, у справах за заявами потерпілих, яким держава не компенсувала шкоду, завдану внаслідок кримінального правопорушення, ЄСПЛ вказав, що отримання відшкодування на підставі зазначених приписів можливе лише за дотримання умов, які у них передбачені та за наявності окремого закону, якого немає, і в якому мав би бути визначений порядок присудження та виплати відповідного відшкодування. Тому, ЄСПЛ відзначив, що право на відшкодування державою потерпілим внаслідок кримінального правопорушення ніколи не було безумовним. Оскільки заявники не мали чітко встановленого в законі права вимоги для цілей, передбачених статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, вони не могли стверджувати, що мали легітимне очікування на отримання будь-яких конкретних сум від держави. Цей висновок ЄСПЛ також врахований Великою Палатою Верховного Суду в контексті застосування положень статті 1177 ЦК України (пункт 57 постанови від 03.09.2019 р. у справі № 916/1423/17, пункт 30 постанови

від 04.09.2019 р. у справі № 265/6582/16-ц, пункт 6.13 постанови від 22.09.2020 р. у справі № 910/378/19).

Таким чином, відсутність у Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» або у іншому нормативно-правовому акті положень, які передбачають та регулюють питання компенсації за рахунок Державного бюджету України шкоди потерпілому, що не може бути відшкодована через відсутність у засудженого (боржника) майна свідчить про велику прогалину в сучасному законодавстві. До подібних висновків дійшов Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові від 03.08.2023 р. у справі № 357/5940/19, від 15.01.2024 р. у справі № 357/5403/22 [219][222].

Однією із знакових в контексті захисту права власності та відшкодування шкоди, завданої втратою та пошкодженням речових доказів є справа «East/West Alliance Limited» проти України (Заява № 19336/04) [223]. Суть справи полягає в тому, що під час обшуку у компанії-заявника було вилучено документи на літаки. В подальшому, було вилучено й самі літаки, визнано їх речовими доказами та передано на зберігання аеродрому. Незважаючи на рішення суду про повернення літаків, податкова інспекція відмовилася їх повернути, визнала їх безхазяйним майном та виставила на продаж. Протягом тривалого часу, компанія намагалася повернути своє шляхом ініціювання низки судових проваджень, однак літаки вже було продано на аукціоні, а деякі з них були пошкоджені настільки, що не могли використовуватись за своїм цільовим призначенням.

За результатами розгляду такої заяви, ЄСПЛ встановив, що дії державних органів щодо вилучення, зберігання та подальшого пошкодження літаків порушили право компанії на мирне володіння своїм майном, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини, так як державні органи не забезпечили належного зберігання речових доказів, що призвело до їх пошкодження та втрати. Суд підкреслив, що відшкодування має бути справедливим і відповідати характеру порушення, а відтак компенсація повинна

відповідати їхній ринковій вартості на час втручання, а не бути еквівалентною теперішній ринковій вартості майна.

Тобто, справа «East/West Alliance Limited» проти України» є важливим прецедентом для розуміння обов'язків держави щодо збереження речових доказів та забезпечення належного відшкодування у випадку допущення пошкодження або втрати майна.

Також, до випадків відшкодування/компенсування шкоди за рахунок Державного бюджету можна віднести й випадки відшкодування власнику, на майно якого було необґрунтовано накладено арешт та передано в управління АРМА, усіх витрат та збитків, що були з ним пов'язані: упущена вигода, амортизаційні втрати тощо. Так, дедалі розповсюдженішими стають випадки звернення в рамках господарського судочинства до АРМА та Офісу Генерального прокурора з вимогами про стягнення заподіяних збитків, викликаних, зокрема, у зв'язку з незаконною реалізацією майна.

Підставами звернення до Суду з вказаними позовами здебільшого стає скасування судами ухвал про накладення арешту на майно із заборорою вчинення будь-яких дій щодо відчуження, розпоряджання та користування вказаним майном з передачею цього майна на відповідальне зберігання АРМА, та реалізація вказаного майна АРМА. При розгляді даних справ фундаментальне значення відіграє законність втручання АРМА у право власності Позивача, що визначається із врахуванням чітко визначених правових підстав для передачі Агентству активів та порядку управління цими активами, а також правових підстав для вчинення Агентством дій щодо реалізації майна позивача.

Так, управління активами за Законом про АРМА - це діяльність із володіння, користування та розпорядження активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави і вирішено питання про їх передачу АРМА, тобто забезпечення збереження активів, збереження (за можливості - збільшення) їх економічної вартості, передача їх в управління або реалізація активів у випадках та порядку, передбачених цим Законом, а також реалізація активів, конфіскованих у

кримінальному провадженні чи стягнутих за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими.

З аналізу положень даного закону вбачається, що абз. 1 ч. 5 ст. 21 Закону, передбачено окрему підставу для реалізації активу, переданого в управління Агентству, без згоди власника на підставі ухвали слідчого судді або суду, а саме активів визначених ч. 4 даної статті (майно піддається швидкому псуванню; майно швидко втрачає свою вартість; витрати на зберігання рухомого майна протягом одного календарного року становлять більше 50 відсотків його вартості) [144]. Отже, підставою для їх реалізації активів за відсутності згоди власника є відповідний процесуальний документ - ухвала слідчого судді або суду із зазначенням про передачу цих активів АРМА саме для їх реалізації.

Так, в постанові Великої Палати Верховного Суду від 05.10.2021 р. у справі № 910/18647/19 зазначено, що «аналіз положень кримінального процесуального закону дає підстави для висновку, що норма абз. 7 ч. 6 ст. 100 КПК України окремо виділяє можливість передання речових доказів вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб АРМА для здійснення заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості та окремо можливість передання речових доказів для їх реалізації» [224].

Тобто, Велика Палата Верховного Суду дійшла до висновку, що підставою для передачі Агентству активів, визначених у ч. 4 ст. 21 Закону про АРМА, для їх реалізації за відсутності згоди власника є виключно ухвала слідчого судді або суду із обов'язковим зазначенням про передачу цих активів Агентству саме для їх реалізації. Аналогічний висновок дійшов Верховний Суд також у постанові від 01.03.2023 р. у справі № 910/16672/20.

В інших випадках, дії АРМА щодо реалізації активів Позивачів шляхом їх продажу у випадку недоведеності наявності єдиного можливого варіанту управління активом - його продажу з огляду на визначені ухвалою суду альтернативні варіанти порядку управління (для реалізації або передачі в управління за договором); наявності ухвали про забезпечення позову шляхом

накладення арешту на спірне майно; обізнаності АРМА з цим процесуальним документом свідчать про порушення вітчизняного законодавства та статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

За результатами розгляду даної категорії справ, суди першої та апеляційної інстанції, підкріплені постановами Верховних Судів, доходять до одноголосних висновків, що діями відповідачів (АРМА та Офісу Генерального прокурора) Позивачів протиправно позбавляють права на власний розсуд розпоряджатись своїм майном, і як наслідок останній не отримав прибуток, що призвело до заподіяння позивачам значної матеріальної шкоди, зокрема, постановою від 17.12.2024 р. у справі № с щодо стягнення грошових коштів у розмірі 3 197 670,00 грн [225]; постановою від 19.03.2024 р. по справі № 910/4533/22 щодо стягнення грошових коштів у розмірі 6 706 940,14 грн [226]; постановою від 05.10.2023 р. у справі № 910/4131/22 щодо стягнення грошових коштів у розмірі 3 567 767,45 грн [227]; постановою від 01.03.2023 р. по справі № 910/16672/20 щодо стягнення грошових коштів у розмірі 4 663 749,94 грн [228] тощо.

З наведених вище обставин вбачається, що внаслідок прогалин в законодавстві, що полягають у відсутності чіткого визначення обставин за яких АРМА вправі продавати надане на зберігання майно; у відсутності чіткого визначення документів, які будуть підтверджувати законність такого продажу АРМА; у наявності подвійного трактування положень законодавства та тексту судового рішення; у відсутності належних компенсаційних інструментів, а саме відшкодування власнику, на майно якого було необґрунтовано накладено арешт, усіх витрат та збитків, що були з ним пов'язані: упущена вигода, амортизаційні втрати тощо, компенсація за примусову реалізацію майна (з урахуванням вартості майна на початку передання майна на зберігання, під час зберігання, під час реалізації); у відсутності положень, що передбачали б можливість повернення майна в натурі (з тими ж характеристиками), - вказане призводить до необґрунтованого порушення прав та інтересів осіб (власників майна), невинуватної та непропорційної втрати майна, її вартості.

Тому, для уникнення в подальшому таких порушень, на нашу думку, законодавцю слід вдосконалити чинне законодавство, зокрема, шляхом внесення змін до положень КПК України (розширення ст. 127 КПК України), ЗУ «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» чи навіть дослідити питання прийняття нового спеціального закону, який регулюватиме порядок компенсації державою шкоди (в тому числі розглянувши можливість об'єднання з положеннями, що будуть регулювати порядок компенсації шкоди, передбачений ч. 2 ст. 1177 ЦК України).

Як бачимо, вітчизняним законодавством, з урахуванням міжнародних норм, передбачено низку інструментів, що за своєю суттю є заключним конвенційним механізмом, для захисту майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих, порушених внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння. Втім, реалізувати на практиці вказані інструменти не завжди вдається можливим, так як у законодавстві містяться великі прогалини, зокрема відсутні нормативно-правові акти, які б детально регламентували порядок реалізації відповідних механізмів.

За вказаних обставини, з метою відповідності міжнародним стандартам та можливості виконання державою завдань кримінального провадження, вітчизняне законодавство потребує новації, шляхом внесення змін до вже існуючих нормативно-правових актів або прийняття нових законодавчих постулатів.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному провадженні України сформульовано такі теоретичні та практичні висновки.

1. У кримінальній процесуальній діяльності забезпечення справедливого балансу між державними інтересами та правами учасників кримінального провадження покладено в основу кримінальних процесуальних гарантій. Їх зміст, в першу чергу, визначається сукупністю національних засобів та способів, що спрямовані на реалізацію прав та обов'язків усіх суб'єктів кримінального процесу, забезпечення реалізації їх законних інтересів, а також на досягнення мети та виконання завдань кримінального провадження. Особливістю кримінальних процесуальних гарантій є те, що вони виступають невід'ємною складовою загального правозахисного механізму у кримінальному провадженні, головне завдання якого полягає у дотриманні балансу між межами втручання держави у майнові права особи та встановленні процедур, що спрямовані на запобігання зловживанням з боку органів досудового розслідування і забезпечення справедливого розгляду справ, пов'язаних із власністю. До кримінальних процесуальних гарантій у сфері захисту права власності відносять: чітке юридичне визначення прав; недопустимість звуження прав за обсягом і змістом; визначення процедури їх реалізації; забезпечення реальних умов для самореалізації; утримання інших учасників кримінального процесу від порушення прав і свобод; надання допомоги в реалізації прав з боку слідчих, прокурорів, захисників та суду; обов'язок осіб, які ведуть кримінальне провадження, здійснювати всі можливі заходи для попередження порушень; захист прав і свобод; відновлення порушених прав та відшкодуванням завданої шкоди тощо.

У межах цієї системи особливе місце також посідають конвенційні гарантії, які формуються під впливом міжнародно-правових актів, ратифікованих державою. Зокрема, у майновій сфері ключова роль відводиться конвенційним гарантіям захисту права власності як сукупності взаємопов'язаних і найбільш

ефективних, з цієї причини виокремлених на міжнародно-правовому рівні (у конвенціях, деклараціях, пактах), правових засобів і способів, що застосовуються у випадку порушення чи обмеження цього права та спрямовані на його відновлення і забезпечення майнових прав та інтересів під час кримінального провадження.

2. Конвенційна цінність власності є фундаментальною складовою правового порядку будь-якої демократичної держави, що забезпечує баланс між правом особи на майно та суспільними інтересами. Її значущість розкривається у трьох аспектах – нормативна, матеріальна та формальна цінність власності – дотримання балансу між якими є ключовим інструментом для ефективного захисту прав власності.

В Україні право власності має багаторівневу систему нормативного закріплення, яка охоплює конституційні норми, міжнародно-правові акти, кодекси, закони та підзаконні акти тощо. При цьому, особливе місце у механізмі захисту права власності займає судова практика, яка не лише слугує «живим» та адаптованим під певні обставини роз'ясненням правових норми, а й формує загальновизнані стандарти тлумачення та застосування законодавства. Саме тому, ефективний захист права власності передбачає не лише формальне закріплення відповідних гарантій у правових актах, а й належний механізм їх реалізації.

3. Правова природа конвенційного механізму захисту права власності полягає в тому, що Україна як держава-учасниця зобов'язана дотримуватися встановлених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод стандартів і забезпечувати на національному рівні ефективні засоби правового захисту, особливо у кримінальному провадженні, де право власності особи піддається найбільшому тиску.

Наразі в Україні функціонує чимала кількість як державних, так і недержавних структур, які у визначеній законом чи їх статутними документами процедурі можуть здійснювати захист порушених прав осіб. Однак, внаслідок їх безсистемного розгалуження такий механізм захисту прав є неефективним у зв'язку з чим відповідна діяльність доволі часто залишається поза увагою. У зв'язку з цим, у даній дисертаційній роботі запропоновано власне бачення поняття «конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні»

як системи національних та міжнародних органів, організацій, інституцій (інституційна складова), а також правових норм, що закріплюють основоположні гарантії, механізми та процедури захисту права власності осіб під час здійснення кримінального провадження, а отже, включають передбачені законом форми, методи і способи, що використовуються з метою належного захисту конвенційних прав під час здійснення кримінального провадження (нормативна складова). Запропоноване нормативне закріплення сприятиме науковій визначеності та удосконаленню понятійного апарату, а також підвищить значимість існуючих способів захисту права власності у кримінальному процесі як для слідчих органів, так і для органів судової влади.

4. Ключовими елементами конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні є нормативна та інституційна складові. Нормативною складовою є упорядкована система норм матеріального та процесуального права, на основі якого держава в особі її державних та, зокрема, правоохоронних органів зобов'язана забезпечувати дотримання конвенційних прав кожної особи під час здійснення кримінального провадження. Інституційною складовою є сукупність органів та інституцій, які наділені повноваженнями здійснювати захист порушених конвенційних прав особи, та порядок звернення до них (умовно, такі органи та інституції доцільно поділити на такі категорії – правоохоронні органи; судові органи; інституційні органи).

5. Кожна стадія кримінального провадження є унікальною, у зв'язку з чим реалізація конвенційного механізму захисту права власності його учасників має свої функціональні особливості. Найбільш поширеними способами обмеження майнових прав під час здійснення досудового розслідування є тимчасове вилучення майна та його арешт, у зв'язку з чим нормативна визначеність існуючих механізмів захисту прав внаслідок такого обмеження є суспільно необхідною, що вбачається у таких змінах:

1) надання майну, вилученому на підставі ухвали слідчого судді під час обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, та майну, вилученому в ході

здійснення тимчасового доступу до речей і документів, законодавчо закріпленого статусу «тимчасово вилучене»;

2) введення граничного строку повернення тимчасово вилученого майна власнику, зокрема, встановлення 48-годинного строку, протягом якого тимчасово вилучене майно має бути повернуте, із початком відліку від моменту отримання слідчим, прокурором судового рішення про відмову в задоволенні клопотання про арешт тимчасово вилученого майна або судового рішення про часткове або повне скасування арешту тимчасово вилученого майна;

3) доповнення переліку ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені на досудовому слідстві, у ч. 1 ст. 309 КПК України пунктом 14 такого змісту: «відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту на майно»;

4) доповнення ч. 5 ст. 173 КПК України положеннями щодо необхідності визначення в ухвалі слідчого судді, суду про арешт майна строку перебування майна під арештом та порядку звернення прокурора, слідчого за погодженням з прокурором із клопотанням про продовження строку застосування арешту майна;

5) доповнення ч. 1 ст. 303 КПК України пунктом 12 та викладення його в такій редакції: «рішення слідчого про відмову в задоволенні клопотання про передачу майна на відповідальне зберігання, - особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання – власником (законним володільцем), її представником, законним представником чи захисником»;

6) внесення змін в п.1 ч. 6 ст. 100 КПК України та викладення його в такій редакції: «повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, в порядку визначеному абзацом два частини сьомої цієї статті, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження»;

7) доповнення ч. 7 ст. 100 абзацом 2 та викладення його в такій редакції: «У випадках ініціювання слідчим питання щодо необхідності передання майна на відповідальне зберігання, передбачене пунктом 1 частини шостої цієї статті, рішення за результатами розгляду такого клопотання приймається керівником органу досудового розслідування. У випадку подання такого клопотання власником (законним володільцем) рішення приймається слідчим. Рішення про

передання майна на відповідальне зберігання оформлюється у формі постанови. Передання майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) має бути здійснено протягом 48 годин з моменту прийняття відповідного рішення або постановлення ухвали слідчим суддею (суддею на етапі судового провадження)»;

8) конкретизувати повноваження слідчого, визначені у ч. 2 ст. 40 КПК України, шляхом доповнення можливістю приймати рішення про передачу майна на відповідальне зберігання;

9) конкретизувати повноваження керівника органу досудового розслідування, визначені у п. 5-7 ч. 2 ст. 39 КПК України, шляхом доповнення можливістю приймати рішення про передачу майна на відповідальне зберігання у випадку ініціювання такої передачі слідчим;

10) доповнення положень КПК України можливістю передавати речові докази на відповідальне зберігання третій особі – професійному зберігачу у випадку здійснення кримінальних проваджень, об'єктом посягання в яких є право власності на таке майно;

11) доповнення ч. 1 ст. 309 КПК України положеннями щодо можливості оскарження ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту на майно в апеляційному порядку.

Нормативне закріплення правової конструкції передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) усуне всі процедурні перешкоди у доступі сторін кримінального провадження до реалізації їх права на мирне володіння своїм майном та можливості здійснення ефективного захисту права власності у разі його обмеження органами досудового розслідування під час здійснення кримінального провадження.

6. Реалізація конвенційного механізму захисту права власності особи має свої особливості й в окремих судових стадіях кримінального провадження, зокрема, таких як підготовче провадження, судовий розгляд та на етапі виконання судового рішення, у зв'язку з цим дієвість механізму захисту права власності на цих стадіях також потребує нормативного врегулювання:

1) внесення змін до ч.ч. 2, 3 ст. 303 КПК України та ч. 3 ст. 309 КПК України в частині зміни стадії подання та розгляду скарг і заперечень – з підготовчого провадження на стадію судового розгляду;

2) доповнення ст. 350 КПК України та ст. 363 КПК України положеннями щодо можливості розгляду скарг та заперечень, поданих в порядку ч.ч. 2,3 ст. 303 КПК України та ч. 3 ст. 309 КПК України;

3) доповнення ст. 350 КПК України імперативною вказівкою про необхідність розгляду судом клопотань про скасування арешту майна по суті в порядку ч. 2 ст. 174 КПК України на стадії судового розгляду;

4) відступлення від оціночних понять «негайно», «у розумний строк» шляхом встановлення строку виконання судового рішення в порядку ст. 114 КПК України за ухвалою слідчого судді, суду;

5) конкретизація граничних строків виконання судового рішення;

6) введення поняття «професійний зберігач»;

7) встановлення мінімальної вартості речового доказу при передачі майна на відповідальне зберігання професійному зберігачу, право власності на яке є предметом посягання у кримінальному провадженні;

8) внесення змін до ч. 2 ст. 1177 ЦК України та/або ч. 3 ст. 127 КПК України щодо врегулювання процедурних питань, пов'язаних із відшкодуванням шкоди за рахунок Державного бюджету України.

Таким чином, дане дисертаційне дослідження показує, що існуючі конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні в більшості випадків виконують роль формальних вказівників, аж ніяк не сприяючи дотриманню справедливого балансу між втручанням у майнові права особи та цілями розслідування. Як наслідок, національний конвенційний механізм захисту прав є недієвим, а отже, не виконує своє головне призначення – захист прав особи. У зв'язку з цим єдиним способом підвищення конвенційної цінності національних інструментів захисту права власності до рівня правової держави є впровадження у чинне законодавство України запропонованих у даній роботі змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hohenstaufen F. Радикалізм у сократичній етиці. Кініки, або школа Антисфена. *Echafaud | Антична філософія епікуреїзму та соціал-демократична ідея*. URL: <https://echafaud.org/кініки-або-школа-антисфена/>.
2. Білодід І. К., Доценко П. П., Юрчук Л. А. Словник української мови. Київ : Наук. думка, 1971. Т. 2 : Г-ж. 550 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001347_1.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000728_2.
4. Кримінальний процес : підручник / ред.: О. В. Капліна, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
5. Рябовол Л. Т. Гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні та зарубіжних країнах. Актуальні проблеми правознавства. 2023. Т. 1, № 1. С. 114–119. URL: <https://doi.org/10.35774/app2023.01.114>.
6. Глуханчук О. В. Поняття та види конституційних гарантій судового захисту. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 5. С. 100–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_5_23.
7. Хальота А. І. Історія нормативного регулювання конституційних процесуальних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 1. С. 40–44. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/1_2015.pdf.

8. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. 2011. № 22. С. 56–70. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/3235>.
9. Гарантії прав людини і громадянина при забезпеченні інформаційної безпеки / С. С. Єсімов та ін. Path of science. 2018. Т. 4, № 4. С. 1008–1016. URL: <https://doi.org/10.22178/pos.34-6>.
10. Мельник О. Г. Механізм захисту фундаментальних прав людини у Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 40–44. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/8>.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
12. Хартія основних прав Європейського Союзу. LIGA360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00303>.
13. Шаповал В. Н. Порівняльне конституційне право. Київ : Княгии. Ольга, 2007. 416 с.
14. Деркач А. Л. Виникнення конституційних процедур захисту прав людини в зарубіжних країнах. Актуальні проблеми політики. 2018. № 62. С. 61–66. URL: http://www.app.nuoua.od.ua/archive/62_2018/7.pdf.
15. Конституційне право зарубіжних країн / ред. В. О. Ріякі. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/Konst-foreign.pdf.
16. Рябовол Л. Т. Гарантії прав та свобод людини і громадянина у зарубіжних країнах. Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків. Харків, 2020. С. 22–25. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201210/article/view/riabovol/435.
17. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. Н. Кримінальний процес України. Київ : Либідь, 1992. 431 с.

18. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. юрид. акад. МВС України, 2002. 432 с. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/3900>.
19. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. 4-те вид. Київ : "А.С.К", 2003. 1120 с. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/2880>.
20. Чугаєвська А. В. Щодо сутності кримінально-процесуальної форми. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 20 трав. 2016 р. / ред. М. В. Афанасьєва. Одеса, 2016. С. 311–313. URL: <http://hdl.handle.net/11300/6621>.
21. Дидич О. Ю. Щодо особливостей принципів кримінального процесу. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 19 трав. 2017 р. / ред. Г. О. Ульянова. Одеса, 2017. С. 394–396. URL: <http://hdl.handle.net/11300/10319>.
22. Павлютін Ю. М. Заходи забезпечення кримінального провадження в системі заходів процесуального примусу. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу, м. Одеса, 16–17 трав. 2013 р. / відп. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса, 2013. С. 479–481. URL: <http://hdl.handle.net/11300/8213>.
23. Толочко О. М. Прокурор на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень: функціональна структура діяльності. *Правове життя сучасної України* : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, м. Одеса, 20–21 квіт. 2012 р. / відп. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса, 2012. С. 163–164. URL: <https://hdl.handle.net/11300/22635>.
24. Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні : навч. посіб. для підготов. до заліку / О. В. Капліна та ін. Харків : Право, 2015. 88 с.

25. Конюшенко Я. Ю. Відомчий контроль в системі гарантій прав особи під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Juridical science*. 2021. № 2(104). С. 367–377. URL: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.41>.
26. Словник української мови в 11 томах. Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. URL: <https://slovnyk.ua/index.php>.
27. Словник іншомовних слів / уклад.: Л. В. Музичко, Л. М. Шкарапута, С. М. Морозов. 2-ге вид. Київ : Наук. думка, 2019. 785 с.
28. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
29. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Протокол Ради Європи від 20.03.1952 : станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
30. Тертишник В. М., Марченко А. В., Тертишник А. І. Захист прав і свобод людини: науково-практичне видання. Харків : Арсіс, 2000. 288 с. \
31. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підруч. / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
32. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження : монографія. Київ : Грета, 2018. 276 с.
33. Беспалько І. Л. Визначення поняття загальних засад кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 242–247. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&p;C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Pgir_2018_5_48.
34. Моргун Н. С., Седакова В. В., Бондар С. В. Принципи кримінального судочинства: поняття та сутність. *Приватне і публічне право*. 2022. № 2. С. 34–39. URL: <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.2.6>.
35. Білоножко В. М. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : Дніпро, 2009. 1332 с.

36. Філософія права : підручник / ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.
37. Беспалько І. Л. Основні ознаки засад кримінального провадження України. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 22–23 черв. 2018 р. Запоріжжя, 2018. С. 113–116. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15239>.
38. Дільна З. Ф. Виконання судових рішень у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти : монографія. Львів : Сполом, 2017. 240 с.
39. Шемшученко Ю. С. Вибране. Теоретичні проблеми формування правової держави. Київ : Вид-во «Юрид. думка», 2005. 592 с.
40. Авер'янов В. Б. Принцип верховенства права в новій адміністративно-правовій доктрині. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 1. С. 3–8. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/18>.
41. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2019. 499 с. URL: <https://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/Dis-Сачко.pdf>.
42. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
43. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
44. Тертишник В. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2009. 404 с. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2023/1/Тертишник%20Монографія.pdf>.

45. Доповідь про правовладдя / пер. з англ. С. П. Головатий. Страсбург : ЄВРОП. КОМІС. “ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО” (ВЕНЕЦ. КОМІС.), 2011. 38 с. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr).

46. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України "Про міліцію" : Рішення Конституц. Суду України від 29.06.2010 № 17-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text>.

47. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частин : Рішення Конституц. Суду України від 25.01.2012 № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>.

48. Волошина В. К. Загальна характеристика принципу забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу, м. Одеса, 16–17 трав. 2014 р. / відп. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса, 2014. С. 659–660. URL: <http://hdl.handle.net/11300/5010>.

49. Рогатинська Н. З., Захарків Д. М. Дотримання розумних строків під час кримінального провадження. *Юридичний науково-електронний журнал*. 2021. № 12. С. 396–398. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/100>.

50. Клименко О. М. Конституційно-правова сутність принципу непорушності права власності. *Бюлетень міністерства юстиції України*. 2012. Т. 2, № 124. С. 49–54. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&

amp;S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&am
p;C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=bmju_2012_2_8.

51. Пушкар П. В. Принцип непорушності права власності: досвід країн ЄС і його впровадження в Україні. *Право власності: європейський досвід та українські реалії* : зб. доп. і матеріалів міжнар. конф., м. Київ, 22–23 жовт. 2015 р. Київ, 2015. С. 93–106. URL: <https://surl.li/muqjyh>.

52. Пилипенко Д. Принцип непорушності права власності в кримінально-виконавчому праві України. *Новий український закон*. 2022. № 4. С. 110–117. URL: <https://doi.org/10.51989/nul.2022.4.16>.

53. Дзера О. В. Інститут права власності за новим цивільним законодавством і європейські стандарти з охорони права власності. *Університетські наукові записки*. 2005. Т. 1-2, № 13-14. С. 69–75. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&am p;C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Unzap_2005_1-2_12.

54. Куцкір Г. М. Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/2107>.

55. John L. Two treatises of government. [London] : A. Millar [etc.], 1689. 416 p.

56. Balzac H. D. Gobseck. [Paris : Journal "Le siècle", 1860. 384 p.

57. Кайдашева сім'я: повість. Львів : Т-во имени Шевченка, 1879.

58. Хиба ревуть воли, як ясла повні?: роман з народного життя. Женева : H. Georg Libraire-Editeur, 1880. 418 с.

59. Пендюра М. М. Теорія держави та права : Курс інтеракт. лекцій. Київ : 7БЦ, 2023. 468 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/23897>.

60. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME. Посібник зі статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини. Захист власності. *ВЕРХОВНИЙ СУД*. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Guide_Article%201_ECHR_Ukrainian.pdf.

61. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV : станом на 15 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

62. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV : станом на 2 груд. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

63. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

64. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 10 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

65. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 8 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

66. Справа "Спорронг і Лоннрот проти Швеції" (Case of Sporrong and Lonroth v. Sweden) : Справа Ради Європи від 23.09.1982. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text.

67. AFFAIRE PARACHELA ET AMAZON S.A. с. ГРЕЦІЯ. HUDOC - Європейський суд з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":\["001-206273"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B).

68. Справа «Атіма Лімітед» проти України» (заява № 56714/11). Офіційний веб-портал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g16#Text.

69. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про введення мораторію на примусову реалізацію майна" (справа про мораторій на примусову реалізацію майна) : Рішення

Конституц. Суду України від 10.06.2003 № 11-пп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-03#Text>.

70. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Гуляка Володимира Олександровича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 статті 10 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" : Рішення Конституц. Суду України від 09.11.2011 № 14-пп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-11#Text>.

71. Рішення Першого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ УКРАЇНА" щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу І Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усун : Рішення Конституц. Суду України від 05.06.2019 № 3-п(І)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>.

72. Чумак Ю. Судовий захист права власності: актуальні правові позиції Верховного Суду. ВЕРХОВНИЙ СУД. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Pres_Chumak_1.pdf.

73. Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції : реферат. 3-тє вид. Київ, 2010. 848 с.

74. Троян О. Стаття 1 Першого протоколу до конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: практичний та теоретичний аспект. *Адвокатське об'єднання "Barristers"*. URL: <https://barristers.org.ua/articles/stattya-1-pershogo-protokolu-do-konventsii-pro-zahist-prav-lyudini-i-osnovopolojnih-svobod-praktichniy-ta-teoretichniy-aspekt>.

75. Сліпченко А. С. Визначення поняття "майно" у праві ЄС та вітчизняному праві. Форум права. 2020. Т. 61, № 2. С. 122–130. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3883825>.

76. Биков Д. Деякі аспекти арешту майна у світлі практики апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. Наукові праці НаУКМА. Закон. 2021. Т. 7. С. 14–19. URL: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.7.14-19>.
77. Татаров О. Ю. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій стосовно окремої категорії осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Т. 1, № 2. С. 205–208.
78. Фулей Т. І. Істотність порушення прав людини як наслідок недотримання засад кримінального провадження. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід* : Матеріали і міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 16 трав. 2019 р. Київ, 2019. С. 652–658. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/31306/1/zahust_prav_ludunu.pdf.
79. Тарасюк С. М. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення конституційних прав особи при проведенні в її житлі чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081. Одеса, 2021. 255 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14646>.
80. Дрозд А. В. Забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 24 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5881>.
81. Галаган В. І. Недоторканність права власності як засада кримінального провадження на досудовому розслідуванні : монографія / В. І. Галаган, Н. С. Моргун. - Київ : [б. в.], 2017. - 184 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/13186>.
82. Маркелова В. М. Недоторканність права власності як концептуальна ідея кримінального провадження. Актуальні проблеми вітчизняного правознавства. 2022. № 4. С. 176–183. URL: <https://doi.org/10.32782/39221337>.
83. Якових Є.В. Елементи конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні. *Київський юридичний журнал*. 2024. № 5. С. 82-89.

84. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. / ред. О. Б. Онишко. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 540 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5215>.
85. Якових Є.В. Конвенційний механізм захисту прав осіб у кримінальному провадженні: загальні питання. *Збірник наукових праць «Актуальні проблеми політики»*. 2024. № 73. С. 215-221.
86. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII : станом на 20 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.
87. Романюк Д. С. Судова практика як джерело права України. *Правова політика України: історія та сучасність* : матеріали I Всеукр. науково-практ. семінару, м. Житомир, 8 жовт. 2020 р. Житомир, 2020. С. 153–155. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/153-1.pdf>.
88. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.
89. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text>.
90. Рада бізнес-омбудсмена України (РБО) - офіційний сайт. *Рада бізнес-омбудсмена*. URL: <https://boi.org.ua/>.
91. Основи кримінального процесу : навч. посіб. / О. В. Пчеліна та ін. ; ред. Т. Г. Фоміна. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2023. 132 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/15986>.
92. Дрішлюк К. В. Принципи верховенства права та законності в кримінальному процесі України. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування* : колект. монографія / ред. Ю. Аленін ; відпов. за вип. І. Гловюк. Одеса, 2018. С. 124–145. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9497>.

93. Гуменний О. Правосуддя як основна функція судової влади. *Вісник Національного університету „Львівська політехніка”*. 2018. № 906. Вип. 20. С. 30–33. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18361/7.pdf>.
94. Юридична енциклопедія / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Баж., 2011. Т. 1 : А-Г. 654 с.
95. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2004. 304 с.
96. Гловюк І. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2015. 712 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3226>.
97. Завтур В. А. Розгляд та вирішення слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: сучасні проблеми формування судово-контрольного провадження. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія* : колект. монографія / ред. Ю. П. Аленін ; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса, 2018. С. 574–597. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9559>.
98. Жук А. Судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів підозрюваного в разі застосування тримання під вартою як запобіжного заходу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 233–238. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.40>.
99. Фаринник В. І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2017. 548 с.
100. Денісова Л. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Омбудсман України*. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2020.pdf>.
101. Симчук А. Окремі проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна в діючому кримінальному процесуальному законодавстві. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали міжвідом. науково-практ. конф., м.

Київ, 5 лип. 2017 р. Київ, 2017. С. 239–245. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/3896>.

102. Моргун Н. С. Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження, що обмежує право власності. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.* 2014. № 3 (2). С. 318–232. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_3\(2\)__57](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_3(2)__57).

103. Кичко Р. А. Проблемні аспекти надмірного втручання у право власності за наслідками тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2024. Т. 4, № 84. С. 54–60. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.8>.

104. Грошовий Ю. М., Шило О. Г. Підстави обрання запобіжних заходів за новим кпк України. *Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 220–226. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/4676>.

105. Мирошніченко Ю. М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право».* 2013. № 3-2. С. 313–315. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/09/3-2_2013.pdf#page=313.

106. Овчаров Д. Повернення вилученого в ході обшуку (огляду) майна | ЮРЛІГА. *ЮРЛІГА.* URL: https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/12826_povernennya-viluchenogo-v-khod-obshuku-oglyadu-mayna.

107. Справа «Свіргунець проти України» (Заява № 38262/10) : Рішення Європ. суду з прав людини від 20.12.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h61#Text.

108. Безпалій Т., Тищенко О. Правовий статус майна, вилученого в ході обшуку. *Юридичні радники – Фарма і охорона здоров'я. Україна і Центральна Азія.* URL: <https://www.legalalliance.com.ua/publikacii/pravovij-statusu-majna-vilucenogo-v-hodi-obshuku/>.

109. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 23.09.2021 у справі № 759/20261/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99843740>.

110. Ухвала Апеляційної палати Вищого Антикорупційного Суду від 04.08.2022 у справі № 991/2493/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105643672>.

111. Ухвала Вищого Антикорупційного Суду від 21.02.2020 у справі № 991/430/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87757853>.

112. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення“ від 2 березня 2015 року № 213-VIII : Рішення Конституц. Суду України від 18.06.2020 № 5-р(П)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text>.

113. Венеційська Коміс. Ради Європи. Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія) "Мірило правовладдя" : Коментар/Глосарій/Rule of Law Checklist / пер. з англ. С. Головатий. Страсбург : Венец. Коміс. Ради Європи, 2016. 170 с. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr).

114. Ухвала Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 27.03.2019 у справі № 159/265/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80761919>.

115. Жмудінський В. П. Особливості повернення майна, не визнаного речовим доказом. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. Т. 31 (70), № 4. С. 229–234. URL: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/37>.

116. Горошко В. В. Концептуалізація тимчасового вилучення майна в кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 1. С. 70–74. URL: <http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/1/20.pdf>.

117. Курапова К. М. Процесуальні строки у провадженні за нововиявленими обставинами. *Науковий вісник Ужгородського Національного*

Університету. Серія ПРАВО. 2017. Т. 2, № 46. С. 105–108. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.46-2.pdf>.

118. Ільченко О. Лекція № 7/навчальна дисципліна «кримінальний процес»/тема: «процесуальні строки і витрати». *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/3270655/>.

119. Басай В. Д., Ковальчук С. О. Поняття і види процесуальних строків за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2012. Т. 11. С. 429–437. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nponyua_2012_11_46.

120. До характеристики окремих суб'єктів тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Т. 4, № 6. С. 112–116. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2017/6/tom_4/23.pdf.

121. Романюк А., Канюка І. Вимога дотримання розумних строків у кримінальному судочинстві України як прояв дії принципу процесуальної економії. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 259–273. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v1_2012/26.pdf.

122. Ухвала Ленінського районного суду м. Миколаєва від 05.02.2019 у справі № 489/576/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79610493>.

123. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 15.09.2017 у справі № 760/17636/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69127469>.

124. Зіньковський І. Повноваження слідчого щодо повернення тимчасово вилученого майна. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 226–233. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/44.pdf>.

125. Галась І. А. Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 12.00.09. Київ, 2019. 206 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/28/6.pdf>.

126. Завтур В. А. Розгляд та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про встановлення процесуальних строків у кримінальному провадженні: концептуальні засади нормативної моделі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 153–159. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/37.pdf.

127. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 05.03.2024 у справі № 757/35140/23-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117611319>.

128. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 12.09.2024 у справі № 757/34408/24-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121685872>.

129. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 13.09.2023 у справі № 761/28726/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113598171>.

130. Котова О. С. Проблеми визначення поняття «арешт майна» у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 141–149. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Kotova.pdf.

131. Різниченко К. Особливості реалізації принципу пропорційності під час арешту майна в кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 573–576. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/141.pdf.

132. Воронкін А. О. «Окремі аспекти накладення та скасування арешту майна у кримінальному провадженні». *Науковий вісник ужну. серія: право*. 2024. № 85, ч. 4. С. 30–35. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/6-3.pdf>.

133. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 21.08.2019 у справі № 911/1247/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84153000>.

134. Ухвала Верховного Суду від 23.01.2024 у справі № 569/19829/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116607288>.

135. Боржонов проти Росії. *HUDOC - European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B"fulltext":\["Borzhonov"\],"itemid":\["001-90804"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B).

136. Атанасов проти Болгарії. *HUDOC - European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":\["001-179448"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B).

137. Ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 31.10.2024 у справі № 496/4888/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122894427>.

138. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 20.05.2024 у справі № 757/21586/24-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119190298>.

139. Окрема думка судді Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду щодо ухвали від 10 квітня 2024 року (РОЗБІЖНА) від 10.04.2024 у справі № 991/2351/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118264834>.

140. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.05.2024 у справі № 712/191/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119535382>.

141. Пеший Д. А. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 210 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/1413>.

142. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення гарантій захисту суб'єктів господарювання під час здійснення кримінального провадження. *Верховна Рада України/Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/55696>.

143. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.04.2024 у справі № 554/2506/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118558563>.

144. Бєлкін М. Л. Єдність правозастосування як гарантія забезпечення законності в державі. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3. С. 10–16. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Unzap_2012_3_4.

145. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 № 772-VIII : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>.

146. Крамар Р. І. Адміністративно-правові засади реалізації антикорупційної політики Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. *Scientific notes of lviv university of business and law*. С. 174–178. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/361>.

147. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 04.05.2023 у справі № 644/2204/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110747008>.

148. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 17.07.2023 у справі № 953/3123/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112317954>.

149. Якових Є.В. Обмеження права власності та ефективне управління майном у кримінальному провадженні. *Науковий фаховий журнал «Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»*. 2024. № 2. С. 117-123. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/2_2024/2_2024.pdf

150. Активи АРМА: ефективне управління майном чи прихована націоналізація - VB Partners. VB Partners - Challenge accepted. URL: <https://vbpartners.ua/publikacziyi/aktivi-v-upravlinni-arma-efektivne-upravlinnja-majnom-chi-prihovana-nacionalizacija/>.

151. Крицька І. О. Зберігання речових доказів у кримінальному провадженні: мета, способи, умови й суб'єкти. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 178–182.

152. Про затвердження та введення в дію Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції): Наказ Ген. прокуратури України від 27.08.2010 № 51/401/649/471/23/125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text>.

153. Ухвала Київського районного суду м. Полтави від 07.09.2023 у справі № 522/3776/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109703572>.

154. Ухвала Полтавського районного суду Полтавської області від 27.02.2024 у справі № 545/3647/23. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/117264273>.

155. Ухвала Держинського районного суду м. Харкова від 27.02.2024 у справі № 638/15411/21. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/117287956>.

156. Ухвала Манківського районного суду Черкаської області від 28.08.2019 у справі № 701/1128/19. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/83915753>.

157. Ухвала Богунського районного суду м. Житомира від 28.02.2024 у справі № 295/2691/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/117383087>.

158. Ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 23.02.2024 у справі № 183/12467/23. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/117197561>.

159. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 23.02.2024 у справі № 953/87/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/117265135>.

160. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 09.03.2023. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/109590942>.

161. Антонюк П. Є., Антошук А. О., Вакулик О. О. «Мультимедійний навчальний підручник «Криміналістика»: мультимед. підруч. Харків, 2021. URL: <https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/vstup.html>.

162. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 18.12.2024 у справі № 635/12780/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/123938671>.

163. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 16.12.2024 у справі № 490/10733/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/123814668>.

164. Ухвала Хорольського районного суду Полтавської області від 11.10.2024 у справі № 548/1941/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/122247230>.

165. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 21.12.2022 у справі № 127/28928/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/108072111>.

166. Ухвала Октябрського районного суду м. Полтави від 24.04.2024 у справі № 554/1547/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118684204>.

167. Ухвала Липовецького районного суду Вінницької області від 24.11.2021 у справі № 136/2172/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101312717>.

168. Ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 23.08.2022 у справі № 496/3569/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105878462>.

169. Ухвала Берегівського районного суду Закарпатської області від 26.12.2024 у справі № 297/4775/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124063160>.

170. Ухвала Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 25.12.2024 у справі № 182/7518/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124033218>.

171. Ухвала Заводського районного суду м. Миколаєва від 25.12.2024 у справі № 487/9315/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124106822>.

172. Ухвала Іванківського районного суду Київської області від 23.12.2024 у справі № 366/2028/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124000327>.

173. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 29.10.2024 у справі № 569/16774/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122794948>.

174. Ухвала Кобеляцького районного суду Полтавської області від 23.10.2024 у справі № 532/2495/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122576244>.

175. Ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 01.09.2022 у справі № 496/3569/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105938316>.

176. Ухвала Мостиського районного суду Львівської області від 20.12.2024 у справі № 448/2275/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124042253>.

177. Ухвала Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 19.11.2024 у справі № 206/5715/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123018168>.
178. Цивільний процесуальний кодекс : Кодекс від 01.01.2020 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20200101#Text>.
179. Ухвала Ржищівського міського суду Київської області від 01.03.2019 у справі № 374/69/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86447965>.
180. Постанова Київського апеляційного суду від 23.07.2019 у справі № 374/69/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83254499>.
181. Постанова Київського апеляційного суду від 25.02.2020 у справі № 374/82/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87887920>.
182. Рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 11.11.2022 у справі № 521/2770/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107298310>.
183. Рішення Європейського суду з прав людини від 14.10.2010 у справі «Щокін проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.
184. Щербина В. Розумні строки судового розгляду як елемент захисту права на справедливий суд у контексті практики ЄСПЛ: досвід Італії. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261772>.
185. Тахтаров М. Юридична сутність підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Національний юридичний журнал. Теорія і практика*. 2016. С. 207–210.
186. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.
187. Бірченко Ю. Деякі критерії оцінки якості та ефективності нормативно-правових актів. *Наукові записки НаУКМА*. 2004. Т. 26. С. 9–14. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8220>.

188. Ухвала Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 15.02.2023 у справі № 691/1251/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109056316>.

189. Ухвала Червоноградського міського суду Львівської області від 09.04.2024 у справі № 451/797/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118216045>.

190. Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 16.05.2024 у справі № 367/7883/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119145139>.

191. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадян: Рішення Конституц. Суду України від 25.11.1997 № 6-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>.

192. Гуртієва Л. Частини (етапи) стадії судового розгляду у кримінальному провадженні України. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*. 2017. Т. 2. С. 364–365. URL: <http://hdl.handle.net/11300/10574>.

193. Рафальонт С. Загальні положення судового розгляду кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 081. Львів, 2024. 339 с.

194. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 08.11.2019 у справі № 333/1268/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85478704>.

195. Ухвала Прилуцького районного суду Чернігівської області від 12.12.2023 у справі № 742/236/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115615438>.

196. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин сьомої, дев'ятої, пункту 2 частини шістнадцятої статті 236-8 Кримінально-процесуального кодексу України : Рішення

Конституц. Суду України від 30.06.2009 № 16-пп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>.

197. Берназюк Я. Конституційні гарантії реалізації в Україні принципу обов'язковості судового рішення (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *"Судово-юридична газета"*. 2020. URL: <http://bit.ly/2MeIslC>.

198. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України „Про виконавче провадження“ (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) : Рішення Конституц. Суду України від 15.05.2019 № 2-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>.

199. Ухвала Ківерцівського районного суду Волинської області від 07.03.2025 у справі № 158/201/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125666467>.

200. Ухвала Ковпаківського районного суду м.Суми від 19.02.2025 у справі № 592/2015/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125265924>.

201. Ухвала Берегівського районного суду Закарпатської області від 26.02.2025 у справі № 297/1360/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125436744>.

202. Рішення Європейського суду з прав людини від 29.11.1988 у справі Броуган та інші проти Сполученого Королівства. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO0662>.

203. Ухвала Шепетівського районного суду Хмельницької області від 05.03.2025 у справі № 688/5546/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125621996>.

204. Ухвала Крюківського районного суду м. Кременчука від 24.02.2025 у справі № 537/6133/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125399139>.

205. Ухвала Герцаївського районного суду Чернівецької області від 20.02.2025 у справі № 714/1574/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125324282>.

206. Ухвала Машівського районного суду Полтавської області від 17.02.2025 у справі № 948/88/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125197864>.

207. Татарін І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 184 с.

208. Бараняк В., Несімко О. Проблеми відшкодування шкоди у кримінальному провадженні щодо захисту прав потерпілого. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. 2018. № 18. С. 98–103. URL: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/44662>.

209. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>.

210. Стебелєв А. Проблеми відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочином, у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Т. 2, № 16. С. 85–88. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_16\(2\)__25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_16(2)__25).

211. Клименко Я.О. Добровільне відшкодування шкоди особам, постраждалим від злочину. *Право України*. 2002. № 3. С. 82–83.

212. Клименко Я. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином : дис. ... канд. юрид. наук : 081. Київ, 2003. 200 с.

213. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна : Постанова Верхов. Суду України від 31.03.1989 № 3 : станом на 3 груд. 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-89#Text>.

214. Забезпечення відшкодування шкоди у злочинах, пов’язаних з торгівлею людьми, на стадії досудового розслідування / А. Хитра та ін. Курс лекцій. 2019. С. 57.

215. Ткач І. Держава Україна як суб'єкт недоговірних зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 081. Київ, 2014. 20 с.
216. Безклубий І. Відповідальність у приватному праві: монографія : монографія. Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2014. 415 с.
217. Постанова Верховного Суду від 07.11.2022 у справі № 757/59343/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108335756>.
218. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр#Text>.
219. Постанова Верховного Суду від 03.08.2023 у справі № 357/5940/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113357338>.
220. Рішення Європейського суду з прав людини від 30.09.2014 у справі «Петльований проти України». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%3A%5B%5C%22001-147691%5C%22%5D%7D>.
221. Рішення Європейського суду з прав людини від 16.12.2014 у справі "Золотухін проти України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_073#Text.
222. Постанова Верховного Суду від 15.01.2024 у справі № 357/5403/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116291257>.
223. Справа «East/West Alliance Limited» проти України» (Заява № 19336/04) : Рішення Європ. суду з прав людини від 23.01.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text.
224. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.10.2021 у справі № 910/18647/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100259273>.
225. Постанова Верховного Суду від 17.12.2024 у справі № 910/18717/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123912366>.
226. Постанова Верховного Суду від 19.03.2022 у справі № 910/4533/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118002669>.

227. Постанова Верховного Суду від 05.10.2023 у справі № 910/4131/22.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113982804>.

228. Постанова Верховного Суду від 01.03.2023 у справі № 910/16672/20.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109673330>.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

*Список публікацій здобувача, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації*

1. Якових Є. В. Теоретико-правові та практичні питання реалізації конвенційного права власності при здійсненні тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. Т. 1, № 128. С. 415–421.

URL: <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/239>

2. Якових Є.В. Передача транспортного засобу на відповідальне зберігання власнику у кримінальному провадженні: кримінальний процесуальний аспект. *Електронний фаховий журнал «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. Випуск № 2. С. 743–747.

URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303785/295813>

3. Якових Є.В. Конвенційний механізм захисту прав осіб у кримінальному провадженні: загальні питання. *Збірник наукових праць «Актуальні проблеми політики»*. 2024. № 73. С. 215-221.

URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/73_2024/33.pdf

4. Якових Є.В. Елементи конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні. *Київський юридичний журнал*. 2024. № 5. С. 82-89.

URL: <https://fpk.in.ua/images/biblioteka/zhyrnl/5-8-PB.pdf>

5. Якових Є.В. Обмеження права власності та ефективне управління майном у кримінальному провадженні. *Науковий фаховий журнал «Вчені записки*

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки». 2024. № 2. С. 117-123.

URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/2_2024/2_2024.pdf

Список публікацій здобувача, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати

1. Якових Є. В. Актуальні питання передавання майна на відповідальне зберігання у кримінальному провадженні України. *«Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи»* : Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.
2. Якових Є. В. Міжнародно-правові механізми захисту права власності при здійсненні кримінального провадження. *«Права людини – пріоритет сучасної держави»* : Всеукр. науково-практ. конф., м. Одеса, 10 груд. 2021 р.
3. Якових Є. В. Відчуження майна для уникнення можливої конфіскації: кримінально-процесуальний аспект. *«Українське суспільство в умовах воєнного стану: виклики та напрями розвитку»* : Всеукр. наук. конф. молодих вчен., м. Одеса, 6 черв. 2022 р.
4. Якових Є. В. Відшкодування шкоди, спричиненої під час активних бойових дій на території України. *«Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності»* : Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 9 груд. 2022 р.
5. Якових Є. В. Актуальні проблеми управління арештованим майном (активами) в рамках кримінального провадження. *«Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень»* : Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 19 трав. 2023 р.
6. Якових Є. В. До питання про передачу транспортного засобу на відповідальне зберігання власнику у кримінальному провадженні. *«Суспільство та*

держава в умовах воєнного стану: виклики та перспективи» : Всеукр. науково-практ. конф. здобувачів вищ. освіти, м. Одеса, 27 квіт. 2024 р.

Відомості про апробацію результатів дисертаційного дослідження

Ключові положення та наукові висновки даного дисертаційного дослідження були предметом обговорення під час засідання кафедри кримінального процесу Національного університету “Одеська юридична академія”.

Основні результати дисертаційного дослідження були оприлюднені на шести міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, інших наукових заходах, зокрема:

- 1) Міжнародна науково-практична конференція «Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи» (м. Одеса, 20 листопада 2021 року);
- 2) Всеукраїнська науково-практична конференція «Права людини – пріоритет сучасної держави» (м. Одеса, 10 грудня 2021 року);
- 3) Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: виклики та напрями розвитку» (м. Одеса, 06 червня 2022 року);
- 4) Міжнародна науково-практична конференція «Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності» (м. Одеса, 09 грудня 2022 року);
- 5) Міжнародна науково-практична конференція «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 року);
- 6) Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти «Суспільство та держава в умовах воєнного стану: виклики та перспективи» (м. Одеса, 27 квітня 2024 року).

Додаток 2.

**Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального
процесуального кодексу України**

З метою посилення ролі конвенційних гарантій захисту права власності у кримінальному провадженні України, попередження неправомірних дій та зловживань з боку органів досудового слідства, прокуратури та суду, встановлення справедливого балансу між обмеженням права власності особи цілям досудового розслідування пропонуються такі зміни і доповнення до Кримінального процесуального кодексу України:

1. Частину 5 статті 173 доповнити пунктом 4-1 такого змісту:

«строк перебування майна під арештом та порядок звернення прокурора, слідчого за погодженням із прокурором до слідчого судді із клопотанням про продовження строку застосування арешту майна».

2. Пункт 1 частини 6 статті 100 змінити, виклавши його в такій редакції:

«повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, в порядку визначеному абзацом два частини сьомої цієї статті, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження».

3. Частину 7 статті 100 доповнити абзацом 2, виклавши його в такій редакції:

«У випадках ініціювання слідчим питання щодо необхідності передання майна на відповідальне зберігання, передбачене пунктом 1 частини шостої цієї статті, рішення за результатами розгляду такого клопотання приймається керівником органу досудового розслідування. У випадку подання такого клопотання власником (законним володільцем) рішення приймається слідчим. Рішення про передання майна на відповідальне зберігання оформлюється у формі

постанови. Передання майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) має бути здійснено протягом двох днів з моменту прийняття відповідного рішення або постановлення ухвали слідчим суддею (суддею на етапі судового провадження)».

4. Частину першу статті 303 доповнити пунктом дванадцять у такій редакції:

«рішення слідчого про відмову в задоволенні клопотання про передачу майна на відповідальне зберігання, - особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання – власником (законним володільцем), її представником, законним представником чи захисником».

5. Частину 1 статті 309 доповнити пунктом чотирнадцять у такій редакції:

«відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту на майно».

Додаток 3.

**Акти про впровадження наукових розробок
дисертаційного дослідження Є.В. Якових
на тему: «Конвенційні гарантії захисту права власності
у кримінальному провадженні України»
на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 Право галузі знань 08 Право**

1. у правозастосовну діяльність (акт впровадження від 26.03.2025 р., акт впровадження від 26.03.2025 р. № 124/0/9-25);
2. у навчальний процес (акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 26.05.2025 р.).

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника
слідчого управління
ГУНП в Одеській області
гидіолог поліції
кандидат юридичних наук
Олександр ФЕДОРЧУК

«26» березня 2025 року

АКТ

**впровадження в практичну діяльність СУ ГУНП в Одеській області
результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія» Якових Євгена
Володимировича на тему «Конвенційні гарантії захисту права власності у
кримінальному провадженні України» за спеціальністю 081
«Право»**

Комісія у складі: начальника відділу розслідування злочинів у сфері транспорту Д. Слюти, начальника відділу розслідування злочинів проти довкілля А. Телеги, начальника відділу розслідування особливо тяжких злочинів В. Омельченка, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Якових Євгена Володимировича є вагомим внеском у розвиток діяльності правоохоронних органів, а також юридичної науки.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що в даній дисертації констатовано реальні практичні проблеми реалізації конвенційного механізму захисту права власності під час здійснення органами досудового слідства тимчасового вилучення майна, зокрема, відсутність судового контролю, процесуальна двозначність статусу вилученого за ухвалою слідчого судді майна, відсутність механізму повернення тимчасового вилученого майна, в тому числі строків відновлення порушених майнових прав особи, механізм передачі майна на відповідальне зберігання. В результаті, аспірантом запропоновано усунути наведені прогалини законодавства шляхом внесення відповідних

змін у чинну редакцію КПК України, що зменшить кількість оціночних понять та можливість різного застосування норм кримінального процесуального законодавства.

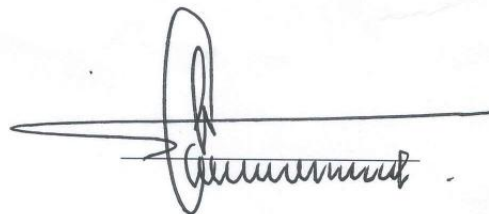
Такі науково обгрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації сприятимуть удосконаленню діяльності правоохоронних органів, зокрема СУ ГУНП в Одеській області.

У цілому дисертаційне дослідження Є.В. Якових є актуальним, науково обгрунтованим та перспективним для широкого впровадження.

Сформульовані у дисертаційному дослідженні теоретичні положення та практичні рекомендації будуть в подальшому враховані у роботі СУ ГУНП в Одеській області.

Члени комісії:

Начальник відділу
розслідування злочинів у сфері транспорту
СУ ГУНП в Одеській області
підполковник поліції
Дмитро СЛЮТА

Начальник відділу
розслідування злочинів проти довкілля
СУ ГУНП в Одеській області
майор поліції
Антон ТЕЛЕГА

Начальник відділу
розслідування особливо тяжких злочинів
СУ ГУНП в Одеській області
підполковник поліції
Віталій ОМЕЛЬЧЕНКО

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
ODESA REGIONAL
BAR COUNCIL

65000, м. Одеса, вул. Святослава Караванського, 14, прим. 202
тел: +38 (048) 722-30-75, +38 (048) 722-49-80
email: y.bronz@mail.unba.org.ua, веб-сайт: www.unba.org.ua

room 202, 14 Sviatoslava Karavansko Street, Odessa, 65000 Ukraine
phone: +38 (048) 722-30-75, +38 (048) 722-49-80
email: y.bronz@mail.unba.org.ua, web-site: www.unba.org.ua

26 березня 2025 р
вих. № 124/0/9-25

В.О. ГОЛОВИ

Ради адвокатів Одеської області

Джабурія О.О.

«26» березня 2025 року

АКТ

**впровадження в практичну діяльність Ради адвокатів Одеської області
результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія» Якових Євгена Володимировича
на тему «Конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні
України» за спеціальністю 081
«Право»**

Комісія у складі:

1. Джабурії Олени Олександрівни
2. Соколицької Клавдії Михайлівни
3. Муконіна Олександра Вікторовича

склала цей акт про те, що комісією розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Якових Євгена Володимировича на тему: «Конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні України», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Сформульовані в ній наукові висновки, пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення конвенційного механізму захисту права власності особи у кримінальному провадженні, зокрема, під час застосування таких заходів забезпечення як тимчасове вилучення майна та арешт майна, під час передачі майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю), відшкодування шкоди (компенсації) на кожній його стадії, починаючи з досудового

розслідування та закінчуючи виконанням остаточного судового рішення є доцільними та науково обґрунтованими.

Констатовані у науковій роботі практичні проблеми реалізації конвенційного механізму захисту права власності підтверджують теоретичну актуальність, практичну значимість та доцільність внесення запропонованих змін до чинної редакції КПК України, а також спеціального закону – Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», в частині визначення вартості речового доказу, введення поняття «професійний зберігач», а також необхідність деталізації порядку компенсації завданої шкоди державою.

Комісія вважає, що отримані в результаті зазначеного дисертаційного дослідження висновки, пропозиції та рекомендації є доцільними та обґрунтованими, та можуть бути впроваджені в практичну діяльність Ради адвокатів Одеської області та використовуватись при підвищенні кваліфікації адвокатів.

Члени комісії:

Джабурія О.О.

Соколицька К.М.

Муконін О.В.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
Національного університету «Одеська юридична академія» Якових Євгена
Володимировича на тему: «Конвенційні гарантії захисту права власності у
кримінальному провадженні України», поданого на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у навчальний процес Національного
університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, професора О.О. Торбаса, професора кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктора юридичних наук, професора Д.М. Цехана, доцента кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук В.А. Завтура, склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Якових Євгена Володимировича на тему: «Конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні України» та сформульовані на їх основі наукові висновки використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчального курсу «Кримінальний процес», «Сучасні проблеми кримінального процесуального права», «Проведення слідчих (розшукових) дій» та в науково-дослідній роботі студентів та аспірантів.

Необхідність використання вказаних матеріалів у навчальному процесі зумовлюються тим, що у дисертаційному дослідженні визначено практичні проблеми реалізації конвенційного механізму захисту права власності особи у кримінальному провадженні під час здійснення органами досудового розслідування тимчасового вилучення майна, арешту майна, передачі майна на відповідальне зберігання, зокрема, відсутність судового контролю як невід'ємного елементу захисту права власності особи, процесуальна двозначність статусу вилученого за ухвалою слідчого судді майна, відсутність дієвого механізму повернення тимчасово вилученого майна (майна, що перебувало під арештом), невизначеність строків відновлення обмежених майнових прав особи, відсутність механізму передачі майна на

відповідальне зберігання власнику тощо. В результаті, аспірантом запропоновано власне наукове поняття «конвенційний механізм захисту права власності особи у кримінальному провадженні», визначено його структурні елементи та способи реалізації у практичній процесуальній діяльності, а також обґрунтовано необхідність усунення виявлених колізій та прогалин чинного законодавства шляхом внесення відповідних змін до КПК України, а саме:

- Частину 5 статті 173 доповнити пунктом 4-1 такого змісту: «строк перебування майна під арештом та порядок звернення прокурора, слідчого за погодженням із прокурором до слідчого судді із клопотанням про продовження строку застосування арешту майна»;

- Пункт 1 частини 6 статті 100 змінити, виклавши його в такій редакції: «повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, в порядку визначеному абзацом два частини сьомої цієї статті, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження»;

- Частину 7 статті 100 доповнити абзацом 2, виклавши його в такій редакції: «У випадках ініціювання слідчим питання щодо необхідності передання майна на відповідальне зберігання, передбачене пунктом 1 частини шостої цієї статті, рішення за результатами розгляду такого клопотання приймається керівником органу досудового розслідування. У випадку подання такого клопотання власником (законним володільцем) рішення приймається слідчим. Рішення про передання майна на відповідальне зберігання оформлюється у формі постанови. Передання майна на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) має бути здійснено протягом двох днів з моменту прийняття відповідного рішення або постановлення ухвали слідчим суддею (суддею на етапі судового провадження)»;

- Частину першу статті 303 доповнити пунктом 12, виклавши його в такій редакції: «рішення слідчого про відмову в задоволенні клопотання про передачу майна на відповідальне зберігання, - особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання – власником (законним володільцем), її представником, законним представником чи захисником»;

- Частину 1 статті 309 доповнити пунктом 14 такого змісту: «відмову у задоволенні клопотання про скасування арешту на майно»;

- Статтю 314 доповнити частиною 3-1 із пунктами 1 та 2, виклавши їх у такій редакції: «Одночасно із прийняттям рішень, передбачених пунктами 1-4 частиною третьою цієї статті, суд у підготовчому судовому засіданні вирішує такі питання:

1. розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, поданих обвинуваченим, його захисником або законним представником, потерпілим, його представником або законним представником, у порядку, передбаченому частиною другою статті 303 цього Кодексу;

2. розглядає заперечення, подані обвинуваченим, його захисником або законним представником, потерпілим, його представником або законним представником, у порядку, передбаченому частиною третьою статті 309 цього Кодексу»;

- Частину 3 статті 315 змінити, виклавши у такій редакції: «Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження вирішує питання щодо зміни, продовження чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжного заходу, обраного щодо обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд додержується правил, передбачених розділом II цього Кодексу».

Дисертація є першим в науці кримінального процесуального права комплексним дослідженням конвенційного механізму захисту права власності особи у кримінальному провадженні відповідно до актуального кримінального процесуального законодавства.

У навчальному процесі рекомендовано використання здобувачами матеріалів дисертаційного дослідження Є.В. Якових під час підготовки до практичних занять, а саме:

1. Якових Є. В. Теоретико-правові та практичні питання реалізації конвенційного права власності при здійсненні тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2024. Т. 1, № 128. С. 415–421.

2. Якових Є.В. Передача транспортного засобу на відповідальне зберігання власнику у кримінальному провадженні: кримінальний процесуальний аспект. Електронний фаховий журнал «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. Випуск № 2. С. 743–747.

3. Якових Є.В. Конвенційний механізм захисту прав осіб у кримінальному провадженні: загальні питання. Збірник наукових праць «Актуальні проблеми політики». 2024. № 73. С. 215-221.

4. Якових Є.В. Елементи конвенційного механізму захисту права власності у кримінальному провадженні. Київський юридичний журнал. 2024. № 5. С. 82-89.

5. Якових Є.В. Обмеження права власності та ефективне управління майном у кримінальному провадженні. Науковий фаховий журнал «Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки». 2024. № 2. С. 117-123.

6. Якових Є.В. Актуальні питання передавання майна на відповідальне зберігання у кримінальному провадженні України. «Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи» : Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.

7. Якових Є. В. Міжнародно-правові механізми захисту права власності при здійсненні кримінального провадження. «Права людини – пріоритет сучасної держави» : Всеукр. науково-практ. конф., м. Одеса, 10 груд. 2021 р.

8. Якових Є.В. Відчуження майна для уникнення можливої конфіскації: кримінально-процесуальний аспект. «Українське суспільство в умовах воєнного стану: виклики та напрями розвитку» : Всеукр. наук. конф. молодих вчен., м. Одеса, 6 черв. 2022 р.

9. Якових Є.В. Відшкодування шкоди, спричиненої під час активних бойових дій на території України. «Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності» : Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 9 груд. 2022 р.

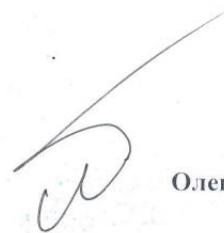
10. Якових Є.В. Актуальні проблеми управління арештованим майном (активами) в рамках кримінального провадження. «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» : Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 19 трав. 2023 р.

11. Якових Є.В. До питання про передачу транспортного засобу на відповідальне зберігання власнику у кримінальному провадженні. «Суспільство та держава в умовах воєнного стану: виклики та перспективи» : Всеукр. науково-практ. конф. здобувачів вищ. освіти, м. Одеса, 27 квіт. 2024 р.

Крім цього, результати дисертаційного дослідження Є.В. Якових використовуються при визначенні напрямів наукових пошуків і тем, дисертацій викладачів, аспірантів кафедри кримінального процесу та кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія».

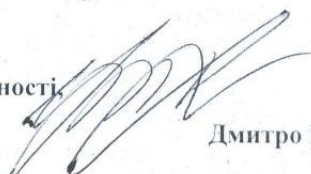
Члени комісії:

**Завідувач кафедри
кримінального процесу,
доктор юридичних наук, професор**

Олександра ТОРБАС

**Професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності,
доктор юридичних наук, професор**

Дмитро ЦЕХАН

**Доцент кафедри кримінального
процесу, кандидат юридичних наук**

Віктор ЗАВТУР